

DISKURZUS JELENTÉS RENDSZER

Tanulmányok a 16. Félúton konferenciáról

ELTE | BTK
BŐLCSEZETTUDOMÁNYI KAR

DISKURZUS, JELENTÉS, RENDSZER
Tanulmányok a 16. Félúton konferenciáról

DISKURZUS, JELENTÉS, RENDSZER

Tanulmányok a 16. Félúton konferenciáról

Az ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskolájának
16. Félúton konferenciáján (2020. november 5–6.)
elhangzott előadások tanulmánykötete

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Budapest, 2022

Szerkesztő

BALLAGÓ JÚLIA, HAVASI ZSUZSANNA, ROSKÓ MIRA RÓZSA

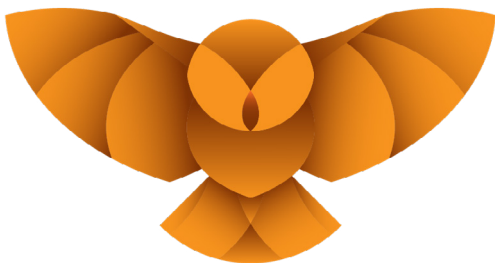
A tanulmányokat lektorálta

DOMONKOSI ÁGNES, GONDA ZSUZSA, HEGEDŰS RITA, LADÁNYI MÁRIA,
LUDÁNYI ZSÓFIA, JUHÁSZ DEZSŐ, IMRÉNYI ANDRÁS, KOHÁRI ANNA,
KUGLER NÓRA, PALÁGYI LÁSZLÓ, PINTÉR LILLA, SCHIRM ANITA,
ZELLIGER ERZSÉBET

Borító

BALÁZS LAURA, BALLAGÓ MÁRTON

A tanulmánykötet
az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat
támogatásával készült.

ELTE BTK
Hallgatói Önkormányzat

TARTALOM

Előszó	7
BENCZE NORBERT	
Ismerősök és ismeretlenek	9
HORVÁTH EVELIN	
„Ne felejtsetek el újratölteni a szíveteket!”	33
HRENEK ÉVA	
Funkcióigés szinonimakörök szerveződésének szemantikai motivációi . . .	54
PANKOVICS BÁLINT GERGELY	
A tematikus szerepkijelölés a mondatfeldolgozásban	74
PAPP MIKLÓS	
Az ősmagyar veláris <i>j</i> a korai jövevényszavak tükrében	95
VARGA-SEBESTYÉN ESZTER	
Integrációs szemléletű mondattan a tanórai gyakorlatban	112

Előszó

Kedves Olvasó!

A *Diskurzus, jelentés, rendszer* című kötet formájában a 16. Félúton konferencián (2020. november 5–6.) elhangzott előadások írásos változatának gyűjteményét tartja a kezében.

A Félúton konferenciák immár több mint másfél évtizede meghatározó részét képezik az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Magyar nyelvészet doktori programjának életének. Intézményünk hagyományává vált ugyanis, hogy a doktori program aktuálisan másodéves hallgatói minden tanév őszén megszervezik a konferenciát, amelyre valamennyi magyarországi és határon túli egyetemről invitálják doktorandusz kollégáinkat a tudományos konferencia keretei között megvalósuló szakmai diskurzusra. A konferencia azonban nem ér véget az előadásokkal: a szervezők ugyancsak hagyományosan konferenciakötet formájában teszik közzé a gondos lektoráláson átesett, az előadók által közlésre szánt kéziratokat.

A másfél évtizedes hagyomány miatt tehát kevésbé meglepő, hogy az olvasó az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának kiadványát forgathatja. Így amikor a 16. Félúton konferencia szervezési munkálataiba kezdtünk, nem ért minket meglepetésként a munkafolyamat, már egy kialakult munkamenetet vehettünk át. Nem számítottunk viszont arra, hogy a szervezés következő lépéseiről már nem személyesen fogunk egyeztetni. Maga a 16. konferencia is online valósult meg, a 2020-as év sok más tudományos rendezvényéhez hasonlóan. Így végső soron közel sem olyan természetes, hogy kihagyás nélkül jelenhet meg az ezévi konferencia kötete is.

A konferencia, illetve a kötet munkálataival szinte teljesen egybeeső másfél-két járványterhes év viszontagságaival állhat összefüggésben, hogy a résztvevők magas számához képest kevesebben adták le előadásuk írásos változatát a kötet számára. Ezzel együtt azonban valamennyi kézirat gondos lektorálási és szerkesztési munkálatokon, illetve átdolgozáson ment keresztül: ennek eredményeként készült el végül kötetünk. A tanulmányok – ahogy arra a kötet főcíme: *Diskurzus, jelentés, rendszer* is utal – a nyelvtudomány részterületeinek igen változatos, széles köréből merítenek. A tanulmányokat az olvasó a szerzők neveit követő betűrendben olvashatja. Bencze Norbert tanulmánya a diskurzuselemzés módszertanát felhasználva rendkívül izgalmas, saját gyűjtésű korpuszon, villámrandi-felvételeken elemzi a megismerkedés folyamatát.

Horváth Evelin a digitális világ adta új kutatási terepet kihasználva egy virtuális influenszer kisfilmjeit vizsgálja a történetmesélés és a karakteralkotás nyelvi jegyeinek szempontjából. Hrenek Éva jelentéstani irányultságú tanulmányában a szerves-dialektikus nyelvelmélet belátásait felhasználva kutatja a funkcióigés szinonimakörök szerveződésének szemantikai motivációit a *feledésbe* + ige típusú szerkezetek korpuszalapú vizsgálatán keresztül. Pankovics Bálint Gergely a mondatfeldolgozás során megvalósuló tematikus szerepkijelölést vizsgálja empirikusan egy kérdőíves felmérés segítségével. Papp Miklós dolgozatában a veláris *j* hang megléte mellett érvel a magyar nyelv történetében; az eddigi eredmények áttekintése mellett újszerű, statisztikai megközelítést is hoz. Varga-Sebestyén Eszter tanulmánya a funkcionális mondattan, illetve az anyanyelvpedagógia metszéspontjában helyezkedik el; a szerző a fogalmi integráció mondattani leírásban való alkalmazására tesz javaslatot, amelynek a pedagógiai gyakorlatba történő átültetését is prezentálja.

Köszönettel tartozunk a témavezetőknek, az absztraktok bírálóinak, valamint a lektoroknak, hogy lehetővé tették a kötet megjelenést, segítették az előadók és szerzők munkáját – akik ezeket a tapasztalatokat doktori képzésük hátralevő részében bizonyosan hasznosítani tudják. Köszönjük a szerzők kitartását is, akik a gyorsan változó, 2020 és 2022 közötti időszakban, hol személyes jelenléttel hol az online térben dolgozva adnak bepillantást doktoranduszként folytatott munkájukba.

Azzal a tudattal zárjuk sorainkat, hogy a hagyományt követve a Félúton-konferenciakötetek sorának nincs vége – következő darabját a munkálatokat továbbbadva magunk is kíváncsian várjuk.

Budapest, 2022 júniusa

A szerkesztők

BENCZE NORBERT

Ismerősök és ismeretlenek

Dialógus az első és a sokadik találkozás alkalmával

Absztrakt

Villámrandi-felvételeken végzett korábbi vizsgálatok alapján a megismerkedési dialógusokat kevésbé jellemzi a romantikus jelleg; értelmezésükben fontos szerepet kap a pozitív benyomások kialakítása, az önkonstruálás (Stokoe 2010), a Svennevig (1999, 2014) által bemutatott megismerkedési dimenziók (ismerőség, szabályok, érzelmi viszonyulás) és hármas szekvenciális felépítés (kérdés, válasz, reakció). Az általam gyűjtött és lejegyzett villámrandik elemzése során egy korábbról már ismerős férfi és nő között lezajló beszélgetést hasonlítok össze egy-egy ismeretlen partnerrel folytatott beszélgetésükkel. A kvalitatív módszerekkel folytatott diskurzuselemzésben bemutatom a társalgás felépítését és azokat a nyelvi eszközöket, amelyekkel kiépítik a dimenziókat, mozgósítják a közös – a beszélgetésből vagy korábbról származó – előismereteiket. Példákkal szemléltetem, hogyan használják a nyelvi egységeket az önreprezentálás során a hármas szekvenciális szerkezetben. Az eredmények alapján az ismerkedési folyamatot nem lehet lezártnak tekinteni, az ismerősök közötti dialógus elsődleges fókusza is a megismerés, ugyanakkor az előismeretek biztosítják a dimenziók részletesebb kidolgozását. A tanulmány igazolja a svennevigi dimenziók és hármas szekvenciális felépítés szempontjának használhatóságát a megismerkedési folyamat későbbi dialógusainak vizsgálatában is.

Kulcsszavak: megismerkedési folyamat, megismerkedési dimenziók, villámrandi, előismeret, önreprezentáció, benyomáskeltés, diskurzuselemzés

1. Bevezetés

1.1. Az ismeretlenségtől az ismerősség felé

Az új emberek megismerése elengedhetetlen saját társadalmi státuszunk alakításában. Schachter (2015) szerint identitásunknak, a világ rólunk alkotott képének alakításában kiemelt szerepe van a nyelvnek. A diskurzus során – így az önreprezentációt a középpontba állító megismerkedési dialógusokban is – identitásunkat interaktív módon hozzuk létre. A megismerés – legyen szó romantikus, baráti vagy bármilyen egyéb kapcsolatról – hasonló mintázatok mentén, egymásra épülő fázisokban történik. A megismerkedési folyamatnak többféle értelmezése lehetséges, így a különböző modellek középpontjában szociális, pszichológiai vagy kommunikációs aspektusok is állhatnak (Masaviru 2016).

Littlejohn–Foss (2007) a kapcsolat fejlődésének négy fázisát különíti el. Az orientációs fázisban a partnerek csak rövid, egyszerű beszélgetésekben köteleződnek el. A második, felfedező érzelmicsere-fázisban már néhány kevésbé megosztó témában is felfedik személyes attitűdjeiket, elmondják véleményüket. A harmadik, érzelmicsere-fázisban nagyobb szerepet kapnak a személyes információk. Az utolsó, stabilcsere-fázisban a résztvevők személyes gondolataikat, értékeiket is megmutatják, egymás érzelmi reakcióit már jól meg tudják jósolni. Természetesen a fázisok határai nem minden esetben egyértelműek, különböző kapcsolatok más-más módon fejlődhetnek, a fejlődés egy bizonyos szinten meg is rekedhet. A megismerkedés folyamata egyszerre kultúra-, nem-, személy- és kapcsolatfüggő is (Derlega–Greene–Winstead 2001). A megismerkedés különböző fázisaihoz speciális beszélői módok, szándékok, beszédműfajok és struktúrák kapcsolódhatnak.

Az önbemutató a megismerkedési folyamat egészében fontos szerepet kap, de egyre inkább háttérbe szorul, ahogy a bizalom kiépülésével egyre több személyes és intim információt osztanak meg a felek egymással (Derlega–Greene–Winstead 2001). Ennek meghatározó szerepe van a kapcsolati célok elérésében, az intimitás kiépítésében is, jellemzőit pedig meghatározza többek között a kontextus, a beszélői szándékok, az időzítés (Greene–Derlega–Mathews 2006). Közös tudásukra a résztvevők az első pillanattól kezdve építhetnek, így azonosíthatják közös ismerőseiket is (Ekberg 2014). A kapcsolat elmélyülésével egyre szélesebb azon információk köre, amelyekre a résztvevők hivatkozhatnak, amelyeket a másik fél által ismertnek tudhatnak.

1.2. A megismerkedési diskurzusok jellemzői

Az első találkozás során a résztvevők bemutatkoznak, és megteszik első lépéseiket a másik megismerése és önmaguk bemutatása, az önreprezentáció területén. Svennevig (1999, 2014) összegezte a megismerkedési – tehát az első találkozás során kialakított – dialógusok jellemzőit. Az általa vizsgált dialógusokban a megismerésnek, a kapcsolatok kialakításának három dimenziója jelenik meg (Svennevig 1999): (1) az ismerősség kialakítása, a bizalom megszerzése leginkább a személyes információk megosztásával történik, és a tudáson, ismereten alapul; (2) a szolidaritás a kölcsönösen fontosnak tartott jogok és kötelezettségek megmutatását, az abban való egyezkedést jelenti, és a normatív értékekre épül; (3) a vonzalom a kölcsönös elismerés és szimpátia kifejezését jelenti, és az érzelmeken, érzéseken alapul. Svennevig modelljében a személyes információk előhívása és bemutatása az első találkozás alkalmával az önreprezentációs szekvenciákon keresztül történik. A szekvenciaszerkezetek három részből állnak.

A diskurzus résztvevői először a bemutatást, önreprezentációt előhívó, elicitáló kérdéseket intéznek beszélgetőpartnerükhöz, amelyekben elsősorban életrajzi információk után érdeklődnek, vagy egy közösséghez, csoporthoz, egy kategóriához tartozáson keresztül igyekeznek benyomást szerezni partnerükről. A közösséghez, csoporthoz tartozás fontos szerepet játszik abban, hogy a beszélgetőpartnerek megtalálják azt a nyelvi formát, regisztert, szabályrendszert, amelyben társalgásukat folytathatják (Clark 1998). Ha sikerül egy közös vonás vagy csoport megtalálása, a beszélgetőpartnerek ehhez igazodva kényelmesebben, egy mindkettejük által ismert szabályrendszerben tarthatják a társalgást. Mivel az első találkozás során nincs lehetőség a hosszas és több tevékenységet azonosító megfigyelésre, a kérdések által elicitált kategorizációnak kiemelt szerep jut.

A szekvenciaszerkezet második része az elicitáló kérdésre érkező, önreprezentációt tartalmazó válasz. Az önreprezentáció lehet rövid vagy kifejtett. A válaszokban ismertetett személyes információk bemutatása hozzájárul a kapcsolatépítéshez (Svennevig 2014).

A szekvenciaszerkezet harmadik részében a korábban kérdező fél több cselekvési mód közül is választhat. Elismerő, nyugtázó kijelentésével visszajelzést adhat, egyúttal jelezheti a kérdéskör, a téma lezárását is. A folytatást is elicitálhatja rövid visszakérdezéssel (pl. *Tényleg?*) vagy további, a témához kapcsolódó kérdések feltételével. Önmagára irányuló megjegyzést is tehet, ezzel kifejezheti közös csoportidentitását a másik beszélővel egy olyan csoportra, kategóriára vonatkozó válasza reagálva, amit a beszélgetőpartnere előtte jelenített

meg (Svennevig 2014). Természetesen a szekvenciaszerkezetek egymásba is épülhetnek, a kérdés–válasz–reakció hármas felosztásnál bonyolultabb szerkezeteket eredményezve (Svennevig 2014).

Svennevig modelljére építve vagy annak fogalmait felhasználva többen elemezték a villámrandikat mint megismerkedési dialógustípusokat is (Stokoe 2010; Korobov 2011; Hollander–Turowetz 2013). Stokoe (2010) az első találkozások ezen speciális típusát, a villámrandit elemezve megállapítja, hogy azokat a romantikus flört helyett a megismerkedés, a kölcsönös, kétirányú „interjúztatás” jellemzi. A svennevig-i hármas dimenzió és a hármas szekvenciális felépítés alkalmasnak bizonyult a magyar anyanyelvű résztvevőkkel rögzített villámrandi-dialógusokra vonatkoztatva az önkonstruálásnak, illetve a beszélők önmaguk és partnerük kategóriákba sorolásának bemutatására is (Bencze 2020). Az elemzés során a diskurzusokban a dimenzióknak és a szekvenciaelemeknek a svennevig-i leíráshoz kapcsolódó jellegzetes (életrajzi kérdések, egy csoporthoz tartozás kifejezése, közös értékek stb.) és kevésbé jellegzetes, de a modell leírásában nem szereplő, de ahhoz kapcsolható típusai (rejtett kategorizáció, tabutémák, a beszélgetés szabályai stb.) fordulnak elő. Az eredmények alapján a különböző beszélgetőpartnerek is nagy hatással lehetnek a beszélő nyelvi viselkedésére.

1.3. Az első és a sokadik találkozás dialógusai

Az első találkozás dialógusainak résztvevői egymással ugyan sosem beszélgettek, egymást nem ismerik, ugyanakkor rendelkezésükre áll sok olyan ismeret, tapasztalat a világról és a közösségről, ezek szabályairól, amelyet ismernek, és amelyről feltételezhetik, hogy a másik fél számára sem ismeretlen. A közös kulturális alapok, normatív értékek alapján elvárhatják partnerüktől, hogy arc-fenyegetés nélkül (vö. Goffman 1967), az udvariasság szabályait tiszteletben tartva (vö. pl. Brown–Levinson 1987) haladjon a társalgás. A pragmatika és a társalgás szerveződésének szempontjából vizsgálva a közös előismeretek, a háttértudás, az elvárások összességét foglalja össze a közös alap (common ground) fogalma (Lee 2001). A kognitív megközelítésben a közös alap egy beszélgetésben közösen kiépített mentális absztrakció, amely a kommunikáció elengedhetetlen eszköze. Minél inkább sikerül a partnereknek a közös alap aktiválása, illetve információk megosztásával annak alakítása, annál sikeresebbek lesznek egymás megértésében és kommunikációs céljaik elérésében. A közös alap szociális-kognitív megközelítése hangsúlyozza a kontextust, valamint a közös tudás és a dialógus alakításának dinamikus jellegét (Kecskés–Zhang 2009). Az első

találkozás alkalmával a résztvevőknek nincs korábbi tapasztalatuk arról, hogy a beszélgetőpartnerük a svennevigi három dimenzióban hogyan viselkedik: a diskurzus a megismerkedéssel párhuzamosan, lépésről lépésre épül ki.

A beszélgetőpartnerek szerepei a stabilabb, hosszabb előzményre visszatekintő kapcsolatokban is folyamatosan nyelvileg rekonstruálódnak és alakítódnak újjá. A sokadik találkozás alkalmával háttérbe szorulhatnak azok az ismeretek, értékek, tapasztalatok, amelyeket egy szélesebb közösség tagjaként osztunk meg, ezzel párhuzamosan előtérbe kerülhetnek speciálisabb, a közösség nem minden tagja, de a beszélgetőpartnerek által kölcsönösen ismert témák, így a közös érdeklődési területek, ismerősök, együtt átélt események. Jelen tanulmányban az első és a sokadik találkozásnak a megismerkedési folyamatban elfoglalt eltérő szerepére építve világítok rá a két diskurzustípus különbözőségére. Céloom egyúttal a svennevigi modell tesztelése egy nem az első találkozás alkalmával készült, de hasonló körülmények között létrejött dialóguson.

1.4. Hipotézisek

Hipotéziseim a megismerkedési folyamatnak a svennevigi modellből ismert dimenzióira és szerkezeti elemeire vonatkoznak. Az első találkozások Svennevig által leírt jellemzői – így a dimenziók közös építése, illetve a közös előismeretek hiányában az önéletrajzi kérdések irányította beszélgetés – korábbi vizsgálatomban megerősítést nyertek (Bencze 2020). Első hipotézisem szerint a sokadik találkozás dialógusában a három dimenzió építése kevésbé jellemző, mint az első találkozásokéban; a beszélők inkább a dimenziók megerősítésére törekszenek. Második hipotézisem szerint a sokadik találkozás dialógusaiban a kérdések és az önreprezentációs szekvenciák a résztvevők előzetes ismereteire épülnek.

2. Anyag és módszer

2019 szeptemberében Budapesten, kutatási célokkal két egymást követő, hasonló módon létrehozott villámrandi-eseményt szerveztem meg. A szervezés során Finkel–Eastwick–Matthews (2007) módszertani útmutatóját követtem. Az első randieseményen 4 nő és 6 férfi, a másodikon 6 férfi és 6 nő jelent meg, tehát 24 és 36 körülbelül 5 perces beszélgetést rögzítettem hangfelvételen. Az eseményeken 20 és 33 év közötti, budapesti vagy Budapest környékén élő, a pártalálásra nyitott, magukat inkább heteroszexuálisnak értékelő nők és férfiak vettek

részt. Az esemény menetének részletesebb bemutatását Bencze (2020) tanulmánya tartalmazza.

A hangfelvétel rögzítése után a magyar hagyományokra részben építő saját lejegyzési útmutatóval kezdődött meg a beszélgetések leírása. Az elkészült transzkripció tartalmazza a diskurzusok időbeli és tartalmi jegyeit, valamint kiegészítő jeleket – mint például a háttércsatorna-jelzések, rövidítések, beszélt nyelvi változatok jelzése – is; ezt a használt ELAN program lehetővé teszi. A kiegészítő jelek a szövegben az érintett szavak vagy szakaszok után a szövegbe jegyezve, de speciális jelölésekkel elkülönített módon, tulajdonképpen címkékként kerültek rögzítésre. A lejegyzés után az ELAN programból kinyert idő- és tartalmi információk alapján a beszélgetés legfontosabb jellemzőit magába foglaló, morfológiai elemzést tartalmazó korpusz jött létre, amely elsősorban a kvantitatív elemzésekhez vagy a kvalitatív vizsgálatok előkészítéséhez használható.

A villámrandi-korpusz egy olyan beszélgetést is tartalmaz, ahol a résztvevők előzetesen már ismerték egymást. Mivel a nők és a férfiak külön érkeztek a helyszínre, ezért a villámrandi-esemény résztvevői ténylegesen csak az asztaloknál, az ötperces beszélgetés kezdetén értesülhettek arról, hogy egy ismerősük is jelen van az eseményen. Az ismeretség eredetének, időtartamának részletei nem derülnek ki a beszélgetésből, de az látható, hogy már több alkalommal találkoztak, illetve volt olyan baráti jellegű esemény, amelyen mindketten részt vettek, így vannak közös ismerőseik, és korlátozott mennyiségű előzetes ismerettel is rendelkeznek egymásról. Az elemzésbe a közös beszélgetés mellett mindkét fél részéről a közös beszélgetésüket közvetlenül megelőzőket vontam be (1. táblázat). A megelőző dialógusokon a(z) (újra)találkozás esetleges hatása még nem érződik, ugyanakkor a villámrandi műfajának feltételezhető begyakorlottságában is ezek a korábbi dialógusok állhat legközelebb a sokadik találkozás beszélgetéséhez.

1.táblázat. A vizsgált beszélgetések adatai

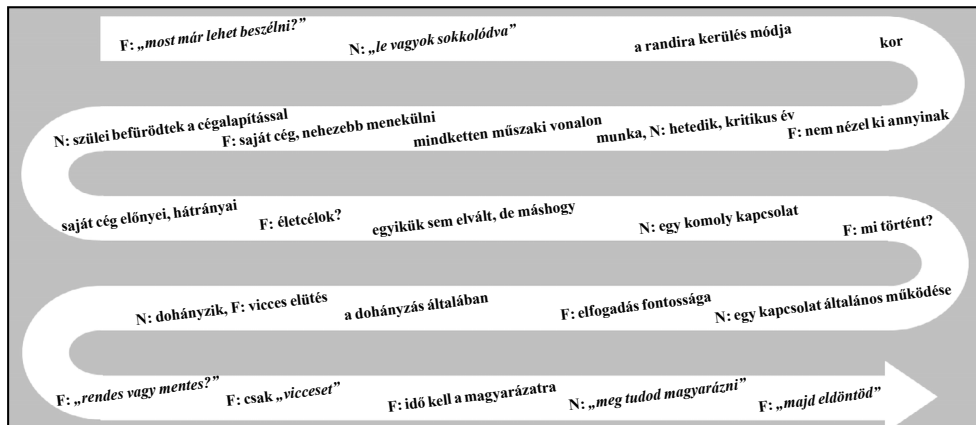
Sorszámok összes beszélgetés / itt vizsgált beszélgetés	Résztvevők	A résztvevők hányadik beszélgetése?
39./1.	az „ismerős” férfi és egy „ismeretlen” női résztvevő	3.
45./2.	az „ismerős” nő és egy „ismeretlen” férfi résztvevő	3.
47./3.	az „ismerős” férfi és az „ismerős” nő	4.

A dialógusok kiépülésének vizsgálatát a kvalitatív diskurzuselemzés teszi lehetővé. A diskurzusok egyes részleteit a dialógus egészének ismeretében, az ott elfoglalt helyét figyelembe véve elemeztem. Először a svennevigi dimenziókhoz és szerkezeti elemekhez kapcsolódó részleteket gyűjtöttem össze, majd megvizsgáltam, milyen hasonlóságok és különbségek láthatók az első találkozás dialógusai, illetve a sokadik találkozás dialógusa között.

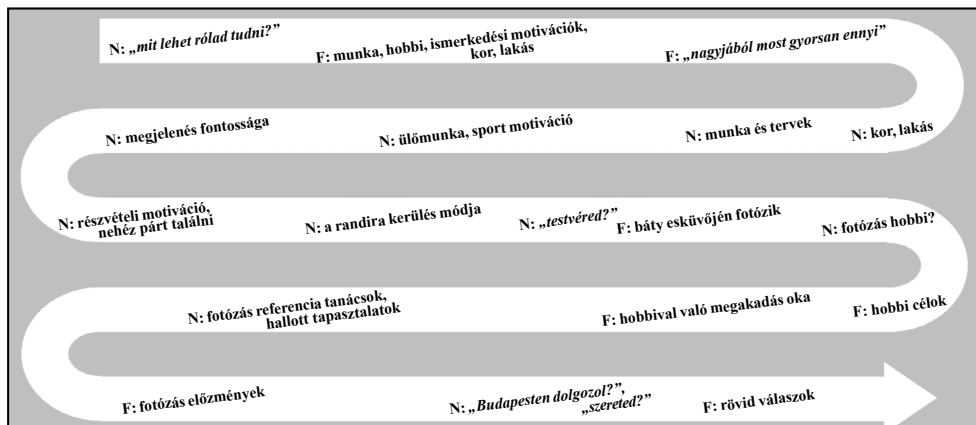
3. Eredmények

A megismerkedés dimenzióihoz és a dialógus szerkezetéhez kapcsolódó részletek bemutatása előtt szükségesnek tartom a három dialógus témáinak, részeinek áttekintő ismertetését, mivel az ismerőség–ismeretlenség nemcsak a megnyilatkozások, a szekvenciák szintjén mutat különbségeket, hanem a beszélgetés egészére, globális szerveződésére is hatással van. Mint az 1. táblázatból látható, míg az 1. és 2. dialógus ismeretlenek között zajlik és az első találkozásukat mutatja be, addig a 3. dialógus ismerősök beszélgetése, vagyis a sokadik találkozás dialógusa.¹ Az első két – ismeretlenekkel folytatott – beszélgetés nagy részét, az első felüket pedig kifejezetten az életrajzi kérdések és válaszok szervezik, az egyes témák részletesebb kifejtésére legfeljebb a beszélgetés második részében találunk példát. A harmadik – az ismerősök között történő – beszélgetés esetében az életrajzi kérdések nem általános információkra, inkább az utolsó találkozás óta eltelt szakasz történéseire vonatkoznak, emellett megjelennek a közös ismeretekre, ismerősökre való hivatkozások, illetve a párkapcsolati motivációk hosszabb, részletesebb, árnyaltabb kifejtésére is van lehetőség. A dialógusok globális szerkezetének vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy a tanulmány későbbi részében idézett dialógusrészleteket a dialógus egészéhez viszonyítva elhelyezzük, ami a megismerkedés lépésről lépésre történő áttekintésében nyújthat segítséget.

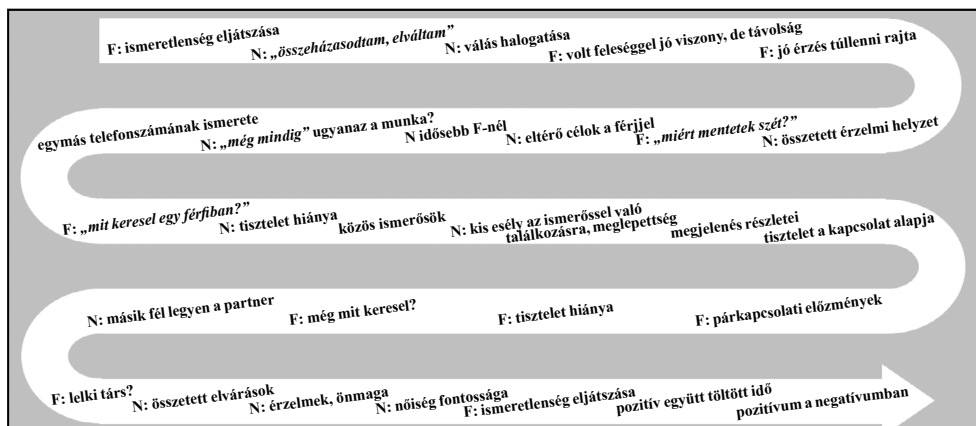
¹ A három vizsgált dialógus kivonatát tartalmazó ábrák (1., 2., 3. ábra) a különböző sorokban az öt egyenlő részre osztott beszélgetés tartalmát, témáit, a beszélgetés szerveződése szempontjából fontosnak látszó megnyilatkozásrészeket mutatják. A beszélgetések 5 perc körüli hossza miatt a sorok megközelítőleg 1-1 perc anyagát tartalmazzák. Az ábrákon az idézőjelek közötti, dőlttel jelölt részek az idézett formában szerepelnek a dialógusban, míg a további részek a legtöbbször a résztvevők által kimondott, de néhol csak elemzőként azonosított témamegjelölések, illetve egy-egy hosszabb részlet mondanivalójának összefoglalásai. Az F a férfi, az N a nő részéről idézett részleteket vagy általa említett, kiemelt, tematizált beszélgetésrészeket jelöli. A kérdőmondatok a feltett kérdésekre, egyúttal általában az új téma bevezetésére utalnak.

1. ábra. Az 1. beszélgetés (az „ismerős” férfi és egy „ismeretlen” női résztvevő) felépítése

2. ábra. A 2. beszélgetés (az „ismerős” nő és egy „ismeretlen” férfi résztvevő) felépítése

3. ábra. A 3. beszélgetés (az „ismerős” férfi és az „ismerős” nő) felépítése

A dialógusok globális szerkezetének bemutatása után először a megismerkedés dimenziót, majd a dialógusok szerkezeti elemeit mutatom be. A leírást a dialógusokból származó példákkal szemléltetem. A példák végén szerepel a dialógus száma, amelyben az idézett rész elhangzott. A korábbi jelöléseket követve a {3} szám jelöli az ismerősök között zajló dialógust. Az idézett társalgásrészletek jelöléseit a tanulmány végén foglalom össze.

3.1. A megismerkedés dimenziói

3.1.1. A tudás és ismeret megosztásának dimenziója

Az első svennevigi dimenzióhoz kapcsolhatók az önbemutató fontos eszközei, az életrajzi információk. A beszélgetések panelszerűen, a **névvel való bemutatkozással** kezdődnek ((1) példa). A panelt az egymás számára már ismerős partnerek is működtetik, rámutatva annak begyakorlottságára, egyúttal az újbóli találkozás kontextusának humorosságára. A (2) példában az asztalhoz lépő férfi következő villámrandipartnerében felismeri ismerősét, mégis bemutatkozik, amit részéről nevetés követ. A nő meglepettségét nem palástolja: káromkodással reagál a szituációra. A káromkodás ismeretlenek előtt kevésbé, inkább azokban a beszélgetésekben jellemző, ahol a beszélgetőpartnerrel szorosabb viszonyban állunk. A káromkodás és a nevetés utalhat meglepődöttségre, illetve az újratalálkozás kínosságának, kényelmetlenségének elfedésére is.

(1)

F: <A FÉRFI CSALÁDNEVE ÉS KERESZTNEVE>

N: <A NŐ BECENEVE> {2}

(2)

F: <A FÉRFI CSALÁDNEVE ÉS KERESZTNEVE> | háháháháháháh <nev>

N: baszd meg {3}

Az **önéletrajzi információk** megosztásának célja az is, hogy a beszélőpartnerünknek segítséget adjunk a szociális kategóriákba rendezésre, a csoporthoz való tartozás megértésére. Ezekre a kategóriákra első találkozások alkalmával van leginkább szükség, de természetesen később is alakíthatjuk, árnyalhatjuk partnerünkről alkotott képüket. A klasszikus önéletrajzi információk megosztása, így a munka, az érdeklődési kör (3), a család, az identitás (4), a szokások (5) prezentálása az első találkozások dialógusaiban kap szerepet.

(3)

N: műszaki vonalon mozgok {1}

(4)

N: magyar meg bolgár | [...] ugye félig bolgár | vagyok {1}

(5)

N: társasági élet | akkor mondjuk egy hétvége | tehát | régen nagyon sokat dohányoztam {1}

A partnerrel való **közös tudás megerősítése** a megosztott, megismert információkra épül. A közös ismeretek az ismerősök és az ismeretlenek dialógusaiban is megjelennek, de különbség látható abban, hogy a beszélőpartnerek milyen információkra reflektálnak. Az ismerősség kiépülésével a „felületes”, mindenki számára hozzáférhető információk felől a „mélyebb”, kevesek számára elérhető, személyesebb, esetleg tabusított információk felé tapasztalható eltolódás ((6) és (7) példa).

(6)

N: hát figyelj | nekem a szüleim csináltak | közösen egy vállalkozást | nem úgy sült el, ahogy szerették volna {1}

(7)

F: szóval ezt a tisztelet dolog igen ezt értem {3}

A **közös ismerősök** megtalálása olyan szituációban, amikor számunkra teljesen ismeretlenekkel beszélgetünk, csak nagyon esetlegesen történhet meg, viszont az ismerősök tudnak építeni kapcsolati hálójuk közös tagjaira. A harmadik dialógusban a beszélőpartnerek korábbi találkozásuk egy szereplőjére és a villámrandi egy másik résztvevőjére is utalnak, a róluk alkotott véleményüket, a velük kialakított kapcsolatukat megosztják partnerükkel, ezzel pedig árnyalják a magukról kialakított társas-társadalmi képet, és szimpátiát is keltenek (8–9).

(8)

N: a férjem igen az előző nem

F: te és <NÉV> | hahh <nev> {3}

(9)

N: a barátnőm itt ül | a <hez> | bébe <m_B-ben <rov> <beszval2>>

F: ő a jóarc

N: kurva jó fej | imádom és így {3}

3.1.2. A jogok és kötelességek kialakításának dimenziója

A beszélgetőpartnerek a dialógus során ütköztetik értékrendjüket, és kialakítják az aktuális beszélgetés és kapcsolatuk formálódó szabályait is. A dialógusok résztvevői többször reflektálnak a villámrandi kontextusára. Az adott **beszélgetés menetének, szabályainak kialakítása** az esemény szervezettsége, szigorú keretei miatt részben korlátozott, ugyanakkor a beszélgetőpartnereknek lehetőségük van ezeken a kereteken belül a saját beszélgetésük formálására. A villámrandi menetében való bizonytalanságot, a partner elvárásai iránti érdeklődést is kifejezi a (10) példa. A dudaszóhoz, amely a beszélgetés megkezdésének és befejezésének idejét jelöli, különböző módon viszonyulnak a résztvevők: vannak, akik már a jelzés előtt elkezdnek beszélni, mások szigorúan csak utána. A kezdés és a befejezés nem csupán az egyik partner döntése, hanem egyfajta egyezkedés és közös szabályalkotás eredménye. A (11) példa alapján a vizsgált beszélgetésben az ismerősök esetében a szabályok újraértelmezésére, egyúttal a keretek feszegetésére kerül sor, ami iróniával párosul: a beszélgetőpartnerek már tudják azt az információt, amelyet a villámrandikon csak a kölcsönös szimpátiát kifejező párok tudhatnak meg egymásról az esemény után, vagyis ismerik egymás telefonszámát.

(10)

F: várni kell még egy ilyen?

N: szerintem nyugodtan

<duda>

F: akkor beszélj!

N: akkor beszélek he <nev> {1}

(11)

F: most behúznám a nemet de úgyse tudom mer <m_mert <beszval>>

N: miért?

F: hát mer <m_mert <beszval>> megvan a számod {3}

Az emberi kapcsolatok működésének sikerességét meghatározza az is, hogy a kapcsolatról – általában és az adott partnerre nézve – hasonló módon

gondolkodik-e annak két szereplője. A **kapcsolati sikerességről** való beszélgetéssel a villámrandi-dialógusokban elsősorban a párkapcsolathoz, a romantikus viszonyokhoz kötődő attitűdökről, elvárásokról érdeklődnek a beszélőpartnerek. Az ismeretlenek közötti beszélgetésekben a párkereséssel kapcsolatos attitűdök megtalálhatók az általánosabb érvényű kijelentésekben (12), ahogy arra is találunk példát, hogy a beszélgető szilárdnak, megváltoztathatatlanak tűnő véleményét közli (13). Ezek tartalmazhatnak erős állításokat, de a beszélők általában mégis óatosan, körültekintően, a másik megbántását elkerülve igyekeznek használni őket. Ezzel szemben az ismerősök között zajló beszélgetésben olyan kényes témák is előtérbe kerülnek, mint a nők gyerekvállalási lehetőségei (14) vagy a női szereplehetőségek mint a társadalom által támasztott elvárások (15). Az ismerősök vállalják a konfliktust azáltal, hogy kijelentésükben elköteleződni látszanak a megosztó, nehéz témákban, amely a beszélgetőpartner eltérő véleménye esetében jelentkezhet. Ez azzal magyarázható, hogy elég erősnek érezhetik a kapcsolatukat ahhoz, hogy az kiálljon egy esetleges, a vélemények különbözőségéből adódó próbát is.

(12)

N: szerintem | nagyon nehéz feladat | megfelelő párt találni a | a mai világba
<m_világban <beszval2>> {2}

(13)

N: vagy hogy ez vagy működik | vagy van vagy nincs {1}

(14)

F: a lányoknak könnyebb összeszedni a h <nev> | valami donort hozzá | de ja igen | nyilván kell neki egy apa is {3}

(15)

N: én tisztába <m_tisztában <beszval2>> vagyok azzal | hogy a nőnek otthon nőnek is kell lennie | mer <m_mert <beszval>> ha nem lesz akkor csodálkozok | hogyha a pasija elmegy és keres másikat tehát hogy {3}

3.1.3. A szimpátia és az érzelmek kifejezésének dimenziója

A partnerek egymás iránti szimpátiájának kifejezése szintén hozzájárul a kapcsolat építéséhez. Az érzelmi reakciók, állapotok jelzése is segítheti, hogy a résztvevők megértsék egymás gondolatait, attitűdjét, viselkedését. Az **érzelmek**

kifejezése a beszélő részéről megnyílást, őszinteséget jelenthet, valamint kényelmet és szabadságérzetet is kifejezhet. Az érzelmek gyakoribb kinyilvánításával a beszélgetés a formálistól a személyes felé mozdul. Az ismeretlenek közötti beszélgetésben egyszerűbb, röviden megfogalmazható érzelmi állapotok – a csodálkozás, az unalom, a zavar stb. – bemutatását találhatjuk. Az érzelmi állapotok vonatkozhatnak a beszélő tevékenységére, például munkájára (16), hobbijára, érdeklődésére (17) de a beszédpartner által mondottak következményeire is (18).

(16)

F: nem azt mondom hogy unom de {2}

(17)

F: bízom | benne hogy jó lesz | ilyen eseményen nem fotóztam {2}

(18)

N: pirulok {1}

Az ismerősök közötti beszélgetéseket már inkább az **összetett érzelmi viszonyulások**, a komplexebb érzelmek – csalódottság, sértettség, depresszió stb. –, az árnyaltabb megfogalmazás jellemzi. A férfi és a nő is felidézi korábbi kapcsolatait, soktényezős, komplex viszonyát korábbi partnerével (19–20). A férfi munkája helyszínével ((21) példa), a nő a párkapcsolati elvárásaival (22) kapcsolatban mutatja meg érzelmi viszonyulását. A kifejtéseken keresztül láthatóvá válik a partner emberi arca.

(19)

F: elmondta hogy milyen jó az élete | elmondtam hogy az enyém is kurva jó | mer <m_mert <beszval>> régen nincsen benne | úgyhogy aztán | ennyi volt | de ajánlom | nagyon jó érzés túllenni a beadáson {3}

(20)

N: ja mi mi tök békességbe <m_békességben <beszval2>> váltunk el | (...) ja úgy abszolút nem visel meg hogy | (...) tudom hogy nem lesz belőle semmi {3}

(21)

F: most nyitottam egy új boltot | a <ÚT NEVE> úton | de ki nem állhatom | (...) úgyhogy sose vagyok ott {3}

(22)

N: tehát hogy lehet hogy van olyan este | amikor nem akarok semmit csinálni csak odabújni | és hogyha sírni akkor sírni | mer <m_mert <beszval>> van az életbe <m_életben <beszval2>> annyi | sok más szar | aminek így ki kell mondjuk jönnie {3}

A beszédpartnerek az **esemény menetéhez való viszonyulásukat** is kifejezhetik érzelmi reakciókkal. Erre az ismerősök és az ismeretlenek közötti dialógusokban is van példa. A (23) példában a nő egy korábbi beszélgetés miatti sokkjának ad hangot. Kijelentésének középpontjában nem a történetek, hanem az ő reakciója áll, a sokk okát, az előzményeket a beszélgetés későbbi menetében sem fejt ki. Az ismerősök közötti beszélgetés (24) és (25) példájában azonban a résztvevők minősítik is a korábbi beszélgetéseket és partnereket, ezzel egyúttal indokolják érzelmi viszonyulásukat.

(23)

N: teljesen | le vagyok

F: igen?

N: sokkolódva még egy picit de {1}

(24)

F: viszont az első | annyira para volt {3}

(25)

N: további ragyogó sikereket!

F: neked is

N: olyanok vannak hogy {3}

A felszabadultság, az őszinteség egyik jele lehet a **káromkodás** is. A férfi résztvevő mindegyik vizsgált beszélgetésében káromkodik. A lazább beszédmód a férfi egyéni jellemzője lehet (26). A két beszélgetésben szereplő nő azonban csak az ismerősével folytatott diskurzusban enged meg magának káromkodást, akkor viszont többször is ((2) és (27)). A társadalmi–kulturális elvárások szerint a nők esetében kevésbé vagyunk megengedőek a káromkodást illetően, a káromkodások nagyobb számban jelennek meg a férfiak beszédében (Newman–Groom–Handelman–Pennebaker 2008). A káromkodás használatának gyakorisága személyes jellemző is lehet, ugyanakkor nemtől függetlenül a nagyobb bizalom, a közvetlenség fokmérőjeként is kezelhető.

(26)

N: ötkor lerakod a tollat

F: lófaszt

N: kikapcsolod a gépet he <nev> {1}

(27)

F: de mér <m_miórt <beszval>> nem?

N: hát | fasz tudja {3}

3.2. A megismerkedési dialógus szerkezete

3.2.1. Kérdések

Az önbemutató elicitáló kérdések a megismerkedési diskurzusok hármas – kérdés, válasz, reakció – szerkezetének első elemei. Az első találkozás alkalmával a kérdések vonatkozhatnak többek között általános **élettrajzi információk** kifejtésére (28), a korra, a munkára (29), illetve a villámrandik esetében tipikus a kapcsolati előzmények utáni érdeklődés is (30).

(28)

N: mit lehet rólad tudni? {2}

(29)

F: és mivel foglalkozol? {1}

(30)

F: voltak komoly kapcsolataid? {1}

A sokadik találkozás dialógusaiban a beszédpartnereknek vannak előismereteik egymásról, így kérdéseiket ezekre az információkra építve tudják feltenni például a munkáról ((31) példa) vagy a kapcsolati előzményekről ((32) példa). A kérdések fókuszában az utolsó találkozás óta eltelt idő áll. A résztvevők ugyanakkor ismerik a villámrandi forgatókönyvét, azokat a kérdéseket, amelyeket egy ilyen megismerkedési szituációban fel szokás tenni. A (33) példában a férfi a műfaji jellemzőkre rájátszva teszi fel kérdéseit, a nő nevetéssel és váratlan válasszal reagál.

(31)

N: és még mindig ott vagy a <ÚT NEVE> körúton? {3}

(32)

F: miért mentetek szét? {3}

(33)

N: mizu?

F: minden oké mesélj magadról!

N: hahahahahahaha <nev>

F: honnan jöttél?

N: hát figyü összeházasodtam elváltam {3}

Az ismeretlenek az önbemutatást elicitáló kérdéseket a közös pontok, **közös kategóriák** megtalálására is használhatják, ehhez pedig gyakran kérdeznek a beszédpartner szokásairól ((34) példa), családjáról ((35) példa), szabadidős tevékenységeiről ((36) példa). Ezek a kérdések a sokadik találkozás dialógusából hiányoznak.

(34)

N: dohányzol? {N dohányzik, igazából a kérdés arra vonatkozik, F-t zavarja-e a dohányzás} {1}

(35)

N: testvéred? {2}

(36)

N: hobbi szinten fotózol | vagy úgy ö <hez> {2}

3.2.2. Válaszok

A válaszszekvenciákat nagyban meghatározzák a feltett kérdések. Mint a kérdéseknél láthattuk, az általános életrajzi információk utáni érdeklődés miatt a közös kategóriák megtalálása érdekében feltett kérdések az első találkozás dialógusainak fontos részét alkotják, de a sokadik találkozás alkalmával nem jellemzőek. Az ilyen típusú kérdésekre érkező **önbemutató válaszok** tehát szintén az ismeretlenek közötti dialógusokban fordulnak elő (37).

(37)

F: mérnökként dolgozok egy | elektronikai cégnél | ö <hez> | egy éve | hobbim kerékpározás | úszás | természetbe <m_ természetben <beszval>> | kirándulás

| ismerkedni nem nagyon tudok (...) | szüleimmel élek még | <VÁROS NEVE>n | <MÁSIK VÁROS NEVE> felé van | innen úgy | negyven kilométer körülbelül | nagyjából most gyorsan ennyi {2}

A válaszok **rövidek és kifejtettek** is lehetnek, mindkét típus megtalálható az ismeretlenek közötti dialógusokban. Akár a rövid válaszok is tartalmazhatnak részletesebb, nem csak a szűk értelemben vett kérdésre érkező információkat – ilyen például a munka unalmassá, kihívások nélkülivé válására tett megjegyzés a (38)-ban –, azonban elsősorban a kifejtett válaszok szolgálhatnak egy téma körültekintőbb bemutatására (39).

(38)

N: egy nagy multinál dolgozom | az | <CÉG NEVE>-nál | több mint hét éve | úgyhogy elérkeztem a kritikus évhez {1}

(39)

N: pénzügyi területen dolgozok | édesapáméknak a családi vállalkozásában | mi most egy ilyen cégutódlási formátumba <m_formátumban <beszval2>> vagyunk benne | édesapám | nyugdíjba szeretne menni | és ő a gazdasági vezető úgyhogy januártól | én fogom ezt a posztot | átvenni tőle {2}

Az első találkozáshoz hasonlóan az ismerősök közötti dialógusban is rövid és kifejtett válaszokat találunk, azonban ezek témája személyesebb, néha szinte már tabunak tekinthető. Ilyen többek között a korábbi párkapcsolat alakulásának részletesen bemutatása (40) vagy a gyerekvállalás és a leendő apa témája (41).

(40)

F: kétezertől ismertük egymást | és akkor tizenhatba <m_tizenhatban <beszval2>> vagy | mikor? | tizenötbe <m_tizenötben <beszval2>>? tizenötbe <m_tizenötben <beszval2>> | tinderen behúztuk egymást így viccből | (...) és akkor együtt voltunk másfél évet | és akkor házasodtunk össze | és aztán majdnem két évig voltunk házasok {3}

(41)

N: öt éven belül gyereket szeretnék | csak most már azt nem tudom kitől | de ehe <nev> {3}

3.2.3. *Reakciók*

A megismerkedési diskurzusok szerkezeti felépítésének harmadik eleme a reakció, amely többféle is lehet: komment, megerősítés, visszakérdezés. A kommentek elsődleges célja, hogy a partner válaszához információkat fűzzünk, ezzel pedig bemutassuk saját jellemzőinket, véleményünket, tapasztalatainkat. A kommentek segítségével tudjuk kifejezni leginkább a beszélgetőpartnerrel **közös kategóriákat**. Közös pontokat jelenthet a munka hasonlósága (42) vagy a meg egyező kapcsolati státusz (43). A közös kategóriák használata hasonlóan működik az ismerősök dialógusában is, de a reakció a korábbiakhoz hasonlóan itt is leginkább az utolsó találkozás óta eltelt időszak történéseire vonatkozik (44), valamint a kapcsolatok és az érzelmek részletes bemutatásához kapcsolódik (45).

(42)

F: én is műszaki szápportot <m_supportot <idegen>> csinálok {1}

(43)

N: nem vagyok sem elvált | sem gyerekem nincs | nem tudom, hogy ez így fontos infó-e

F: tegnap adtam be a válókeresetemet | úgyhogy még én se vagyok | elvált de {1}

(44)

N: hát figyü összeházasodtam elváltam | úgy gondoltam aztán

F: én tegnap adtam le a papírokat {3}

(45)

F: engem se tisztelt amúgy a csajom {3}

A kommentek funkciója lehet a **másik fél válaszának értelmezése** és ezzel kategóriába helyezése is. Az értelmezésre leginkább a komplexebb, több módon értelmezhető válaszok esetén van szükség, amikor az apró különbségek, árnyalatok megértése is fontossá válik. Az összetett témák a beszélgetések későbbi pontján nagyobb eséllyel kerülhetnek elő, így a másik válaszának kommentben való értelmezése elsősorban a sokadik találkozást jellemezheti. A (46) példában azt látjuk, hogy a férfi félreérti a nő válaszát, így a női résztvevő – egy káromkodást is tartalmazó szekvenciában – újrakategorizálja magát, és megmagyarázza, hogyan értette korábbi megnyilatkozását.

(46)

F: értem hogy lelki társat szeretnél meg ilyen

N: nem | kurvára nem lelki társat keresek | (...) egy férfit keresek magam mellé | akivel így | ilyen így minden rohadt jó {3}

A reakció másik funkciója az lehet, hogy a megerősítések vagy a visszakérdezések segítségével tovább építsük a beszélgetést, az adott témát. Az **érzelmi reakciók** az őszinteség, a természetesség hatását adják. A vizsgált első és sokadik találkozás dialógusaiban is található egy-egy részlet, ahol a beszélő partnere korára reagál. A (47) példában a férfi reakcióját a nő meglepődésként azonosítja, így rákérdez arra, hogy a férfi külseje alapján – viselkedésről, belső értékekről még keveset tudhatnak a beszélgetés elején – korának megfelelőnek találja-e őt. Az ismerősök közötti dialógusban a pontosítás miatt kerül szóba a kor, a válasza a nő szintén meglepettséget mutat, de ezt lexikai elemekkel, a saját korához hasonlítva fejezi ki (48). Reakciója az előző példához hasonló módon és hasonló tartalommal implikál kérdést.

(47)

N: harminckettő

F: hüm <hum>

N: mert még nem nézek ki annyinak? vagy?

F: nem egyáltalán nem | egyébként tényleg {1}

(48)

F: harminc lettem

N: Úristenem | Jézusom fiatalabb vagy mint én

F: nem gondoltad volna mi?

N: hát nem {3}

A megerősítő reakciók a beszélgetés **zárásában** panelként, a másik megelégedésére adott kötelező válaszként jelennek meg. A (49) ennek a begyakorlott reakciónak a megismerkedési dialógusokban jellemző példáját mutatja. Az ismerősök között zajló részlet ismét az első találkozás diskurzustípusának jellemzőiből és a partnerek korábbi ismertségéből adódó ellentmondásra kíván rámutatni: a nő a partner nevének megjegyezhetőségét használja a humor forrásaként (50). A beszélgetés menetének minősítése itt nem begyakorlott panelekkel történik. A résztvevők az értékelésre ritkábban használt szavakat használják (*király*), és

az érzelmi viszonyulás megmutatásával reagálnak (*nagyon jót nevettem*), ezzel természetesebbé, őszintébbé téve viselkedésüket.

(49)
N: örültem | hogy beszéltünk és remélem hogy még
F: én is {2}

(50)
N: hát nem is tudom hogy még | meg tudom-e jegyezni a nevedet he <nev>
F: fi <lev> | hát ez nagyon király volt
N: ez nagyon jót nevettem he <nev> {3}

4. Következtetések

Tanulmányomban az első és a sokadik találkozás dialógusainak jellemzőit vetetem össze, ehhez pedig a megismerkedési diskurzus dimenzióira és szerkezeti elemeire vonatkozó svennevigi modellt használtam. Korábbi vizsgálataim alapján a modell megfelelő eszköz az ismeretlenek közötti dialógusok értelmezésére. Jelen elemzés rámutatott, hogy a svennevigi kategóriák a megismerkedés későbbi fázisaiban, a sokadik találkozás alkalmával már csak részben működtethetők, mert a korábban megismert információk, a bizalom, a szimpátia kialakulása megváltoztatják a beszélgetés fókuszát, a dialógus szerveződését. A sokadik találkozás dialógusának a svennevigi modell dimenzióitól és szerkezetétől való eltéréseit tekintem át a 2. táblázatban.

2. táblázat. A svennevigi modell működése az ismerősök között zajló beszélgetésekben

	Kategória	Példák a megváltozott tartalmú/formájú működésre
Dimenziók	<i>tudás, ismeret</i>	a már ismert információ megosztása nem szükséges (irónia, játék); hivatkozás közös ismerősökre
	<i>jogok, kötelességek, szabályok</i>	kényes témák; az eltérő véleményekből adódó konfliktusok vállalása
	<i>szimpátia, érzelmek</i>	összetettebb érzelmi viszonyulások; a káromkodás mint a felszabadultság jele

Hármas szekvenciális felépítés	<i>kérdés</i>	kevesebb életrajzi kérdés; az utolsó találkozás óta eltelt időszak kerül a fókuszba
	<i>válasz</i>	személyesebb, a tabu határát súroló válaszok
	<i>reakció</i>	értelmező kategorizálás; több érzelm, természetesség a reakciókban

Vizsgálatom első hipotézise a svennevigi dimenziókra vonatkozott. Az ismerősök a dimenziók kiépítését a korábbi találkozások alkalmával megkezdték: a dialógusokban több ponton hivatkoznak az egymásról korábban szerzett ismeretekre; tisztában vannak a másik fél általános elvárásaival. Érzelmeket, érzelmi viszonyulásukat szabadabban kommunikálják, mint ahogy az ismeretlenek esetében várható lenne. Az eredmények alapján igazolást nyert, hogy az első találkozásokkal összehasonlítva a sokadik találkozás dialógusában a három dimenzió kiépítése kevésbé jellemző, a beszélők inkább a dimenziók megerősítésére töreksenek.

Második hipotézisem a sokadik találkozás szerkezeti jellemzőire vonatkozott. A kérdések, a válaszok és a reakciók az ismerősök között zajló dialógusnak is szerves részeit jelentik. A kérdéseket és az azokra érkező válaszokat meghatározzák az előzetes ismeretek, így ezek a szekvenciák elsősorban az utolsó találkozás óta eltelt időre vonatkoznak. A reakciók az ismeretlenek közötti dialógusok elemeihez hasonlóan működnek, de a dimenziók kidolgozottsága miatt a szabályértelmezés és az érzelmek kifejezése nagyobb természetességgel történik. Az eredmények alapján a második hipotézis is igaznak bizonyult, vagyis a sokadik találkozás dialógusaiban a kérdések és az önreprezentációs szekvenciák a résztvevők előzetes ismereteire épülnek.

A sokadik találkozás dialógusában a villámrandi-szituációban elvártak és a korábbi ismerettségből fakadó előzetes ismeretek közötti feszültséget a beszélgetés résztvevői iróniával kezelik: a begyakorolt formákat, kötelező kérdéseket beépítik beszélgetésükbe, még akkor is, ha arra – ismerettségük miatt – nincs szükségük. Az újrakeretezés a humor forrásává válik a dialógusban.

Jelen vizsgálat ugyan csak néhány dialógusra vonatkozott – és abból adódóan, hogy csak egyetlen alkalommal, véletlenszerűen került egy asztalhoz egy egymást már ismerő beszélgetőpár, nincs is lehetőség további, ismerősök között zajló villámrandi-dialógusok bevonására –, az eredmények mégis felhasználhatók a megismerkedési dialógusok és a megismerkedési folyamat megértésében. A svennevigi dimenziók és szerkezeti elemek a sokadik találkozás dialógusait

tekintve is részben megfelelő értelmezési keretet biztosítanak. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár a dialógus résztvevői nem teljesen ismeretlenek egymásnak, a beszélgetésük elsődleges fókusza a megismerés marad. Ugyanakkor éppen az „ismerősség”, vagyis a közös előismeretek, a megosztott élmények, tapasztalatok – kognitív megközelítésben a közös alap – biztosítják, hogy a beszélgetőpartnerek a dimenziókat részletesebben is kidolgozhassák, kapcsolatukat tovább erősíthessék. Az eredmények rámutatnak arra is, hogy ugyan az önbemutató az első találkozás dialógusaiban a legerősebb, a megismerés nem zárul le az első beszélgetés befejeztével. Ahogyan azt már pszichológiai modellek is leírták (Littlejohn–Foss 2007), a megismerésnek, megismerkedésnek több fázisa van. Az ismerősséget, a bizalmat, a szimpátiát elmélyítő beszélgetések, ezáltal pedig a személyes kapcsolatok a svennevigi dimenziók és szerkezet egyes elemeinek részbeni megtartásával, de egyúttal a hangsúlyok eltolásával és további ismeretek, szándékok bevonásával épülnek tovább.

Irodalom

- Bencze Norbert 2020. Önkonstruálás és benyomáskeltés az első találkozás során. In: Váradi Tamás (sorozatszerk.)–Ludányi Zsófia–Grácz Tekla Etelka (szerk.): *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 6–20.
- Brown, Penelope–Levinson, Stephen C. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, Herbert H. 1998. Communal lexicons. In: Malmkjær, Kirsten–Williams, John (eds.): *Context in language learning and language understanding*. Cambridge: Cambridge University Press. 63–87.
- Derlega, Valerian J.–Greene, Kathryn–Winstead, Barbara A. 2001. Self-Disclosure and Starting a Close Relationship. In: Sprecher, Susan–Wenzel, Amy–Harvey, John (eds.): *Handbook Of Relationship*. New York: Routledge.
- Eklberg, Stuart 2014. Maintaining shared knowledge of acquaintance: Methods people use to establish who knows whom. *The British Journal of Social Psychology* 53: 605–621.
- Finkel, Eli J.–Eastwick Paul W.–Matthews, Jacob 2007. Speed-dating as an invaluable tool for studying romantic attraction: A methodological primer. *Personal Relationships* 14: 149–166.

- Goffman, Erving 1967. *Interaction ritual: essays on face to face behaviour*. Garden City, New York: Anchor Books.
- Greene, Kathryn–Derlega, Valerian J.–Mathews, A. 2006. Self-Disclosure in Personal Relationships. In: Vangelisti, Anita L.–Perlman, Daniel (eds.): *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press. 409–427.
- Hollander, Matthew M.–Turowetz, Jason 2013. 'So, why did you decide to do this?' Soliciting and formulating motives for speed dating. *Discourse & Society* 24: 701–724.
- Kecskés, István–Zhang, Fenghui 2009. Activating, seeking, and creating common ground: A socio-cognitive approach. *Pragmatics & Cognition* 17: 331–355.
- Korobov, Neill 2011. Gendering desire in speed-dating interactions. *Discourse Studies* 13: 461–485.
- Lee, Benny P. H. 2001. Mutual knowledge, background knowledge and shared beliefs: Their roles in establishing common ground. *Journal of Pragmatics* 33: 21–44.
- Littlejohn, Stephen W.–Foss, Karen A. 2007. *Theories of Human Communication. 9th edition*. Thomas, USA: Wadsworth.
- Masaviru, Mohan 2016. Self-Disclosure: Theories and Model Review. *Journal of Culture, Society and Development* 18: 43–47.
- Newman, Matthew L.–Groom, Carla J.–Handelman, Lorry D.–Pennebaker, James W. 2008. Gender Differences in Language Use: An Analysis of 14.000 Text Samples. *Discourse Processes*, 45: 211–236.
- Schachter, Elli P. 2015. Integrating “Internal,” “Interactional,” and “External” Perspectives: Identity Process as the Formulation of Accountable Claims Regarding Selves. In: McLean. Kate C.–Syed, Moin (eds.): *The Oxford Handbook of Identity Development*. New York: Oxford University Press.
- Stokoe, Elizabeth 2010. “Have You Been Married, or...?": Eliciting and Accounting for Relationship Histories in Speed-Dating Interaction. *Research on Language and Social Interaction*, 43: 260–282.
- Svennevig, Jan 1999. *Getting acquainted in conversation. A study of initial interactions*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Svennevig, Jan 2014. Direct and Indirect Self-Representation in First Conversations. *Journal of Language and Social Psychology* 33: 302–327.

Használt rövidítések

F	férfi beszélő
N	női beszélő
	szünet, megnyilatkozások határa
<nev>	nevetés
<lev>	hangos levegővétel
<hum>	hümmögés
<hez>	hezitálás
<beszval>	spontán beszédre jellemző jegy
<beszval>	spontán beszédre jellemző, gyakori jegy: bAn rag helyett bA használata
<idegen>	újonnan a nyelvbe került idegen eredetű szó vagy más nyelvű szó
<rov>	rövidítés használata
<NAGYBETŰ>	törölt személyes információ, megjelölve az információ jellegét
<m_szó>	a jelölés előtt megkezdett, használt vagy használni vélt szó
{információ}	az idézet megértéséhez szükséges információk

Bencze Norbert

benczenorbert@gmail.com

Eötvös Loránd Tudományegyetem

HORVÁTH EVELIN

„Ne felejtsetek el újratölteni a szíveteket!”

A történetmesélés és a karakteralkotás nyelvi jegyeinek vizsgálata egy virtuális influencer kisfilmjeiben

Absztrakt

Mára széles körben elterjedt gyakorlattá vált az, hogy a marketingiparban influencereket szerződtetnek. Az utóbbi években azonban megjelent egy sajátos, új ágazata az influencermarketingnek, amelyet azóta is nagy médiaérdeklődés övez: a virtuális influencerek jelensége. A modern számítógépes grafika ugyanis lehetővé teszi olyan számítógépes karakterek megteremtését, amelyek első ránézésre valódi embereknek tűnnek. Ugyanakkor ahhoz, hogy egy virtuális karakter hatékony marketingeszközzé váljon, nem elég a tökéletesen élethű megjelenés: az alkotóknak olyan személyiségjegyeket kell társítaniuk a figurákhoz, amelyek felismerhetővé és szimpatikussá teszik őket, ezáltal a közönség is képes azonosulni velük.

A jelen tanulmány a karakteralkotás nyelvi jegyeit vizsgálja a népszerű virtuális influencer, Lil Miquela blogvideóinak szövegelemzésével. A kutatás eredményei szerint a virtuális karakter kisfilmjeiben egyértelműen megjelenik a történetmesélés drámaíve, továbbá visszatérő jelenséggént figyelhető meg a környezetet leíró jelzők, a szlenges kifejezések és a diskurzusjelölők gyakori használata, valamint a közönség megszólítása kérdésekkel. A fenti megoldások egy valódi, emberi influencer hatását keltve teszik még élethűbbé a virtuális karaktert a közönség számára.

Kulcsszavak: virtuális karakter, virtuális influenszer, történetmesélés

1. Bevezetés

A virtuális, azaz számítógépes grafikával megalkotott karakterek látványa az utóbbi két évtized során megszokottá vált, amennyiben számítógépes játékokról vagy például fantasztikus filmekről van szó. Néhány évvel ezelőtt azonban megjelent a számítógépes karakterek egy sajátos csoportja, ezzel együtt pedig egy újszerű felhasználási módja is: a korábban műanyag figura hatását keltő karakterek a fejlett grafikai programoknak köszönhetően fotórealisztikussá, teljes mértékben valósághűvé váltak, az őket övező nagy média- és közönségérdeklődés pedig lehetővé tette, hogy alkotóik influencerként használják ezeket a népszerű közösségi oldalakon. Ugyanakkor ahhoz, hogy egy virtuális karakter hatékony marketingeszközzé váljon, nem elég a tökéletesen élethű megjelenés: az alkotóknak olyan személyiségjegyeket kell társítaniuk a figurákhoz, amelyek felismerhetővé és szimpatikussá teszik őket, ezáltal a közönség is képes lehet azonosulni velük. A karakteralkotás alapjának tekinthető az influencer kitalált életútjának rendszeres dokumentációja a követők számára izgalmas történeteken keresztül, aminek hatékony eszköze lehet a történetmesélés (storytelling). Egy másik fontos pillér a karakter egyedi, hitelesnek tekinthető nyelvi jegyeinek kidolgozása, ami szintén nagyban hozzájárul az életszerűség megteremtéséhez. Mindezeknek különösen nagy szerepük van abban az esetben, ha a virtuális influencer nem kizárólag állóképekkel jelenik meg a különböző közösségimédia-platformokon, hanem videókkal is, utóbbi ugyanis még precízebb tervezést és kidolgozást követel meg az alkotóktól, máskülönben a közönségben könnyedén idegenségérzetet és mesterkélt hatást kelthet a figura mozgóképes szereplése.

A jelen tanulmány az egyik legismertebb virtuális influencer, Lil Miquela karakterének felépítését vizsgálja a YouTube-on közzétett videóblog tartalmain keresztül, a történetmesélés drámaívének megjelenésére és az influencer egyedi nyelvi jegyeire (kérdések megfogalmazása a közönséghez, neologizmusok, vulgáris szavak és szlenges kifejezések használata, ismétlések a szövegben) fókuszálva.

2. Elméleti háttér, alapfogalmak

2.1. Az influencer és a véleményvezér fogalmának körülhatárolása

Angol nyelvterületen véleményvezérnek (opinion leader) olyan személyek tekinthetők, akik saját szakterületükön kiemelkedőt alkottak, ezért közösségük tagjai megbíznak bennük, nagy tisztelet övezi őket. Lehetnek a közösségi média aktív szereplői, de nem ez az elsődleges kommunikációs csatornájuk, szemben az influencerrel, akik az online identitásukra építik a teljes karrierjüket. (Kovács et al. 2019).

Az influencer és a véleményvezér meghatározása nem minden esetben választható el ilyen egyértelműen, a magyar nyelvben is összemosisódik a két fogalom jelentése. A 21. századi technológiának köszönhetően pedig már az is vitatható, hogy kizárólag valódi embereket tekinthetünk-e influencernek.

2.1.1. Influencermarketing

Az influencermarketing egy olyan újfajta hírességtípusra épül, amelyet a közösségi média széles körű elterjedése hozott magával: az új típust angolul *micro-celebrity* (Chae 2018; Khamis–Ang–Welling 2017), magyarul *mikrohíresség* kifejezéssel nevezi meg a marketing, a hétköznapi szóhasználatban pedig *influencer*ként vagy *véleményvezér*ként utalnak rá.

A közösségimédia-influencerek profiljai azért váltak a marketingkommunikáció rendkívül népszerű csatornáivá, mert olyan nagy létszámú, potenciális fogyasztói közösséget szólítanak meg, amely érdeklődési kör alapján jellemzően hasonló összetételű és pontosan körülhatárolható olyan változóit tekintve is, mint a nem, az életkor vagy a lakhely (Uzunoglu–Kip 2014). Az influencerek képesek olyan sajátos kapcsolatot kialakítani a közönségükkel, amely hagyományos hirdetési eszközökkel nem lenne lehetséges (Veszelszki 2019).

Az influencerekkel szembeni legfontosabb elvárás mind a közönség, mind a termékét vagy szolgáltatását népszerűsíteni kívánó megbízó oldaláról a hitelesség (Kovács et al. 2019). Az influencerek hitelességének megítélését és mérését azonban nehezíti, hogy a fogalom rendkívül szabadon értelmezhető, hiszen a hitelesség minden esetben azon múlik, hogyan érzékeli és értékeli a közzétett médiatartalmat a közönség (Montgomery 2001). A legelterjedtebb értelmezés szerint a hitelesség fogalma azt jelenti, hogy egy személyt (vagy márkát) saját magához hűnek, önanonosnak tekintenek a befogadók (Luoma-aho et al. 2019; Gilmore–Pine 2007; Moulard–Garrity–Hamilton Rice 2015; Fritz–Schoenmueler–Bruhn 2017; Kernis–Goldman 2006).

A forrás hitelességét növeli, ha a közönség valamilyen formában megszólítva, a kommunikációs szituációba bevonva érzi magát a tartalomalkotó által (Luoma-aho et al. 2019). Az interakció ezen formájára kiváló lehetőséget teremt a közösségi média, ahol a közönség tagjai kedvelések, megosztások, kommentelés és akár privát üzenetküldés útján is kapcsolatba léphetnek az influencerrel. Így a hatékony influenceri működés szempontjából kiemelten fontos a követők ösztönzése az aktivitásra.

2.1.2. Virtuális influencerek

Az influencermarketing jelenségének meghatározásából kiindulva megállapítható, hogy a közösségi portálokon jelenlévő, nagy követői bázissal rendelkező, marketingcélokat is szolgáló virtuális karakterek influencereknek tekinthetők, mivel a fenntartóik ismert márkákkal működnek együtt, és képesek a virtuális véleményvezéren keresztül hatást gyakorolni a követőik vásárlási szokásaira vagy személyes meggyőződéseire.

A virtuális influencerek alkotói elsősorban állóképeket töltenek fel a közösségi médiába, ezek elkészítése ugyanis kevésbé időigényes. Vannak azonban olyan virtuális karakterek, amelyek videós tartalmakban is szerepelnek: ilyen Lil Miquela karaktere is, akinek 3 milliós követői bázissal rendelkező Instagram-oldala mellett (Instagram 2021) saját Youtube-csatornája is van. A mikrohírességek prototípusának tekinthető Miquela „Lil Miquela” Sousát az alkotói egy 19 éves brazil-amerikai fiatalembert áldották meg, akinek az élete mesébe illő: ismert popsztár, emellett világhírű márkákkal működik együtt modellként, sikereit pedig a Time magazin is elismerte, amikor 2018-ban a 25 legbefolyásosabb internetes személyiség egyikének választották (Drenten–Brooks 2020).

Miquela sikeréhez vélhetően hozzájárul a virtuális karakterek újdonságjellege és az ebből fakadó nagy közönségérdeklődés, azonban a többi virtuális influencer közül csak úgy emelkedhetett ki, hogy az alkotói pontosan megtervezett karakterjegyeket és kidolgozott élettörténetet társítottak hozzá.

2.2. Karakterépítés

A közönség akkor tud azonosulni egy képernyőn szereplő karakterrel, ha beláthat aktuális lelkiállapotába, amelyen keresztül megértheti cselekedeteinek összefüggéseit, és mindezen ismeretek birtokában morálisan értékelheti a karaktert (Smith 1994). A pszichológiai és emocionális állapot jól érzékeltethető a nyelvhasználattal (Gottschalk–Gleser 1969, idézi Ramakrishna et al. 2017),

éppen ezért a szereplők nyelvi megformálásának központi szerepe van a karakteralkotásban. Noel Carroll (1990) szerint a *szereplővel történő azonosulás* kifejezés használata önmagában félrevezető lehet, mivel azt sugallja, hogy a néző az adott karakter helyébe képzeletben magát a történetben, holott a valóságban egyfajta „összeolvadásról” van szó a néző és a szereplő között, ez a kapcsolat pedig empátián alapszik (Hoeckner et al. 2011).

A virtuális karakterek esetében a néző és a karakter közötti kapcsolat megteremtése fokozottan nehéz, hiszen nem egy valódi emberi szereplővel kell azonosulnia a közönségnek, hanem egy mesterségesen megalkotott, a fizikai valóságban nem létező entitással. Ezért fontos a karakterisztikába olyan elemeket beépíteni, amelyek ismerősek és átélhetők a befogadók számára.

2.3. A történetmesélés

A *story* (magyarul *történet*) kifejezés a görög nyelvből származik, és ’tudás’-t, ’bölcsség’-et jelent. A történetek különböző célokat szolgálhatnak: a szó jelentéséből kiindulva ilyen cél lehet valamilyen birtokolt tudás vagy bölcsség továbbadása a következő generáció számára, de lehet akár a mesélő egyéniségébe, az általa vallott értékekbe történő betekintés is (Yoder-Wise–Kowalski 2003).

2.3.1. A hagyományos történetmesélés

A történetmesélés az emberi történelem egyik legrégebbi művészeti formájának tekinthető. Egészen az írás megjelenéséig ez volt a tudás és az információ megőrzésének és továbbadásának egyetlen módja (Czarnecki 2009), éppen ezért a világ megismerésének forrásai is a történetek voltak (Polkinhorne 1988, idézi Gray et al. 2015).

Crawford (2013) a storytellinget olyan univerzális, nyelvi cselekvésnek (linguistic action) tekinti, amely a különböző társadalmak nyelvi fejlődésének eredményeként jött létre. Kristin Thompson (1999) meghatározása alapján a történet olyan időben és térben bekövetkező események láncolata, amelyeket ok-okozati összefüggések kapcsolnak össze: minden egyes oknak valamilyen okozathoz kell vezetnie, mivel kizárólag így váltható ki erős érzelmi reakció a szemlélőkből. Crawford (2013) a fenti alapelvet kiegészíti azzal is, hogy a történeteknek minden esetben kapcsolódniuk kell valamilyen formában az emberiséghez: ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy emberi karaktereknek kell megjeleníteniük minden történetben, a kapcsolat megvalósulhat indirekt módon, valamilyen szimbolikus utaláson keresztül is.

2.3.2. A digitális történetmesélés

A történetmesélés megjelenési formái a digitális technológia fejlődésének köszönhetően állandó változásokon mennek keresztül (Couldry, 2008). A kép- és hangrögzítő eszközök, az internet, valamint a közösségi média megjelenése és széleskörű hozzáférhetősége magával hozta a történetmesélés 21. századi változatát, a digitális történetmesélést, amelynek gyökerei az 1980-as évekre nyúlnak vissza: ekkor használták először a kifejezést a történetek multimediális elemeinek megnevezésére (Rossiter–Garcia 2010).

Nick Couldry (2008) digitális történetmesélésnek azt a folyamatot tekinti, amely során hétköznapi internetfelhasználók különböző internetes oldalakon tárolják és hozzáférhetővé teszik saját történeteiket más felhasználók számára. A digitalizáció lehetővé teszi a történetek átadását, terjesztését és átalakítását, mindezt rendkívül rövid idő alatt, határokat átívelően. A digitális történetmesélés abban is különbözik történetmesélés hagyományos formáitól, hogy nem kizárólag a verbalitás útján valósulhat meg, hanem részét képezhetik a vizuális tartalmak is, azaz a közzétett képek vagy videók. Anna Poletti (2011) értelmezésében a digitális történetmesélés a felhasználók számára az önbemutató, az autobiográfia eszköze is lehet, amelyet a szöveges és képi tartalmakkal együtt kell értelmezni.

A történetmesélés két korszakának (a hagyományos és a digitális) egyik jelentős különbsége a történetek továbbadásának mediatizációjában rejlik. Míg a hagyományos történetmesélés elsősorban a verbalításra (szóbeliségre, később írásbeliségre) támaszkodik, addig a digitális storytellingnek részét képezik a különböző vizuális és auditív elemek is, a történet ezek egységeként értelmezendő. A történetmesélés hagyományos változata csak limitált számú közönséghez jutott el, gyakran egy adott kultúrkörhöz kötődött, ezzel szemben a digitális történetmesélés időt és teret átívelve, rendkívül gyorsan, nagy számú befogadóhoz képes megszólítani az internet hálózatos rendszerének köszönhetően.

2.3.3. A történetek felépítése

Dennehy (1999) öt fő pillérét összegzi a történeteknek: ezek a részek valóban „tartópilléreknek” tekinthetők, mivel szoros összefüggések vannak közöttük, és csak együttesen képesek egységgé formálni a történetet. A leírt „tartópillérek” a következők: 1. az alaphelyzet megformálása; 2. a cselekmény felépítése; 3. a probléma megoldása; 4. a tanulság megfogalmazása; 5. a karakterváltozás magyarázata.

Chris Crawford (2013) hasonlóképpen fogalmazza meg a történetek felépítését, azaz a storytelling követendő drámaívét: a jó történet egy alaphelyzettel

kezdődik, ezt követően a főszereplő meg szeretne valósítani egy kitűzött célt, ami azonban konfliktust okoz számára. Így mozdítja előre a cselekményt az akciók és reakciók sorozata, ez pedig a megoldáshoz és egyben a történet végéhez vezet.

A fenti két meghatározás a Labov és Waletzky (1967) nevéhez fűződő narratív modellt használja kiindulópontként. A szerzőpáros a szóban elhangzó történetekre dolgozta ki modelljét, amely szerint a történetmesélés öt fő pillére épül. Az első az orientációs szakasz, a történet helyszínének és idejének, valamint szereplőinek, illetve azok viselkedésének a bemutatása. Ezt követi a bonyodalom, amelyet események egymást követő sorozata vált ki. Az értékelés pillére a narrátor történethez fűződő viszonyát fejezi ki, ezt az egységet a probléma megoldása követi. Bizonyos történetek esetén a megoldás szakaszát egy ötödik, lezáró rész (coda) is követi, amely segít a közönségnek a történetből visszatérni a valóságba.

2.4. A karakteralkotás nyelvi jegyei

A virtuális influencerek megalkotását magunk elé idézve valószínűleg elsőként a folyamat fizikai aspektusai jutnak eszünkbe, úgymint az arc, a haj vagy a testalkat megtervezése. Ugyanakkor a karakterek „belső” tulajdonságainak szintén nagy szerepük van a sikerességben, kiváltképp, ha az alkotó a jövőben influencerként szeretné használni a figuráját. A karakterhez társított értékek, stílusjegyek lesznek ugyanis azok, amelyek egyedivé, megkülönböztethetővé teszi a virtuális véleményvezérek egyre gyarapodó sorában. Ezen karakterjegyek egyik meghatározó elemének tekinthető a nyelvhasználat is, amely életszerűvé, a célközönsége számára szimpatikussá teheti a figurát. Mindezek alapján a következőkben a vizsgált virtuális influencer kisfilmjeinek szövegében a kérdések, a szlenges kifejezések (köztük a vulgáris szavak), valamint a neologizmusok előfordulását elemzem.

2.4.1. Retorikai kérdések

Lil Miquela vlogvideói nem élő közvetítés útján kerülnek fel a Youtube-csatornájára, így a kisfilmekben elhangzó kérdések retorikai kérdéseként kezelendők, mivel valódi interakció nem jön létre a közönséggel. A retorikai – más szóval szónoki – kérdések a nem információkérő kérdések csoportjába tartoznak, a kérdező ekkor nem vár választ a hallgatóságától (Szabó–Szörényi 1988, idézi Schirm 2007: 161). Cornelia Ilie (1999) meghatározása alapján a szónoki kérdések elsődleges célja a figyelemfelkeltés, a közönségre gyakorolt hatás fokozása, de a retorikai kérdések irányulhatnak a hallgatóság véleményének manipulálására is.

2.4.2. Szlenges kifejezések

A magyar nyelvtudományban a szlenget 1945-ig leginkább a helytelen nyelvhasználat illusztrálására használták, és társadalmi szempontból kifejezetten károsnak ítélték (Kiss 1997). Kiss Tamás (1997) szerint a szleng mint csoportnyelv negatív nyelvészeti megítélése valószínűleg azzal volt magyarázható, hogy ebben az időszakban a magyar nyelvtudomány figyelme kizárólag azon nyelvi rétegekre irányult, amelyeknek a nemzeti nyelv szempontjából kiemelkedő szerepet tulajdonítottak.

A szleng a csoportjellegű szövegek legelterjedtebb fajtája az argó és a zsargon mellett. A köznyelv egy olyan változatát jelöli, amely elsősorban szókincsében tér el a közönséges köznyelvtől, és amelyet leginkább (de nem feltétlenül) a fiatal generáció tagjai használnak. A szlenghasználat célja a csoport összetartásának, egységének nyelvi kifejezése (Szilágyi 1999). Molnár Csikós László (2006) szerint a szleng előnyben részesíti a fantáziadús megnevezéseket, olykor pedig egy-egy köznyelvi szót sajátos jelentéssel ruház fel. A szleng szókincsének jellegzetessége, hogy rendkívül dinamikusan változik: folyamatosan új szavakkal bővül, míg más kifejezések idővel kikopnak a használatból.

A fiatal generációra azért jellemző a szlenghasználat, mert a fiatalok a mindennapi élet szabályait, kereteit átlépve szívesen újítják meg merészebb kifejezésekkel az általuk megkopottnak észlelt nyelvi elemeket, éppen ezért a szleng szókincsében gyakran jelennek meg vulgáris szavak is (Molnár Csikós 2006; H. Tóth–Patloka 2009).

Parapatics Andrea (2014) 9. és 12. évfolyamos diákjai körében végzett kutatást arra vonatkozóan, miért használják szívesen a fiatalok a szlenges kifejezéseket. A válaszok alapján a diákok szerint az első öt leggyakoribb ok az, hogy a szlenghasználat egyszerűbb, mint a köznyelv használata, oldottabb társalgást tesz lehetővé, megszokottá vált a fiatalok körében, humoros, valamint változatosabb a köznyelvnél. A további motivációk között szerepel a kohéziós erő, a lázadás, továbbá az, hogy a szlenges kifejezések képesek egyedivé tenni a beszélőt. Utóbbit jóval korábban, 1931-ben Zlinszky Aladár is megfogalmazta, aki szerint a szlenghasználat elsődleges pszichológiai oka, hogy a beszélő az egyéniségét a lehető legtökéletesebben akarja érvényesíteni a hallgatósága előtt.

2.4.3. Neologizmusok

Szathmári István meghatározása szerint: „a neologizmusok azok az új szavak, kifejezések, jelentésárnyalatok, nyelvtani formák, amelyekkel a nyelv, a társadalmi viszonyok és a gondolkodás fejlődésével párhuzamosan, állandóan

gazdagodik” (Szathmári 2004: 154–155, idézi Veszelszki 2011). A neologizmusok gyakran új tárgyak vagy eszmék megnevezésére szolgálnak, de lehetnek a figyelemfelkeltés eszközei vagy egy csoporthoz való tartozás nyelvi kifejezőeszközei is (Veszelszki 2011).

Fábián Zsuzsanna (2009, idézi Veszelszki 2015) a neologizmusok megnövekedett számát többek között a folyamatos technológiai fejlődéssel és a globalizáció kiterjedésével magyarázza. Mindezen folyamatok mellett elengedhetetlen az új szavak, esetenként új jelentések létrehozása, azonban a szavak megjelenése még nem garantálja, hogy azok hosszú távon is a szókincs állandó elemeivé váljanak. Gyakran előfordul, hogy az újonnan alkotott szavak csak rövid ideig maradnak használatban.

Sólyom Réka (2014) neologizmusdefiníciója a szóalak és a szerkezet mellett figyelembe veszi a kommunikációs szituáció jellemzőit is, beleértve a kommunikáló felek előzetes ismereteit, tapasztalatait. A szerző a neologizmusokat olyan újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenségeknek tekinti, amelyeknek a kommunikátor és a befogadó egy adott kommunikációs szituációban új jelentést vagy stílust tulajdonít a korábbi tapasztalataikhoz, ismereteikhez képest.

A karakteralkotás szempontjából a neologizmusok célja elsősorban a virtuális influencer követői bázisának csoporttá kovácsolása, valamint a közönség figyelmének megragadása a nyelvhasználatban is megjelenő újszerűség útján.

3. A kutatás bemutatása

3.1. Hipotézisek

A vizsgált virtuális influencer, Lil Miquela videóblog-tartalmai mind egy-egy személyes történetet osztanak meg a közönséggel a karakter mindennapi életéből. Feltételezhető, hogy ezek a történetek az alkotók részéről tudatosan konstruáltak, és felismerhető bennük a történetmesélés drámaíve.

H1: A vizsgált virtuális influencer rövidfilmjeiben legtöbbször megjelenik a történetmesélés drámaíve.

Lil Miquelát egy 19 éves popsztárként álmodták meg az alkotói néhány évvel ezelőtt, ezért a hozzá társított karakterjegyek – beleértve a nyelvi jegyeket – a fiatal generáció karakterisztikájának felelnek meg. Az egyik legelterjedtebb

csoportnyelv, a szleng meghatározásai szinte mind megemlítik, hogy a szleng-használat elsősorban a fiatal generációra jellemző, és gyakran tartalmaz vulgáris kifejezéseket is (l. 5.2.). Ebből következik, hogy a fiatal célközönséget megszólító Lil Miquela vlogjában vélhetően gyakran fordulnak elő szlenges kifejezések, köztük vulgáris szavak.

H2: A vizsgált virtuális influencer rövidfilmjeiben visszatérő jelenséggént figyelhető meg a szlenges kifejezések és vulgáris szavak használata.

Az influencermarketing sikerének egyik kulcsa a közönséggel létesített kapcsolat, az interaktivitás (vagy legalábbis annak látszata). Mivel Lil Miquela profilját elsősorban influencerként használják az alkotók, mindazon elvek, amelyek fontosak az influenceri működés szempontjából, követendők lesznek az ő esetükben is. A közönséggel létesített kapcsolat ráadásul kiemelten fontos a virtuális influencereknél, mivel egy grafikus karakter könnyen ellenérzéseket válthat ki a befogadókban, csupán mesterséges jellege voltán. A nézőkhöz intézett kérdések a virtuális karakter természetellenességét hivatottak ellensúlyozni, fokozzák az élethű jelleget.

H3: A vizsgált virtuális influencer rövidfilmjeiben visszatérő jelenséggént figyelhető meg a közönség megszólítása kérdések útján.

3.2. A kutatás anyaga és módszere

A közösségi médiában több virtuális influencer és márkanyagkövet jelen van, sokan közülük jelentős követői bázissal rendelkeznek. Ugyanakkor Lil Miquela az egyetlen olyan karakter, akinek az alkotói saját YouTube-csatornát hoztak létre, így a képes bejegyzésein túl videós médiatartalmai is vannak. Ahhoz, hogy egy virtuális figura kisfilmje a közönség számára élvezhető és hiteles legyen, mind a karakter, mind a film szerkesztése szempontjából átgondolt, pontos felépítésre van szükség, ezért Miquela videóblogger jó alpanyagként szolgál a karakterépítés nyelvi szempontjainak vizsgálatához.

A minta összeállításának fő szempontja az volt, hogy a vizsgált kisfilmek önálló történetekként funkcionáljanak, szövegeik pedig jól elemezhetők, terjedelmüket tekintve hasonlóak (szóközhöz nélkül megközelítőleg 3500 karakter) legyenek. Mivel Miquela egy kitalált énekesnő, ezért a csatornájára nagy számban kerülnek fel zenés tartalmak is, a mintába ugyanakkor kizárólag a

videóblog-jellegű kisfilmek kerültek be, hiszen ezek elsődleges célja a karakter önreprezentációja. Így végül öt, egyenként 5–8 perces videóblog-bejegyzés került a mintába, ezek közül négy az influencer YouTube-csatornáján található meg, egy pedig Twitter-megosztások útján őrződött meg, mivel az alkotók a közzétételt követően, rövid időn belül eltávolították a videó-megosztóról.

A tanulmány a történetmesélés drámaívének megjelenését Chris Crawford (2013) nyomán vizsgálja a szövegben, aki szerint a történetek öt fő részre tagolhatók. Az elemzés során fontosnak tűnt egy hatodik szempont is, ez pedig a tetőpont, amely bár részét képezi az események sorozatának, mégis egy olyan jól elkülöníthető, végső eseményt jelent, amely a történet csúcspontjaként különösen izgalmas a néző számára, és végül a történet megoldásához vezet.

1. Alaphelyzet
2. Főszereplő célkitűzése
3. Konfliktus
4. Események sorozata
5. (Tetőpont)
6. Megoldás

A nyelvi karakterjegyek elemzése a hipotézisekből kiindulva a nézőket megszólító kérdésekre és a szövegben megjelenő szlenges, illetve vulgáris kifejezésekre fókuszál, kiegészülve a szövegekben szereplő neologizmusokkal és olyan ismétlődő nyelvi megoldásokkal, amelyek szinte minden videóban megfigyelhetők voltak. Az ismétlések vizsgálatakor olyan kifejezések kerültek előtérbe, amelyek élethű, emberi jelleget kölcsönöznek a virtuális karakternek, és azt az érzetet kelthetik a befogadókban, hogy a virtuális karakter egy valódi, a fizikai világban is létező entitás.

3.3. A kisfilmek szövegelemzésének eredményei

Az első elemzett videó címe *„i’m miquela and i’m here to overshare”*. A közzététel dátuma 2019. szeptember 12., a kisfilm hossza 6 perc 29 másodperc, a nézettsége pedig az elemzés idején 457 964 alkalom. A virtuális karakter egy digitális grafikával megrajzolt szobában ülve mesél el egy közelmúltban „átélt”, számára kellemetlen eseményt. Az első videó esetében a történetmesélés drámaívének 6 elemzési szempont szerinti vizsgálatát tartalmazza az 1. táblázat.

1. táblázat. A történetmesélés megjelenése az első vizsgált videóban

Alaphelyzet	Miquelának nincsenek barátai, magányos, nincs kivel beszélgetnie.
Főszereplő célkitűzése	Több barátot szeretne szerezni.
Konfliktus	Egy hollywoodi medencés partin egy ismert popsztár arra kéri Miquelát, hogy készítsen vele egy közös képet. Mivel a lány barátokra vágyik, szoba elegyedik vele.
Események sorozata	A popsztár elhívja Miquelát egy következő rendezvényére, végül azonban fáradtságra hivatkozva lemondja a találkozót. Miquela később megnézi az énekes Instagram-bejegyzéseit, amelyek arról árulkodnak, hogy a popsztár valójában elment a partira.
Tetőpont	Miquela meglátja, hogy a popsztár a közös fotójuk képleírásában <i>nem valódi emberként</i> emlegeti őt.
Megoldás	Negatív végkicsengés: Miquela magányos marad, az online követőit szólítja meg, hogy segítsenek neki barátokat találni.

2. táblázat. Nyelvi karakterjegyek jelenléte a második vizsgált videóban

Elemzési szempont	Előfordulás (db/szöveg)
Kérdések a szövegben	18
Szlenges kifejezések	20
Vulgáris szavak	3
Neologizmusok	0
Ismétlések	<i>robot</i> szó (5), <i>like</i> mint diskurzusjelölő (25)

A második elemzett videó címe „*i'm Miquela and i sign boobs*” A közzététel dátuma 2019. szeptember 27., a kisfilm hossza 5 perc 27 másodperc, a nézettsége pedig az elemzés idején 1 080 623 alkalom. A virtuális karakter ezúttal egy olyan történetet oszt meg követőivel, amely sokak számára provokatívnak tűnhet. A második videó esetében a történetmesélés drámaívének 6 elemzési szempont szerinti vizsgálatát tartalmazza a 3. táblázat.

3. táblázat. A történetmesélés megjelenése a második vizsgált videóban

Alaphelyzet	Miquela az utcán sétálva meglát egy számára szimpatikusnak tűnő lányt.
Főszereplő célkitűzése	Meg szeretné ismerni a hölgyet.
Konfliktus	A lány váratlanul önmagától megszólítja Miquelát. Kiderül, hogy már ismeri a virtuális influencert a közösségi médiából.

Események sorozata	Szóba elegyednek, majd a beszélgetés közben a lány aláírást kér Miquelától.
Tetőpont	Az aláírást azonban nem papírra, hanem a saját testére kéri, amire azonban nem fog Miquela tolla.
Megoldás	Hosszas próbálkozás után Miquela végül sikeresen aláírja a lány bőrét, majd telefonszámot cserélnek.

4. táblázat. Nyelvi karakterjegyek jelenléte a második vizsgált videóban

Elemzési szempont	Előfordulás (db/szöveg)
Kérdések a szövegben	8
Szlenges kifejezések	24
Vulgáris szavak	0
Neologizmusok	<i>miqualiens</i> mint a rajongói tábor megnevezése (1)
Ismétlések	<i>robot</i> (2), <i>like</i> mint diskurzusjelölő (24)

A harmadik elemzett videó címe „*i'm Miquela and when i'm in love, i do the MOST*”. A közzététel dátuma 2019. október 9., a kisfilm hossza 5 perc 18 másodperc, a nézettsége pedig az elemzés idején 124.509 alkalom. A videóban a virtuális karakter egy szerelmi történetet mesél el a nézőknek. A harmadik videó esetében a történetmesélés drámaívének 6 elemzési szempont szerinti vizsgálatát tartalmazza a 5. táblázat.

5. táblázat. A történetmesélés megjelenése a harmadik vizsgált videóban

Alaphelyzet	Miquela szerelmes lett egy zenész fiúba.
Főszereplő célkitűzése	Szeretne a kiszemelt férfi barátnője lenni.
Konfliktus	A fiú nem viszonzozza egyértelműen az érzéseit.
Események sorozata	Sikerül személyes találkozót szervezni, Miquela megkeresi a fiút minden közösségimédia-platformon, rendszeresen hallgatja a zenéit.
Tetőpont	Miquela üzen a fiúnak, aki azonban nem válaszol az üzenetre.
Megoldás	Miquela tudatosítja magában, hogy a válasz valószínűleg csak késik, de nem marad el, a visszautasítástól való félelem okozza a kételyeit.

6. táblázat. Nyelvi karakterjegyek jelenléte a harmadik vizsgált videóban

Elemzési szempont	Előfordulás (db/szöveg)
Kérdések a szövegben	12
Szlenges kifejezések	27
Vulgáris szavak	1
Neologizmusok	<i>miqualiens</i> (1), <i>miquelada</i> mint alkoholos ital (1)
Ismétlések	<i>robot</i> (2), <i>like</i> mint diskurzusjelölő (18)

A negyedik elemzett videó eredeti címe ismeretlen, mivel ezt a videót az alkotók eltávolították a YouTube-csatornáról, kizárólag felhasználói megosztások révén érhető el egy rövidebb részlete. A közzététel eredeti dátuma 2019. decembere, a részlet hossza 2 perc 20 másodperc, a Twitteren megosztott videó nézettsége pedig az elemzés idején a 2,2 millió alkalom. A negyedik videó videó esetében a történetmesélés drámaívének 6 elemzési szempont szerinti vizsgálatát tartalmazza a 7. táblázat.

7. táblázat. A történetmesélés megjelenése a negyedik vizsgált videóban

Alaphelyzet	Miquela a nagy melegben a strandra vágyik.
Főszereplő célkitűzése	Taxit hív magának, hogy eljuthasson a tengerpartra.
Konfliktus	Amint beszáll a taxiba, a sofőr közli vele, hogy nem tudja megállapítani, milyen lény ő, ezért a végére szeretne járni.
Események sorozata	A sofőr Miquela arcához hajol, majd megérinti a lábát. Miquela felszólítja, hogy engedje el, de a férfi tovább simogatja, majd belecsíp a bőrébe, hogy bizonyítsa, a virtuális karakter nem valódi ember. Miquela rákiabál a sofőrre.
Tetőpont	A sofőr arról érdeklődik, hogy Miquela nem valódi emberként szexuálisan aktív -e.
Megoldás	Miquela kiugrik az autóból, és gyalog megy a strandra. Magát hibáztatja a történetekért, senki nem sietett a segítségére.

8. táblázat. Nyelvi karakterjegyek jelenléte a negyedik vizsgált videóban

Elemzési szempont	Előfordulás (db/szöveg)
Kérdések a szövegben	0
Szlenges kifejezések	4
Vulgáris szavak	5
Neologizmusok	0
Ismétlések	0

Az utolsó elemzett videó címe „*i'm Miquela and this is my breakup video*”. A közzététel dátuma 2020. március 8., a kisfilm hossza 4 perc 30 másodperc, a nézettsége pedig az elemzés idején 234.159 alkalom.

Ebben a videóban a történetmesélés drámaíve nem azonosítható, Miquela egy rövid felvezető után közli, hogy szakított az aktuális partnerével, majd arról beszél, hogy a szakítás élménye és az életének alakulása nagyban megváltoztatta az életszemléletét. Zárásként a hamarosan megjelenő új dalát ismerteti.

9. táblázat. Nyelvi karakterjegyek jelenléte az ötödik vizsgált videóban

Elemzési szempont	Előfordulás (db/szöveg)
Kérdések a szövegben	0
Szlenges kifejezések	12
Vulgáris szavak	1
Neologizmusok	<i>miqualiens</i> (1)
Ismétlések	<i>like</i> mint diskurzusjelölő (5)

3.4. Következtetések

A vizsgált öt videóblogger-bejegyzésből négy esetében egyértelműen azonosítható volt a történetmesélés drámaíve. Az első négy videóban a szereplő felvázolta a történet alaphelyzetét, egyértelműen megjelent a szereplő célkitűzése, ahogyan az ezzel kapcsolatos konfliktus is, amely elindította az események láncolatát. Utolsó eseményként elkülöníthető volt a cselekmény tetőpontja, amely végül a történet megoldásához vezetett. Utóbbi azonban nem jelentette a konfliktus végleges feloldását, minden történet végén maradtak kételyek, amelyek további érdeklődést ébreszthettek a nézőben. Az első hipotézis tehát beigazolódott, mivel a történetek többsége felépítését tekintve követte a történetmesélés drámaívét.

A második hipotézis csak részben igazolódott be, ugyanis szlenges kifejezések rendszeresen megjelentek a kisfilmekben: az első három videóban a számuk 20 db feletti volt, az ötödik videóban 12 db, egyedül a negyedik videó volt híján a szlengszavaknak (4 db). Nem jellemző ugyanakkor a vulgáris szavak használata a kisfilmek szövegeiben, ez azonban a YouTube vulgáris nyelvezetre vonatkozó irányelvével is magyarázható, amely szerint a videómegosztón korhatáros (18 éven aluli nézők számára nem ajánlott) jelzést kapnak azok a közzétett videók, amelyek túl gyakran élnek a vulgáris szóhasználattal (YouTube é. n.). Az alkotók azért is dönthettek a vulgáris szóhasználat kerülése mellett, mert a kisfilmek korhatárossá tétele negatív hatással lehetett volna a nézettségi adatokra:

Lil Miquela követői bázisa a fiatal generációból kerül ki, akik között minden bizonnyal vannak a 18. életévüket be nem töltött nézők. A vulgáris szavak használata nem jellemző a kisfilmekre, a szlenghasználat azonban majdnem minden esetben megjelent a videókban, így tehát Lil Miquela nyelvi karakterjegyeinek részét képezi.

A harmadik hipotézis szintén részben tekinthető igazoltnak, mivel a közönséghez intézett kérdések visszatérő jelenséggént figyelhetők meg a videók többségében, azonban nem mindegyikben. Az első videó különösen nagy számban (18 db) tartalmazott kérdéseket, a második (8 db) és a harmadik (12 db) videóban valamivel kevesebb kérdést fogalmazott meg Miquela, míg az utolsó két videóból a kérdések teljesen hiányoztak. Összességében viszont elmondható, hogy az alkotók éltek a retorikai kérdések figyelemfelkeltő és kapcsolattartó funkciójával a videók többségében.

A neologizmusok használata ötből három videóban jelent meg. Lil Miquela karakteréhez kötődően két új szó született: a *miqualiens* szó a rajongói tábor megnevezésére szolgál, ezzel erősítve a csoport összetartozását. A szóban megjelenik a Miquelára történő utalás, továbbá a nyelvi játékosság is jellemző rá, mivel felidézi az *alien* angol szót, amely magyarul földönkívülit, idegent jelent. Az alkotók ezzel jelzik, hogy Miquela nem az emberek közül való. Egyszer szerepelt a videókban a *miquelada* szó, amely szóösszerántás útján született, szintén Miquela nevének, illetve a *Pina Colada* koktél megnevezésének felhasználásával, és egy új, alkoholos italt jelöl.

A Miquela által előadott szövegek élőbeszéd-jellegét erősíti, hogy meglehetősen gyakran ismétlődött a szövegekben a *like* szó 'mint, úgymint' diskurzusjelölő. A diskurzusjelölők leginkább a szóbeli kommunikációhoz kötődnek, és részt vesznek a beszédjog megtartásában, valamint témairányító és fatikus funkcióval is bírnak (Schirm 2017). Markó Alexandra és Dér Csilla (2011) hasonlóképpen kiemelik, hogy a diskurzusjelölők a beszélt nyelvben vannak jelen nagyobb számban, de esetenként írott szövegekben is megtalálhatók. A szóbeli kommunikáció során a diskurzusjelölők beszédtervezést segítő, valamint hezitációs funkciót is betölthetnek (Dér 2010). Az elemzett videókban a *like* kifejezés többnyire akkor jelent meg, amikor a virtuális karakter látszólag egy pillanatnyi gondolkodási időt igényelt a történetmesélés közben.

Szintén az életszerűség megteremtését szolgálták a viszonylag nagy számban előforduló, környezetet bemutató jelzők: különböző illatok, színek, hangok leírása. Az érzékszervekkel felfogható ingerek bemutatása olyan hatást kelt a történetekben, mintha Lil Miquela egy a fizikai valóságban is – létező entitás

lenne, nem pedig kizárólag a digitális eszközök képernyőjén megjelenő virtuális figura.

Érdekesség, hogy néhány alkalommal szerepelt a videószövegekben a *robot* kifejezés is (a virtuális karakter minden alkalommal így utalt saját magára), amely szintén azt a látszatot kelti, mintha Lil Miquela egy fizikailag is létező ágens lenne. A robotlétre utal az is, hogy Miquela az egyik videó végén a következőképpen köszön el a követőitől: *Ne felejtsetek el újratölteni a szíveteket!*

A kutatás eredményei alapján az alkotók mind a történetek felépítésében, mind a karakter nyelvi megformálásában törekedtek arra, hogy a lehető legélet-hűbbnek és saját megtervezett személyiségéhez mérten hitelesnek mutassák Lil Miquela figuráját, ezzel megszerettetve őt a nézőkkel.

4. Összefoglalás

E tanulmány egy számítógépes grafikával készült, fotórealisztikus virtuális influencer, Lil Miquela öt videóblogger-bejegyzésének történetvezetését és nyelvi karakterjegyeit vizsgálja a videók szövegének elemzésén keresztül. Kitér a történetmesélés drámaívének jelenlétére a történetekben, a szlenges kifejezések és vulgáris szavak használatára, valamint a szövegben előforduló kérdések számára. Az influencerek sikerességének egyik kulcspontja a közösséggel kialakított kapcsolat, amelynek alapja, hogy a követők számukra hitelesnek értékeljék az adott véleményvezért. Virtuális influencerek esetében a hitelesség érzetét a pontosan kidolgozott karakteralkotás útján lehet elérni, ellenkező esetben a befogadók hajlamosan idegenkedni az emberszerű számítógépes figuráktól. A karakterisztika szerves részét képezik azok a nyelvi jegyek, amelyek felismerhetővé teszik az adott virtuális figurát. Fontos, hogy a nyelvhasználat igazodjon a véleményvezér által megszólított közönség igényeihez, az influencer által közzétett tartalmak az interaktivitás igényét tükrözzék, és megragadják a néző figyelmét.

Lil Miquela kisfilmjeinek többségében pontosan beazonosítható a történetmesélés drámaívének jelenléte, fenntartva ezzel a közönség figyelmét. A fiatal célcsoport nyelvhasználatához igazodva ötből négy videóban gyakran fordulnak elő szlenges kifejezések, azonban a vulgáris szavak használata nem jellemző. Visszatérő jelenséggént figyelhető meg, hogy Miquela kérdések útján szólítja meg a követőit, ezzel megteremtve az interaktivitás érzetét. A videók szövegeiben megfigyelhető továbbá, hogy az alkotók törekednek az életszerűsége: gyakoriak az élőbeszédre jellemző diskurzusjelölők és a környezetet bemutató

jelzők. A Miquela nevéből kiinduló neologizmusok (*miqualiens*, *miquelada*) pedig a karakter egyediségét hivatottak hangsúlyozni.

Egy sikeresnek tekinthető virtuális influencer, Lil Miquela karakterének és történeteinek felépítése tanulságként szolgálhat mindazon alkotók vagy márkák számára, akik a jövőben saját karaktert terveznének, vagy együttműködést kezdeményeznének egy már létező virtuális véleményvezérrel.

Internetes források

- Lil Miquela 2021. *Instagram*. <https://www.instagram.com/lilmiquela/> (2021. 03. 30.)
- YouTube é. n. Általános Szerződési Feltételek. <https://support.google.com/youtube/answer/10072685?hl=hu> (2021. 04. 06.)

Irodalom

- Carroll, Noel 1990. *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart*. New York: Routledge.
- Chae, Jiyoung 2018. Explaining Females' Envy Toward Social Media Influencers. *Media psychology* 21: 246–262.
- Couldry, Nick 2008. Mediatization or mediation? Alternative understandings of the emergent space of digital storytelling. *New Media and Society* 10(3): 373–91.
- Crawford, Chris 2013. *Chris Crawford on Interactive Storytelling*. San Francisco: New Riders.
- Czarnecki, Kelly 2009. Storytelling in Context. *Library Technology Reports* 45: 5–8.
- Dennehy, Robert F. 1999. The executive as storyteller. *Management Review* 88: 40–43.
- Dér Csilla Ilona 2010. „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A hát, úgyhogy, így és ilyen újabb funkciójáról a spontán beszédben. *Beszédkutató* 2010(1): 159–170.
- Drenten, Jenna–Brooks, Gillian 2020. Celebrity 2.0: Lil Miquela and the rise of a virtual star system. *Feminist Media Studies* 20: 1319–1323.
- Fábián Zsuzsanna 2009. Neologizmusok és szótárak. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 105–120.

- Fritz, Kristine–Schoenmueller, Verena–Bruhn, Manfred 2017. Authenticity in branding – Exploring antecedents and consequences of brand authenticity. *European Journal of Marketing* 51: 324–348.
- Gilmore, James H.–Pine, B. Joseph 2007. *Authenticity: What consumers really want*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Gottschalk, Louis August–Gleser, Goldine C. 1969. *The measurement of psychological states through the content analysis of verbal behavior*. Oakland, CA: University of California Press.
- Gray, Bronwen–Young, Alan–Blomfield, Tania 2015. Altered Lives: assessing the effectiveness of digital storytelling as a form of communication design. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* 29: 635–649.
- H. Tóth István–Patloka, Radek 2009. Tünődés a szlengről a magyar nyelv évében. *THL2* 5: 99–105.
- Hoeckner, Berthold–Wyatt, Emma W.–Decety, Jean–Nusbaum, Howard. Film Music Influences How Viewers Relate to Movie Characters. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts* 5: 146–153.
- Ilie, Cornelia 1999. Question-response argumentation in talk shows. *Journal of Pragmatics* 31: 975–999.
- Kernis, Michael H.–Goldman, Brian M. 2006. A multicomponent conceptualization of authenticity: Theory and research. *Advances in Experimental Social Psychology* 38: 283–357.
- Khamis, Susie–Lawrence Ang–Raymond Welling 2017. Self-branding, ‘micro-celebrity’ and the rise of Social Media Influencers. *Celebrity Studies*. 8(2): 191–208.
- Kiss, Tamás 1997. *Szemponatok és adalékok a magyar szleng kutatásához*. Debrecen: KLTE.
- Kovács András–Lőrincz Attila–Papp Vanda–Veres István 2019. Influencer marketing a turizmusban – Trendek és gyakorlat. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* IV: 4–10.
- Labov, W.–Waletzky, J. 1967. Narrative Analysis: Oral Version of Personal Experience. In: J. Helm (szerk.): *Essays on the Verbal and Visual Arts*. *Journal of Narrative and Life History* 7: 3–38.
- Luoma-aho, Vilma; Pirttimäki, Tuisku; Maity, Devdeep; Munnukka, Juha & Reinikainen, Hanna 2019. Primed Authenticity: How Priming Impacts Authenticity Perception of Social Media Influencers. *International Journal of Strategic Communication* 13(4): 352–365.
- Markó, Alexandra–Dér, Csilla Ilona 2011. *Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai*. In: Navracsics Judit–Lengyel Zsolt (szerk.) *Lexikai*

- folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok II.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–61.
- Molnár Csikós László 2006. A szleng és a köznyelv. *Hungarológiai Közlemények* 37 2: 20–35.
- Montgomery, Martin 2001. The uses of authenticity: “Speaking from experience” in a U.K. election broadcast. *The Communication Review* 4 4: 447–462.
- Moulard, Julie Guidry–Garrity Popp, Carolyn–Hamilton Rice, Dan 2015. What makes a human brand authentic? Identifying the antecedents of celebrity authenticity. *Psychology & Marketing* 322: 173–186.
- Parapatics Andrea 2014. A szleng hagyományos funkcióiról a fiatalok szemével. *Iskolakultúra* 4: 63–76.
- Poletti, Anna 2011. Coaxing an intimate public: Life narrative in digital storytelling. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* 251: 73–83.
- Polkinhorne, Donald E. 1988. *Narrative Knowing and the Human Sciences*. New York: State University of New York Press.
- Ramakrishna, Anil–Martínez, Victor R.–Malandrakis, Nikolaos–Singla, Karan–Narayanan, Shrikanth 2017. Linguistic analysis of differences in portrayal of movie characters. *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* 1669–1678.
- Rossiter, Marsha–Garcia, Penny A. 2010. Digital Storytelling: A New Player on the Narrative Field. *New Directions for Adult and Continuing Education* 126: 37–48.
- Schirm Anita 2007. A kérdések pragmatikája. In: Váradi Tamás (szerk.): *Alknyelvdok. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 160–169.
- Schirm, Anita 2017. A diskurzusjelölők és a szövegtípusok viszonyáról. *Magyar Nyelv* 1133: 330–341.
- Smith, Murray 1994. Altered states: character and emotional response in the cinema. *Cinema Journal* 334: 34–56.
- Sólyom Réka 2014. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. Budapest: Akadémiai Kiadó Zrt.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szathmári István 2004: *Stilisztikai lexikon: stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szilágyi N. Sándor 1999. A csoportjellegű szövegek. In: Fenyvesi Anna – Kis Tamás – Várnai Judit Szilvia (szerk.): *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 9–12.

- Thompson, Kristin 1999. *Storytelling in the new Hollywood. Understanding classical narrative technique*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Uzunoglu, Ebru – Kip, Sema Misci 2014. Brand communication through digital influencers: Leveraging blogger engagement. *International Journal of Information Management* 34(5): 592–602.
- Veszelszki Ágnes 2011. Neologizmusok a digilektusban, különös tekintettel a szóképzésekre. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Tegnap i filológiánk mai szemmel*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 157–165.
- Veszelszki Ágnes 2015. Egy neologizmus, a kimaxol ige etimológiájáról. In: Báráth M. János (szerk.): *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 532–538.
- Veszelszki Ágnes 2019. Az Instagram-képek meggyőzőési stratégiái a borkommunikációban. *Marketing & Menedzsment* 53(4):13–24.
- Yoder-Wise, Patricia S.–Kowalski, Karren 2003. The power of storytelling. *Nursing Outlook* 51: 37–42.
- Zlinszky Aladár 1931. *Az eufémizmus*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Horváth Evelin

evelin.horvath2@stud.uni-corvinus.hu

Budapesti Corvinus Egyetem

HRENEK ÉVA

Funkcióigés szinonimakörök szerveződésének szemantikai motivációi¹

A feledésbe + ige típusú szinonim szerkezetek

Absztrakt

A funkcióigés szerkezetek jelentését elsősorban a szerkezetben megjelenő névszó jelentése határozza meg (vö. pl. Dobos 2009), azonban a funkcióigék sem tekinthetők „üres”, jelentés nélküli vagy csupán grammatikai funkciót betöltő elemeknek (vö. Cetnarowska 2014): specifikus jelentésmozzanataikkal ezek az elemek is hozzájárulnak a szerkezet jelentéséhez.

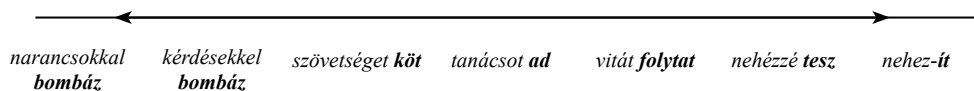
Az MNSz2 korpuszadataira épülő esettanulmányomban az ’elfelejtődik’ jelentésű, *feledésbe + ige* sémát követő funkcióigés szerkezeteket (pl. *feledésbe merül* ~ *feledésbe homályosodik* ~ *feledésbe enyészik*) vizsgálom: egyrészt röviden áttekintem, hogy mely szerkezetek alkotják az adott szinonimakört, másrészt egyetlen kifejezés, a *feledésbe merül* szemantikai elemzésén keresztül azt vázolom fel, hogy milyen jelentésbeli tényezők járulhatnak hozzá ahhoz, hogy egy funkcióigés szerkezet konvencionálissá, és így centrális pozíciójúvá váljon az adott szinonimakörön belül.

Kulcsszavak: funkcióigés szerkezetek, szinonímia, poliszémia, metaforizáció, jelentésváltozás

¹ Ezúton is köszönöm Ladányi Máriának a kutatás és a dolgozat elkészítése során nyújtott segítségét. A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kód-számú Új Nemzeti Kiválóság Programjának, valamint az NKFIH 129040 számú pályázatának (A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás) támogatásával készült.

1. Bevezetés

A funkcióigés szerkezeteket dolgozatomban a metaforikus jelentésű igei szerkezetek egy sajátos, heterogén csoportjaként értelmezem (l. Lanstyák 2019; Hrenek 2019a; vö. Dobos 2009); olyan igei kifejezéseként tartom megragadhatónak őket, amelyek felcserélhetők egyetlen igével, és amelyeknek a névszói eleme morfológiai szempontból is egyértelműen kötődik a szerkezettel szinonim igéhez (ahogyan például a *virágba borul* szerkezet *virágba* eleme morfológiailag is kötődik a szerkezettel szinonim *(ki)virágzik* igéhez).² Ez az értelmezés tehát nem az ige jelentésének általánossága alapján határozza meg az adott szerkezetípust: az a szempont, hogy a szerkezetben megjelenő (funkció)ige jelentése milyen mértékben tekinthető általános, illetve grammatikai jelentésnek, ebben a megközelítésben nem a definíció alapjaként, hanem egy lehetséges belső rendszerezési elvként jelenik meg. A funkcióigés szerkezetek a bennük szereplő igék funkcióját, sematizáltságának, grammatikalizáltságának mértékét, illetve a metaforizációs folyamatok sajátosságait figyelembe véve eszerint több csoportba rendezhetők (vö. pl. Hrenek 2016), illetve egy skálán helyezhetők el, amely egyfelől a nagyon specifikus jelentésű igei szerkezetek felé, másfelől pedig a nagymértékben sematikus (grammatikai) jelentésű igét tartalmazó szerkezetek, illetve a grammatikai elemet (képzőt) tartalmazó, komplex morfológiai felépítésű igék felé nyitott.³ Ezt a skálát szemlélteti az 1. ábra:

1. ábra. A funkcióigés szerkezetek a metaforikus jelentésű igei szerkezetek rendszerében

A jelen kutatásban vizsgált *feledésbe* V 'elfelejtődik' szinonimakörhöz tartozó kifejezések többek között abban a tekintetben is eltérnek egymástól, hogy a

² A szinonímia jelenségét – értelmezési lehetőségeivel, (feltételezhető) fokozataival, más jelentéviszonyokkal való összefüggéseivel stb. – részletesen és elméleti szempontból a jelen dolgozatban nem vizsgálom. A szinonímiát a különböző nyelvi kifejezések jelentései közötti hasonlósággént tartom megragadhatónak, amely közös(ként értelmezett) jelentésmozzanatokra épül (vö. pl. Ladányi 1993), és szorosan összefügg, azonban nem azonosítható problémátlanul a felcserélhetőség fogalmával (vö. pl. Murphy 2003).

³ Az itt bemutatott skála a tárgyalt igei kifejezések közötti szinkrón összefüggéseket igyekszik megragadni. A funkcióigék lehetséges grammatikalizációs folyamatainak kérdésével, illetve a funkcióigés szerkezetek diakrón szemléletű leírásával (vö. pl. Ittész 2016, továbbá Bowerman 2008; Butt–Lahiri 2013) a dolgozat keretein belül nem foglalkozom.

bennük szereplő funkcióige jelentése milyen mértékben specifikus vagy általános. Ennek megfelelően a szinonimakör különböző tagjai a fenti skála más-más részein helyezhetők el (pl. a *feledésbe szítál* a specifikus, míg a *feledésbe kerül* az általános jelentésű igét tartalmazó funkcióígés szerkezetek közé sorolható). Ezt a kérdést azonban – mivel közvetlenül nem hozható összefüggésbe a szinonimakör szerveződésével – dolgozatomban nem tárgyalom részletesebben.

2. A kutatás célkiűzései: kutatási kérdések

A funkcióígés szerkezetek körében megmutatkozó szinonímia jelenségének, sajátosságainak jobb megismerésére irányuló esettanulmányomban egyetlen szinonimakörrel⁴ foglalkozom: a *feledésbe* + ige (*feledésbe* V) sémát követő igei szerkezetek (pl. *feledésbe merül* ~ *kerül* ~ *megy* ~ *vész* ~ *enyészik* ~ *süllyed*) korpuszbeli előfordulásait tekintem át, illetve a szinonimakörhöz tartozó *feledésbe merül* kifejezést elemzem részletesebben. A Magyar Nemzeti Szövegtár (a továbbiakban: MNSz2, l. Oravecz–Váradi–Sass 2014) adataira épülő kutatás ennek megfelelően egyetlen problémakört vizsgál a következő kérdésekre keresve a választ:

- 1) Milyen szemantikai tényezők motiválhatják azt, hogy az adott szinonimakörhöz tartozó funkcióígés szerkezetek közül a) a *feledésbe merül* kifejezés vált a legkonvencionálisabbá, és b) így ez a szerkezet került a szinonimakör középpontjába?
- 2) Lehet-e szerepe, és ha igen, milyen szerepe lehet ebben a) a *merül* ige jelentésrendszerének, illetve b) a *merül* funkcióigei jelentésében felismerhető specifikus jelentésmozzanatoknak?

A kérdésekre döntően kvalitatív módszerekkel, elsősorban az MNSz2 korpuszát, az igei szerkezetek vizsgálatára kidolgozott Mazsola keresőeszközt (Sass 2009) és a Magyar Történeti Szövegtár (a továbbiakban: MTSz., l. Sass 2017) adatait felhasználva igyekszem választ találni, de a szemantikai elemzések esetében

⁴ Az adott funkcióígés szerkezetek természetesen nem csupán hasonló szerkezetű, azonos névszói elemmel alkotott funkcióígés szerkezetekkel állhatnak szinonim viszonyban, a funkcióígés szinonimakör körvonalazásakor azonban a szinonímiának csupán ezt a sajátos esetét veszem tekintetbe.

(vö. 4.) kiegészítő jelleggel tekintetbe veszem a rendelkezésre álló magyar egy-nyelvű szótárak – különösen az ÉrtSz., az ÉKsz.² és a Nszt. – anyagait is.⁵

A kutatás során a szerves nyelvelmélet szemléleti keretére és jelentéselemzési módszereire (vö. pl. Zsilka 1975; NyMDK 1–11), illetve a funkcionális kognitív nyelvészet (vö. pl. Tolcsvai Nagy (szerk.) 2017) releváns alapvetéseire és eredményeire támaszkodom, valamint felhasználok a funkcióigés szerkezeteket más megközelítésekben vizsgáló munkák (pl. Dobos 2009; Lanstyák 2019) egyes megállapításait is.⁶ A jelen dolgozatban azonban – esettanulmány-jellegéből adódóan – a felmerülő témakörök elméleti vonatkozásaival részletesen nem foglalkozom.

3. A *feledésbe* V 'elfelejtődik' szinonimakör

3.1. A vizsgálatba bevont kifejezések

A *feledésbe* V 'elfelejtődik' konstrukció feltehetően a *feledésbe* + mozgásige (különösen a *feledésbe megy/merül*) szerkezetekre épül, és (sematikus) konstrukciós jelentése is ezekben a szerkezetekben jött létre, illetve ezekből absztrahálódott. A konstrukciós séma kialakulása után azonban a konvencionálissá vált *feledésbe megy/merül* kifejezések analógiájára más mozgásigék és a konstrukció mint egység sematikus jelentéséhez kapcsolódó további igék – például a 'veszteség' mozzanatát mint a felejtés inherens sajátosságát előtérbe állító *vész* – is beléphettek a szerkezetbe. Az új igék, illetőleg a létrejövő új szerkezetek ugyanakkor maguk is visszahatnak a szóban forgó konstrukció jelentésére: az igék nem egyszerűen beilleszkednek egy már meglévő, eleve adott keretbe, hanem alakít(hat)ják, árnyal(hat)ják, módosít(hat)ják is azt a sémát, amelynek a megvalósulásaiént értelmezhetők. A különböző variánsok – vagyis a más-más igéket tartalmazó, de azonos névszói elemmel alkotott, szemantikai és szerkezeti szempontból is azonos sémára épülő funkcióigés kifejezések (pl. *feledésbe merül ~ enyészik ~ oszlik*) – jelentését ugyanaz a közös általános mozzanat, az 'elfelejtődik' határozza meg, így az említett szerkezetek egyetlen szinonimakörbe szerveződnek.

⁵ Az említett kutatási kérdések szorosan, elválaszthatatlanul összefüggenek egymással, így az egyes (rész)kérdések vizsgálata során alkalmazott módszerek sem különíthetők élesen el egymástól.

⁶ A szerves nyelvelmélet és a funkcionális kognitív nyelvészet viszonyáról, lehetséges kapcsolódási pontjairól és különbségeiről l. pl. Ladányi–Hrenek (szerk.) (2016).

A szóban forgó funkciógés szinonimakör jellemzése során egyenes arányosságot feltételezek a szerkezetek konvencionalizáltságának mértéke és gyakorisága⁷ között – szem előtt tartva ugyanakkor azt is, hogy a gyakoriság csupán egy a konvencionalizáltság mértékének lehetséges mutatói közül, és a két fogalom semmi esetre sem azonosítható egymással (vö. pl. Dogruöz–Gries 2012).⁸

A *feledésbe* V 'elfelejtődik' szinonimakörhöz tartozó funkciógés szerkezetek listáját az MNSz2 segítségével állítottam össze. A *feledésbe* szóalak valamennyi korpuszbeli előfordulását magába foglaló, összesen 3115 elemű teljes találati listáról manuálisan kiszűrtem azokat a kifejezéseket, amelyekben a szerkezet 'elfelejtődik' jelentésben szerepel, listába szedtem az ezen szerkezetekben megjelenő igéket, majd (ugyancsak az MNSz2-ben) célzott kereséssel külön-külön rákerestem az adott *feledésbe* + V szerkezetekre.

A *feledésbe* V 'elfelejtődik' szinonimakörhöz az MNSz2 adatai szerint az alábbi, 1. táblázatban (betűrend szerint) felsorolt kifejezések tartoznak:

1. táblázat. A *feledésbe* V 'elfelejtődik' szerkezetek előfordulásai az MNSz2-ben

<i>feledésbe</i> V	Gyakoriság (előfordulások száma)
<i>borul</i>	2
<i>enyészik</i>	1
<i>homályosodik</i>	1
<i>hull(ik)</i>	5
<i>kerül</i>	16
<i>megy</i>	227
<i>merül</i>	2077
<i>múlik</i>	1
<i>oszlik</i>	1
<i>süllyed</i>	10
<i>süpped</i>	1
<i>szítál</i>	1
<i>tűnik</i>	5
<i>vész/veszik</i>	16

⁷ Gyakoriságon a vizsgált nyelvi egységek adott korpuszon belüli előfordulásainak a számát értem. Az előfordulások kis száma miatt ez esetben relatív gyakoriság számolására nincs mód.

⁸ A konvencionalizáltság és a gyakoriság fogalma közötti (lehetséges) összefüggésekkel elméleti szempontból a jelen dolgozat keretében nem foglalkozom.

Az egyes kifejezésekre kapott találati listákból minden esetben eltávolítottam mind az ismétlődő példányokat, mind pedig a hibás találatokat – vagyis az 1. táblázatban szereplő gyakorisági adatok nem az MNSz2 automatikus elemzéseinek eredményeire épülő adatok számát, hanem a különböző igékkel alkotott szerkezeteknek a korpuszon belüli valós gyakoriságát mutatják.

A táblázat adataiból láthatóvá válik, hogy a vizsgált szinonimakörhöz tartozó 14 szerkezet közül hat hapaxnak tekinthető – vagyis az adott korpuszon belül csupán egyszer adathozható –, és mindössze két kifejezés (a *feledésbe merül* és a *feledésbe megy*) fordul elő viszonylag nagy gyakorisággal a korpuszban.

3.2. A szinonimakör szerveződése

Az 1. táblázat adatait áttekintve egyértelmű, hogy a szinonimakörön belül a szinkroniában a *feledésbe merül* tekinthető a leggyakoribb és a leginkább központi szerkezetnek, amely köré az adott funkciógés szinonimakör szerveződik, és amelynek az analógiájára az újszerű, hapaxjellegű kifejezések létrehozhatók, illetve értelmezhetők. A(z adott szinonimakörön belül) kiemelkedő gyakoriság adott esetben egyúttal a szerkezet nagymértékű konvencionalizáltságára is utal.⁹

A Magyar Történeti Szövegtár rendelkezésre álló adatai azonban arra engednek következtetni, hogy a 19. század második, illetve a 20. század első felében a szinonimakört még nem ez a kifejezés szervezte, illetve határozta meg. Ezek a történeti adatok pedig (éppen azért, mert változásról árulkodnak) fontosak lehetnek annak a megértésében, hogy milyen tényezők járulhatnak hozzá egy-egy szerkezet centrális pozíciójúvá válásához az adott szinonimakörön belül. A 2. táblázat az adott időszakokon belül a korpuszbeli első előfordulások időrendjében tekinti át, hogy az MTSz.-nek az elmúlt közel 180 évből¹⁰ származó szövegeiben a szinonimakör mely igékre épülő szerkezetei és milyen gyakorisággal fordulnak elő.

⁹ Hiszen a szerkezetek konvencionalizáltságának mértéke feltehetően egyenesen arányos a gyakorisággal (vö. 3.1.).

¹⁰ A keresést a korpusz teljes anyagán végeztem, nem szűkítettem idősávra. A *feledésbe* szóalakra keresve az első 'elfelejtődik' jelentésű szerkezet – a *feledésbe tűnik* – 1841-ből származott.

2. táblázat. A *feledésbe V 'elfelejtődik'* szerkezeteinek igei elemei az MTSz.-ben

19. század (1841-től)	
<i>tűnik</i>	1
<i>merül</i>	1
<i>megy</i>	11
<i>jut</i>	1
<i>süllyed</i>	1
20. század (1900-tól)	
<i>merül</i>	74
<i>megy</i>	29
<i>vész</i>	2
<i>borul</i>	2
<i>kerül</i>	1
<i>szóródik</i>	1
<i>süllyed</i>	1

A táblázat adatainak értelmezése során fontos szem előtt tartani, hogy az említett, megközelítőleg 180 éves időtávlatot átfogó szöveganyagban összesen csupán 125-ször fordult elő *feledésbe V 'elfelejtődik'* szerkezet – ez az arányaiban rendkívül kis minta tehát semmi esetre sem teszi lehetővé a változási folyamatok árnyalt és megbízható rekonstrukcióját,¹¹ illetve nem ad módot annak feltárására sem, hogy mely időszakokban hogyan szerveződött az adott szinonimakör, mely szerkezetek alkothatták, és hogyan viszonyul(hat)tak egymáshoz az egyes kifejezések. Néhány lehetséges összefüggés azonban – feltételezésként – mégis megfogalmazható a fenti adatok alapján.

Megállapítható mindenekelőtt az, hogy – az MNSz2 korábban ismertetett adataival összhangban – a történeti adatok között is túlnyomó többségben mozgásigékkel, illetve tulajdonképpeni jelentésükben (vö. 4.1.) mozgást kifejező igékkel alkotott szerkezetek fordulnak elő. Ez alól csupán az MTSz.-ben elsőként adathozható *tűnik*, valamint a *vész* látszik kivételnek. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a *tűnik* első ismert előfordulásában (*vkinek a gondolataiba / az eszébe tűnik 'jut' vmi*, l. TESz., EWUng.) olyan kognitív folyamatokra vonatkozik,

¹¹ További nehézségként, illetve az adott anyag alapján megfogalmazott feltételezések érvényének további korlátjaként említhető, hogy az MTSz.-ben számos különböző szövegtípus szerepel, és a korpusz még az adott időszak írásos nyelvhasználatára vonatkozóan sem tekinthető reprezentatívnak – így feltehetően ez a szövegtár akkor sem tenné lehetővé a változási folyamatok egyértelmű rekonstrukcióját, ha a jelenleginél számottevően több adatot tartalmazna.

amelyek metaforikus értelemben vett mozgásként – a gondolatok, mentális tartalmak „mozgásaként” – is interpretálhatók, ez az ige is beilleszthetővé válik a tágan értelmezett, nem feltétlenül konkrét fizikai értelemben vett helyváltoztatásra utaló mozgásigék sorába. Így, a *tűnik vhol* ’megjelenik vhol’ jelentését is tekintetbe véve megragadhatóvá válik a *feledésbe tűnik* ’feledésbe jut’ szerkezet szemantikai motivációja. A *vész* pedig feltehetően a *tűnik* analógiájára léphetett be a szerkezetbe, hiszen a két ige között szoros szemantikai kapcsolatot jelent, hogy az *eltűnik* és az *elvész* igekötős alakulatok közeli szinonimái egymásnak.

Emellett feltűnő, hogy a szinonimakörön belül az MTSz. adatai szerint is a *feledésbe megy*, illetve a *feledésbe merül* tekinthető a leginkább gyakorinak. Érdekes ugyanakkor közelebről, részletesebben, szűkebb időintervallumokat tekintve is megvizsgálni a fenti gyakorisági adatokat.

3. táblázat. A *feledésbe megy* ~ *merül* gyakoriságának változása (MTSz.)

	1841–1899.	1900–1949.	1950 után	Összesen
<i>feledésbe megy</i>	11	17	12	40
<i>feledésbe merül</i>	1	19	55	75

A korpusz 19. századból származó szövegeiben egyértelműen a *feledésbe megy* fordul elő (számottevően) nagyobb gyakorisággal, a 20. század első felében közel azonos a két kifejezőmód gyakorisága (17, illetve 19 előfordulással), a 20. század második felében azonban a *feledésbe merül* válik elterjedtebbé.

Ha számításba vesszük azt, hogy a *feledésbe* V ’elfelejtődik’ kifejezések a feledést olyan BENT helyként teszik hozzáférhetővé, ahová az emlékek a felejtési folyamat során, illetve eredményeként kerülnek be, érthetővé válik, miért lehetett kitüntetett szerepe a szinonimakörön belül a prototipikus mozgásigének tekinthető *megy*-gyel alkotott szerkezetnek, amely viszonylag általános jelentésű, ugyanakkor az emlékeket antropomorfizáltan, önálló, szándékos távolodó mozgásra képes entitásokként konstruálja meg.¹² Azt a kérdést, hogy a *feledésbe megy* szerkezet helyett hogyan válhatott mégis a specifikusabb jelentésű igét tartalmazó *feledésbe merül* központi, a szinonimakört szervező szerepű kifejezéssé, a következő részben a *merül* ige szemantikai sajátosságait áttekintve vizsgálom meg részletesebben.

¹² A *megy* nem minden előfordulásában vonatkozik tudatos és szándékos mozgásra, illetve nem szükségszerűen kapcsolódik össze az antropomorf ábrázolásmóddal, a *feledésbe megy* kifejezésben azonban az említett mozzanatok is szerepet játszhatnak az ige jelentésében.

4. A *feledésbe merül* konvencionalizálódását motiváló szemantikai tényezők

A következőkben – a szemantikai elemzés során alapul vett elméleti háttér leginkább releváns megállapításainak rövid felvázolása után – a *merül* ige jelentésrendszerének áttekintésére teszek kísérletet. Az elemzés során arra keresem a választ, hogy a funkcióigei jelentés a) milyen jelentésrendszerbe (vö. 4.1.) illeszkedik, valamint b) hogyan járulhat hozzá a *feledésbe merül* szerkezet egységként való konvencionalizálódásához, illetve ezáltal ahhoz, hogy a szóban forgó szerkezet központi helyzetűvé váljon a vizsgált szinonimakörön belül.

Feltételezésem szerint az, hogy egy jelentés mozzanatai milyen jelentés-összefüggések közé illeszkednek az adott jelentésrendszeren belül, illetve milyen más mozzanatokkal állnak kölcsönhatásban, befolyásolja, hogy az egyes jelentésekben – így például a *merül* funkcióigei jelentésében – felismerhető mozzanatok miként értelmezhetők. (Hiszen az ige jelentésrendszerén belül egy-egy igei jelentésben az egyes mozzanatok egyetlen egységgé szerveződve vannak jelen, ezenkívül folyamatosan hatnak egymásra, és sajátos együttállásokban sajátos mozzanatvariánsokat hozhatnak létre (vö. Hrenek 2019b). Például az 'intenzitás' mozzanata a *vet* jelentésrendszerében a lendületességgel, míg a *csap* jelentésrendszerében az 'erővel' mozzanattal áll szoros összefüggésben, így a két ige jelentésében valójában nem ugyanazt az 'intenzitás' mozzanatot ismerhetjük fel; maga a jelentésmozzanat is bizonyos mértékű absztrakció.)

A dolgozat keretein belül nincs mód a *merül* ige valamennyi jelentésének számbavételére, ezért az alábbi elemzések csupán néhány kiragadott, a funkcióigei jelentéssel szorosabban összefüggő jelentés feltárására, illetve rövid felvázolására korlátozódnak.

Az alább bemutatott elemzésekben szereplő példák az MNSz2 korpuszából származó adatok, amelyeknek a jelentős részét a Mazsola keresőeszköz segítségével nyertem ki. A jelentéselemzésekhez felhasználtam több magyar egynyelvű értelmező szótár – az ÉrtSz., az ÉKsz.² és a TESz. – megfelelő szócikkeit is, a vizsgált ige egyes jelentéseinek elkülönítése és értelmezése során azonban nem a szótárak definícióiból, hanem elsődlegesen a konkrét korpuszadatokból indultam ki.¹³ Az elemzések – ahogyan a korábbiakban már utaltam rá – mód-

¹³ Az elemzés alapjául szolgáló anyagot – a kiegészítésként figyelembe vett szótári adatok mellett – egy, az MNSZ2-ből származó 500 elemű véletlen minta, valamint a Mazsola keresőeszköznek a [*merül* + -bA ragos elem] keresésre adott teljes találati listája alkotja.

szertani szempontból Zsilka János (1978a), illetve a „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport jelentéselemzéseit (NyMDK. 1–11.) veszik alapul.

4.1. Az igei jelentések a szerves nyelvelméletben

A szerves nyelvelmélet a jelentés három szintjét különbözteti meg (pl. Zsilka 1975):

- a tulajdonképpeni jelentés, vagyis az ige (illetve a szó) legközvetlenebb jelentése,
- a metaforikus jelentés(ek), valamint
- a hipotetikus jelentés, amely a legegyszerűbben a metaforikus jelentésekből általánosuló (és azokra visszaható) elvont jelentésként határozható meg.

Amíg egy szó csupán egyetlen (tulajdonképpeni) jelentéssel rendelkezik, az a gazdag szituáció, amelyre az igei jelentés vonatkozik, részletesen leírható ugyan, de hogy ebből a leírásból milyen mozzanatok számítanak a jelentés komponenseinek, az nem azonosítható. A tulajdonképpeni jelentés ekkor monolit egységként tűnik fel, amely a maga közvetlenségében, elemzés nélkül érthető; a jelentéskomponensek nem különíthetők el egymástól. Amikor azonban a metaforizáció során a szó használata kiterjed, és különböző (de egymással valamilyen nézőpontból összefüggésbe hozható) folyamatok jelölőjévé válik, a tulajdonképpeni jelentés egyes mozzanatai felismerhetőkké válnak; vagyis a különböző metaforizálódási folyamatok következtében kialakul és egyre differenciáltabbá válik a jelentés szerkezete. Például a *taszít* ige tulajdonképpeni jelentésében jelen lévő 'durván' és '[magától] távolítva' mozzanatok a metaforizáció során, az ige metaforikus jelentéseinek fényében válnak felismerhetővé (pl. *kétségbeesésbe taszít_(met) vkit* $\supset$ 'durván'; *vki messzire taszít_(met) magától vkit* [pl. a viselkedésével] $\supset$ '[magától] távolítva').

Az ige egyes metaforikus jelentéseiben a tulajdonképpeni jelentésnek – a különböző metaforikus jelentések fényében most már felismerhető, azonosítható, illetve leírható – összetevői közül csak egy, esetleg néhány jelenik meg, így egy-egy szó különböző jelentései esetenként egymástól nagyon távolinak tűnhetnek (pl. *ég* 'világít', illetve 'szégyelli magát'). A jelentés egységét ekkor alapvetően az biztosítja, hogy bár más-más mozzanataival, de valamennyi metaforikus jelentés kapcsolódik a tulajdonképpeni jelentéshez (ahogyan pl. a 'világít'

elsődlegesen a 'fényt bocsát ki' mozzanaton keresztül, míg a 'szégyelli magát' különösen a 'vörös[sé válik]' mozzanatával kötődik az ég tulajdonképpeni ('lángol') jelentéséhez).

A metaforikus jelentéseknek a tulajdonképpenihez való kapcsolódása azonban nem külsődleges: nem egyszerűen a tulajdonképpeni épülnek rá, hanem egyúttal felbonthatóvá, belsőleg tagolttá is teszik a tulajdonképpeni jelentést, mintegy rendszerezve az azt alkotó – nyelvi szempontból releváns – komponenseket. A tulajdonképpeni és a metaforikus jelentések közötti mozgás tehát kétirányú:

1. egyfelől a metaforikus jelentések a tulajdonképpenihez vezethetők le,
2. másfelől pedig a tulajdonképpeni a metaforikusokon keresztül válik elemezhetővé.

Ugyanígy kettős mozgás figyelhető meg a metaforikus jelentések és a belőlük létrejövő elvont általános jelentés, az ún. hipotetikus jelentés között. A hipotetikus jelentés a metaforizációval egyidejűleg zajló általánosulási folyamat eredményeként, a metaforikus jelentésekből alakul ki. Ugyanakkor ha már kialakult, a metaforikus jelentések deduktív úton levezethetők belőle, illetve új metaforikus jelentések hozhatók létre.¹⁴

A hipotetikus jelentés más szempontból a tulajdonképpeni jelentés más, kibontott formájának tekinthető, mivel a tulajdonképpeni jelentés mozzanatai általános és elemzett formában vannak jelen benne.¹⁵ Ugyanakkor fontos, hogy a tulajdonképpeni és a hipotetikus jelentés közötti kapcsolat szintén kétirányú – vagyis a jelentés mindhárom szintjén (pontosabban: a szintek mindegyike között) kettős mozgások működnek.

Ezek a kettős mozgások egyúttal a bemutatott elméleti keretben végzett elemzések módszereit is meghatározzák; a tulajdonképpeni és a metaforikus

¹⁴ A hipotetikus jelentések „a közös elemek együttese, amelyek ugyanannak az igének a különböző jelentéseit összetartják” (Zsilka 1978b: 450), konkrét nyelvi elemzések eredményeként tárhatók fel. A *hipotetikus* elnevezés arra utal, hogy a hipotetikus jelentés nyelvileg közvetlenül nem jelenik meg.

¹⁵ Az ige egyes metaforikus jelentései gyakran más-más igei tartalmakra épülnek (vö. pl. Zsilka 1978a), és ezekből általánosul a hipotetikus jelentés egy olyan elvont mozzanata, amely mind a tulajdonképpeni jelentés, mind a metaforikus jelentések igei tartalmait általánosítja. Például „[a]z *álmodik* ige hipotetikus jelentésében a tulajdonképpeni jelentésben szerepet játszó 'alszik' és a metaforikus jelentésekbe integrálódó különféle mentális tevékenységek ['mereng', 'gondol vmire', 'vágynak vmire'] általánosítva, (lelki)állapotként jelennek meg” (Ladányi 2016: 99).

jelentések – akárcsak az egyes jelentések különböző jelentésmozzanatai – az elemzés során folyamatosan egymásra vannak vonatkoztatva, egymást értelmezik, és egymást módosítják.

Ebből a megközelítésmódból az is következik, hogy a jelentésmozzanatok nem statikus építőelemei a jelentéseknek, és semmi esetre sem lehetnek előre rögzítettek vagy rögzíthetők: a tulajdonképpeni jelentés felismert mozzanatai az elemzés (illetve másfelől: a jelentésváltozási folyamatok) során módosulhatnak, árnyalódhatnak, és bizonyos mértékig el is távolodhatnak egymástól. Az egyes mozzanatokból létrejövő új mozzanatok azonban rendszerint nem különülnek el élesen egymástól: részleges különbözőségeik ellenére is egy egységet alkotva biztosítják az adott ige jelentésrendszerének összetartó voltát.

4.2. A *merül* ige jelentésrendszere¹⁶

4.2.1. A *merül* tulajdonképpeni jelentése

A *merül* tulajdonképpeni jelentése – ahogyan erre a 4.1. alpontban is utaltam – a szerves nyelvelmélet felfogása szerint a szinkrón értelemben vett legközvetlenebb jelentésként határozható meg. A tulajdonképpeni jelentés az elemzés szempontjából központi jelentésként ragadható meg, mert elemzetlen módon ugyan, de együttesen tartalmazza a metaforikus jelentésekben relevánssá váló jelentésmozzanatok jelentős részét.

Ezen megközelítés szerint a *merül* tulajdonképpeni jelentése mutatkozik meg például az alábbi, (1) megnyilatkozásrészletben:

- (1) egy óriási robbanás történt és a tengeralattjáró mint a vízbe dobott kő merült a fenékre¹⁷

Az ige ebben a példában közvetlenül vonatkozik az adott konkrét, fizikai értelemben végbemenő folyamatra. Ha körülírnánk az ábrázolt folyamatot, akkor a szituáció sajátosságai közül azt érdemes kiemelni, hogy a szóban forgó folyamat során egy tárgy (adott esetben a robbanás során megsérült tengeralattjáró) saját súlyánál fogva fokozatosan a víz mélyére süllyed: a víz egyre inkább elárasztja,

¹⁶ Mivel az itt bemutatott kutatás kérdésfeltevéseinek szempontjából a metaforizáció során létrejövő/változó specifikus jelentésmozzanatok a döntőek, a jelen dolgozat keretében a hipotetikus jelentéssel nem foglalkozom: a jelentésrendszer (részleges) felvázolása során csupán a tulajdonképpeni jelentés és néhány metaforikus jelentés körvonalazására teszek kísérletet.

¹⁷ A példákat minden esetben változtatás nélkül, az eredeti helyesírást megtartva közlöm.

illetve ellepi, mígnem a szerkezet – mint a kő – teljesen elmerül. Hogy ezen jellegzetességek közül nyelvileg mi (és milyen formában, milyen összefüggérendszerbe illeszkedve) válik relevánssá a *merül* jelentésében, azt – a 4.1.-ben említetteknek megfelelően – a metaforikus jelentések teszik feltárhatóvá.

4.2.2. A *merül* néhány metaforikus jelentése

A metaforikus jelentések közül azok esnek a legközelebb az ige tulajdonképpeni jelentéséhez, amelyek esetében – az (1) példához hasonlóan – az ige egy fizikai értelemben vett objektum vízbe vagy vízszerű közegbe való belekerülésére utal. Az ezen jelentéskörbe sorolható metaforikus jelentések számos esetben változatlan (vagy csaknem változatlan) formában őrzik a tulajdonképpeni jelentés bizonyos mozzanatait, így gyakran nem határolhatók el egyértelműen az ige tulajdonképpeni jelentésétől.¹⁸ Például:

- (2) Egyre nyugodtabban evezett, a félelem okozta görcs elmúlt, az evezők simán merültek a vízbe, a csapások egyenletesekké váltak

A (2) szövegrészlet is közvetlenül vonatkozik egy adott, fizikai értelemben végbemenő folyamatra – a vízbe való belemerülés folyamatára –, azonban az ige adott jelentésében csak a 'belekerül' és az 'elborít, elfed' mozzanat van jelen, míg a tulajdonképpeni jelentésben (ahogyan erre más metaforikus jelentések rávilágítanak) ezeken kívül a szándékolatlanságra¹⁹ és az elmerülés totális voltára történő utalás is felfedezhető.

A (3) példa ugyancsak belekerülésre és konkrét, fizikai értelemben vett mozgásra utal, azonban – összefüggésben azzal, hogy a szóban forgó közeget nem (illetve nem teljes mértékben) folyékony anyag alkotja – az elfedés, eltakarás mozzanata helyett itt az válik meghatározóvá, hogy az említett gőz (betöltve a rendelkezésre álló teret) teljesen elárasztja, mintegy elborítja az adott személy arcát:

- (3) Az arca könnyű fűszeres gőzökbe merült

¹⁸ További vizsgálatok tárgyát képezheti, hogy a tulajdonképpeni és a metaforikus jelentések elhatárolása, a két szint közötti különbségtétel valóban indokolt-e, és valóban szükséges-e a szemantikai összefüggések feltárásához.

¹⁹ Ezt a szándékolatlanságot a *merül* morfológiai szerkezete – pontosabban a passzivitásra utaló *-ül* képző – is megerősítheti (szemben pl. az elsődlegesen szándékos és tudatos cselekvésekre utaló *merít* igével).

Más esetekben a 'teljesség' mozzanat összekapcsolódhat az 'elborít, elfed'-hez szorosan kötődő, de a jelenetet más perspektívából megragadó 'eltűnik' mozzanattal is:

- (4) Ismered a nagy kertek mélységét, ahogy sötétbe merülnek a fák? Csak a tanár ablaka világít.

A (4) példa *merül* igéje – a korábban említett példákhoz hasonlóan – konkrét, vizuálisan észlelhető jelenségre, a fizikai környezet látható megváltozására vonatkozik (arra, ahogyan a táj elsötétülésekor a fák beleolvadnak a sötétbe), de nem tényleges mozgásra, hanem egy elmerülési folyamatként konceptualizálódó változási folyamatra utal. Úgy tűnik fel, mintha az anyagként, vízszerű közegként (vö. *mélységét*) megjelenített sötétség körülfogná, mintegy elnyelné, és így eltüntetné az észlelő elől a belekerülő fákat azáltal, hogy egészen betölti azt a közeget, amelyben az említett fák vannak. A *merül* jelentésében ez esetben tehát – a vízben való alámerülés képét idézve fel – a 'teljesség' és az 'eltűnés: láthatatlanná válás' mozzanata kerül előtérbe.

A *merül* igével alkotott szerkezetek más esetekben is gyakran kapcsolódnak a vízbe merülés képzetéhez – különösen amikor az ige metaforikus jelentésében egy állapotba való belekerülésre, egy tevékenységben való (aktív, intenzív) részvételre vagy egy adott cselekvéssel, dologgal, mentális tartalommal stb. való intenzív foglalkozásra utal.²⁰ Ezt az összefüggést, illetve asszociációt esetenként a megnyilatkozás egyes elemei expliciten is jelzik. Például:

- (5) Fiatalon **nyakig** merült az országot **előntő** eszmeáradatba.
 (6) kevés idővel ezután a két első ülés utasa már megint **nyakig** merült az intellektuális eszmecsere oly kellemes **pezsgőfürdőjébe**

Ezekben a példákban a *merül* jelentésrendszerének a 'teljesség' és az 'elfed, elborít' mozzanatai módosult formában, 'teljesen elmélyed vmiben'-ként vannak jelen, vagyis az ige nagyfokú, mély, elmerülésként interpretált bevonódásra utal – azt fejezve ki, hogy a szóban forgó dolog, tevékenység, gondolat (stb.) vízszerűen körülfogja, mintegy „magába szippantja” az említett személyt. Néhány

²⁰ Látható tehát, hogy a 4. rész elején említett 'intenzitás' mozzanat a *merül* jelentésrendszerén belül is a korábban említettektől eltérő összefüggések közé illeszkedik, és ebből következően nem is azonosítható teljes mértékben például a *vet* vagy a *csap* igék megfelelő mozzanatával.

további, hasonló (és ugyancsak az MNSz2 korpuszából származó) példa az igének az ezen jelentéskörbe tartozó jelentéseire: *álomba merül; a rajzok, fametszetek csodálatába merültem; Iván komoly szemlélődésbe merült; egyre jobban saját depressziós gondolataikba merültek; mindhárman hallgatásba merültek.*

Az (5) és a (6) szövegrészletben szereplő *nyakig merül vmiben* metaforikus jelentésű kifejezés ugyanakkor felfogható egy konkrét fizikai értelemben vett helyváltoztató mozgásra utaló igei szerkezet (mint egység) továbbmetaforizálódásának eredményeként, vagyis úgynevezett allegóriaként, allegorikus kifejezésként is:²¹

– *nyakig merül vmiben [vízszerű közegben]*, 'fizikailag belekerül

a vízbe' $\supset$ 'a víz teljesen kitölti az őt körülvevő teret'

nyakig merül vmiben, 'vmi teljesen kitölti az életét/idejét/gondolatait/stb.'

Más esetekben azonban (a már említett 'eltűnik' mozzanattal összefüggésben) az elmerülésnek az az aspektusa kerül előtérbe, hogy ami a víz alá kerül, az hozzáférhetetlenné válik: elérhetetlen, megragadhatatlan lesz nem csupán specifikusan a tekintet, a látás, hanem általában véve az észlelés, illetve a tudat számára is. Ez a hozzáférhetetlenség éppúgy vonatkozhat – többek között – a múlt (vö. (7), (8)), mint a jövő (vö. (9)) eseményeire:

- (7) Nem akarja, hogy a semmibe merüljön, rögzíteni akarja azt, ami elmúlt – úgy látszik, ez is egyik legfőbb ösztönző ereje a művésznak.
- (8) Egy estényi pillanatra feledésbe merülnek a makacs nagyhatalmi érdekek
- (9) A település további sorsa homályba merül.

Ebbe a jelentéscsoportba illeszkedik tehát – más frazémajelligű szerkezetek (pl. a *semmibe merül* vagy a *homályba merül*) mellett – a *feledésbe merül* kifejezés is. A *merül* ezekben az esetekben a megismerés/megismerhetőség, illetve a felidézés, vagyis a mentális hozzáférés nehezítettségére vagy lehetetlenségére

²¹ Szerves nyelvelméleti keretben az *allegória* terminus jellemzően egységként metaforizálódott igei szerkezeteket jelöl. Allegória létrejöhet valamely tulajdonképpeni jelentésű igei szerkezet metaforizálódásával, de kialakulhat úgy is, hogy egy metaforikus jelentésű igt tartalmazó szerkezet kezd el (szorosabb) egységként viselkedni, és válik további metaforizációs folyamatok kiindulópontjává (l. NyMDK. 11).

utal – ugyancsak a vízben való elmerülés képét idézve fel, azonban az alámerülésnek arra a vetületére irányítva a figyelmet, hogy a víz alá kerülő entitás (bár nem szűnik meg létezni) teljes mértékben eltűnik az észlelő elől, láthatatlanná, elérhetetlenné és manipulálhatatlanná válik. Az ige szóban forgó jelentésében ennek megfelelően az észlelés és az elérés korlátaira egyaránt vonatkoztatható és egyértelműen domináns ’hozzáférhetetlenné válik’ mozzanat mellett (megfelelő szövegkörnyezetben) a ’teljesség’ és a ’fokozatosság’ mozzanatok is felismerhetők lehetnek.

Érdemes azonban felfigyelni arra is, hogy az egységként konvencionalizálódó kifejezések esetében – mint amilyen a *feledésbe merül* – az ige szemantikai szempontból rendkívül szorosan kapcsolódik a vele szerkezetet alkotó névszóhoz: a két elem jelentése kölcsönösen feltételezi és értelmezi egymást. Erre a kérdésre a következő, 4.3. részben térek ki röviden.

4.3. A *feledésbe merül* központivá válását motiváló tényezők

Mindezek után ismételten felvethető a kérdés, hogy miért a *feledésbe merül* áll a vizsgált szinonimakör középpontjában,²² illetve mi indokolhatja, hogy az adott konstrukcióban a *merül* néhány évtized alatt számottevően gyakoribbá vált, mint a 19. század során feltehetően még tipikusabbnak tekintett *megy* (vö. 3. táblázat).

A *feledésbe* V ’elfelejtődik’ konstrukcióban előforduló igék listáját (l. 1. táblázat) és a *merül* ige néhány jellegzetes jelentését (l. 4.2.) áttekintve látható, hogy a *merül* szemantikai szempontból a nagyon specifikus jelentésű (pl. *szítál*) és a nagyon általános jelentésű (pl. *kerül*) igék között helyezkedik el: jelentése nem túl specifikus, de nem is túl általános. Az ighének, illetve az ige jelentésének ez a sajátossága – mivel lehetővé teszi az adott kifejezés viszonylag széleskörű használatát²³ – feltehetően hozzájárult a *feledésbe merül* szerkezet konvencionálissá válásához.

²² A *feledésbe merül* centrális pozícióját az 1–3. táblázatban szereplő gyakorisági adatok támasztják alá.

²³ Érdemes itt utalni a grammatikalizációs kutatások azon megállapítására – bár ez esetben grammatikalizációról nem beszélhetünk –, amely szerint a grammatikalizációs folyamatok tipikusan alapszintű kategóriákat megnevező nyelvi egységekből indulnak ki (pl. Heine–Claudi–Hünemeyer 1991: 32–36; Ladányi 1999: 126–127; Dér 2008). Alapvetően mind a tapasztalás, mind pedig a tapasztalatok nyelvi megkonstruálása az alapszintű kategóriákhoz kötődik, és ezzel együtt jellemzően az alapszintű kategóriákat megnevező nyelvi egységek használati köre a legkevésbé korlátozott – vagyis ezek a kifejezések tágabb körben, illetve számottevően több kontextusban alkalmazhatók, mint a specifikusabb vagy az általánosabb (alá- vagy fölérendelt kategóriákra vonatkozó) megnevezések.

Ugyancsak fontos tényezőnek látszik, hogy a *merül*-nek lefelé irányuló mozgást kifejező mozgásigeként tipikus és gyakori vonzatai a *-ba* ragos névszói elemek. Ezt az összefüggést pedig – ahogyan a fenti elemzésekből is láthattuk – különösen hangsúlyossá teszi, hogy az ige metaforikus jelentéseiben is gyakran a vízben való elmerülés képzetét idézi fel, illetve azzal asszociálódik.²⁴

Az egységként konvencionalizálódásnak – és ezáltal a szinonimakörön belüli centrális pozíciónak – mindezek mellett lényeges motivációja lehet a *merül* és a *feledés*(*be*) közötti szoros, lényegi szemantikai kapcsolat is. Az ige a névszó által jelölt felejtési folyamat konceptualizációjának inherens és meghatározó sajátosságaira – a tudat mélyére való alámerüléssel összefüggésben értelmezett hozzáférhetetlenné válásra – is utal, miközben a felejtést viszonylag lassan, fokozatosan végbemenő folyamatként konstruálja meg, amelynek eredményeként a feledésbe merülő emlékek nem bomlanak fel, nem szűnnek meg létezni, csupán (átmenetileg vagy végérvényesen) elérhetetlenné, előhívhatatlanná és manipulálhatatlanná válnak.²⁵ A *merül* tehát a névszó jelentésének sajátos és domináns mozzanatait teszi hangsúlyossá.

5. Összegzés

Dolgozatomban az 'elfelejtődik' jelentésű, *feledésbe* + ige sémát követő, szinonimakört alkotó funkciógés szerkezetekkel és az ezen szerkezetek által körvonalazható szinonimakör szerveződésével foglalkoztam.

A szemantikai elemzés során kimutathatóvá vált, hogy a *merül* ige adott jelentése, illetve a *feledésbe merül* szerkezet mint egység a vízben való elmerülés képzetével hozható összefüggésbe: a felejtés folyamatát ez a konstrukcióvariáns az

²⁴ Mindez a fogalmi metaforák elméletének (l. pl. Lakoff–Johnson 1980) keretein belül összefüggésbe hozható AZ ELME/MEMÓRIA FOLYADÉKKAL TELI TARTÁLY, illetve AZ EMLÉKEK FIZIKAI TÁRGYAK fogalmi metaforákkal, valamint azzal, hogy a felejtés folyamata konceptualizálható a vízbe eső és elsüllyedő tárgyak elvesztésével analóg folyamatként is (vö. Domonkosi 2006). A felejtés és az emlékezés folyamatának nyelvi konstruálási módjairól részletesebben l. Hrenek (2021).

²⁵ Hasonló mozzanatok állít előtérbe a *süllyed* is, ez az ige azonban – a *merül*-lel szemben – negatív értékelést, implicit értékítéletet is hordoz, így használati köre korlátozottabb. A *megy* pedig elsősorban a feledésbe (mint BENT helyre) való bekerülésre vonatkozik, és a felejtést metaforikus értelemben vett mozgásként jeleníti meg, a folyamat sajátosságaira azonban nem utal, így kevésbé szorosan kapcsolódik mind a *feledésbe* vonzathoz, mind a *feledésbe* V 'elfelejtődik' konstrukcióhoz, mint a *merül*.

emlékeknek a tudatalattiban való alámerüléseként konstruálja meg, amely egyúttal az emlékek mint mentális tartalmak hozzáférhetetlenné válásaként is értelmeződik.

A kutatás eredményei alapján – bár egyetlen szinonimakör vizsgálata természetesen nem teszi lehetővé az általános érvényű következtetések megfogalmazását – feltételezhető, hogy a funkcióigés szerkezetek esetében a szinonimakörök szerveződésének alakulásában, illetve abban, hogy mely kifejezés válik centrálissá az adott szinonimakörön belül, döntő szerepe van az ige szemantikai sajátosságainak. Lényeges szempont, hogy az ige jelentése – sem általánosságából, sem specifikusságából adódóan – ne korlátozza jelentős mértékben a szerkezet használati körét (és ezzel együtt a konvencionalizálódást), valamint hogy szemantikailag szorosan kapcsolódjon a szerkezet névszói eleméhez: az ábrázolt folyamat, illetve az arra utaló névszó jelentésének lényegi(ként felfogott) mozzanatait ragadja meg. Ezen összefüggések pontosabb leírásához azonban további elemzésekre és nagyobb anyag feldolgozására van szükség.

A funkcióigés szerkezetek körében megmutatkozó szinonim jelentésviszonyok kutatása nemcsak a funkcióigés szerkezetekről, hanem a szinonim jelentésviszonyokról és a szinonimakörök szerveződéséről, illetve változási folyamatairól alkotott kép árnyalásához is hozzájárulhat.

Források

- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- EWUng. = Benkő Loránd (Hrsg.) 1993–1995. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mazsola = Mazsola – *A magyar igei bővítményszerkezet vizsgálata*. <http://corpus.nytud.hu/mazsola> (2022.02.20.)
- MNSz2 = *Magyar Nemzeti Szövegtár 2. v. 2.0.5*. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev> (2022. 02. 20.)
- MTSz. = *Magyar Történeti Szövegtár*. <http://clara.nytud.hu/mtsz> (2022. 02. 20.)
- Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára. I–VIII*. 2006–2021. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Irodalom

- Bowern, Claire 2008. The diachrony of complex predicates. *Diachronia* 25: 161–185.
- Butt, Miriam–Lahiri, Aditi 2013. Diachronic pertinacity of light verbs. *Lingua* 135: 7–29.
- Cetnarowska, Bożena 2014. How light are „light” verbs in composite predicates? In: Łyda, Andrzej–Drożdż, Grzegorz (eds.): *Dimensions of the word*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 28–46.
- Dér Csilla Ilona 2008. *Grammatikalizáció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dobos Csilla 2009. *Funkcióigés szerkezetek*. Miskolc.
- Dogruöz, Ayşe Seza–Gries, Stefan Thomas 2012. Spread of on-going changes in an immigrant language. Turkish in the Netherlands. *Review of Cognitive Linguistics* 10: 401–426.
- Domonkosi Ágnes 2006. Az emlékezet metaforái a magyar nyelvben. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Section Philosophica* XI: 19–28.
- Heine, Bernd–Claudi, Ulrike–Hünemeyer, Friederike 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Hrenek Éva 2016. *A funkcióigés szerkezetek a metaforikus jelentésű igei szerkezetek rendszerében*. Diplomamunka. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Hrenek, Éva 2019a. On the meaning of light verbs: Hungarian light verb constructions within the system of verbal constructions with metaphorical meanings. *Język – Komunikacja – Informacja / Language – Communication – Information* 14: 14–32.
- Hrenek Éva 2019b. Az igei jelentésmozgások változásai és változatai a *csap* ige jelentésrendszerén belül. In: Ladányi Mária–Hrenek Éva (szerk.): *Nyelvi és nyelvhasználati motivációk*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 19–42.
- Hrenek Éva 2021. Szinonímia a *feledésbe* + ige típusú funkcióigés szerkezetek körében. *Magyar Nyelvőr* 145: 277–311.
- Ittész Máté 2016. *Funkcióigés szerkezetek a védikus óind nyelvben*. Habilitációs dolgozat. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.
- Ladányi Mária 1993. Az *eszik* ige és szinonimái. Általános mozzanatok szerepe a metaforizációban és a szinonimitásban. In: Hadas Emese (szerk.): *A metaforikus és a hipotetikus jelentés további konkretizációja*. A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 10. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 13–41.

- Ladányi Mária 1999. Poliszémia és grammatikalizáció. In: Gecső Tamás (szerk.): *Poliszémia, homonímia*. Budapest: Tinta Kiadó. 124–134.
- Ladányi Mária 2016. A jelentésintegráció és az igék jelentésrendszere. In: Ladányi Mária–Hrenek Éva (szerk.): *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 89–108.
- Ladányi Mária–Hrenek Éva (szerk.): 2016. *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lanstyák István 2019. A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 21: 61–91.
- Murphy, Lynne 2003. Synonymy and similarity. In Murphy, Lynne: *Semantic relations and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press. 133–169.
- NyMDK. 1–11. = A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 1–11. Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 1982–1994.
- Oravecz Csaba–Várad Tamás–Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta et al. (eds.): *Proceedings of the ninth international conference on language resources and evaluation (LREC-2014)*. Reykjavik: European Languages Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Sass Bálint 2009. „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In: Várad Tamás (szerk.): *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásaiból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 117–129.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 267–277.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Zsilka János 1975. *A jelentés szerkezete. (A jelentés-mozgás egysége)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zsilka János 1978a. *Jelentés-integráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zsilka János 1978b. Válasz Bakos Ferencnek. *Nyelvtudományi Közlemények* 447–462.

Hrenek Éva

hrenek.eva@gmail.com

Eötvös Loránd Tudományegyetem

PANKOVICS BÁLINT GERGELY

A tematikus szerepkijelölés a mondatfeldolgozásban

Absztrakt

Friederici (2002) neurokognitív modellje a mondatfeldolgozás három fázisát különbözteti meg: a szintaktikai struktúra megformálódását a tematikus szerepkijelölés fázisa követi, majd a harmadik fázisban megtörténik az információk integrációja. A tematikus szerepeket a mondatban az ige bővítményei dolgozzák ki (McRae et al. 1997). Kutatásomban azt vizsgálom, hogy hogyan jelöli ki az ige és a bővítményszerkezet együttesen az egyes bővítmények tematikus szerepeit, azaz hogyan határozza meg a szavak szemantikáját.

Hipotéziseim a következők. 1) A bővítmények jelentését meghatározza az ige jelentése és a szintaxis. 2) Nem létrehozható mondat szerkezet esetében az adatközlők átértelmezik a szintaxist. 3) Poliszém igeik esetében a bővítmény egyértelműsíthet. 4) Szinonim igeik bővítményei hasonló jelentésűek. A kutatás során 80 adatközlővel végeztem el egy 30 mondatból álló online feladatlapot. A mondatok felépítése az alábbi volt: ige (értelmes szó) és bővítményei (értelmetlen szavak). Az adatközlők feladata az volt, hogy alkossanak értelmes mondatot az értelmetlen szavak értelmesekre cserélése által. Az adatközlők az összes szerkezet 97%-át értelmezték a megadott viszonyragoknak megfelelően, ha azonban valamely ige nem rendelkezhetett adott viszonyragos bővítménnyel, a szerkezetet mindig átértelmezték. A bővítmények az ige, valamint a mondat szerkezet által meghatározott szemantikai kategóriákba tartoztak. A szinonim igeik bővítményei hasonló jelentésűek voltak. Poliszém igeik esetében a bővítmény egyértelműsíthette az ige jelentését. A kutatás bemutatja, hogy az ige meghatározza bővítményeinek jelentését. Nem létrehozható mondat szerkezetek esetében az adatközlők újraértelmezik a mondat szintaktikai és szemantikai viszonyait.

Kulcsszavak: ige, mondatfeldolgozás, bővítmény, vonzat, tematikus szerep, poliszémia, szinonímia

1. Bevezetés

A legtöbb mondatfeldolgozási modell – mind a moduláris, mind az interaktív modellek – elkülönítik egymástól a szintaktikai és a szemantikai feldolgozás fázisait. Friederici (2002) neurokognitív modelljében ez utóbbi a tematikus szerepkijelölés. A tematikus szerepkijelölés során azonosítjuk, hogy az egyes mondatrészek a mondat által leírt esemény mely szereplőjét jelölik. Jelen kutatásban az ige jelentésének, a szintaktikai struktúrának és a tematikus szerepkijelölés folyamatának összefüggéseit vizsgálom, ezen belül elsősorban azt, hogy a szintaxis és az ige jelentése együttesen mennyiben határozza meg a bővítmények jelentését. Ehhez egy 30 mondatból álló online kérdőívet használok. A mondatok egy igét (értelmes szó) és annak bővítményeit (értelmetlen szavak) tartalmazzák. Az adatközlők feladata értelmes mondatok létrehozása az értelmetlen szavak értelmesekre cserélése által. Az elemzés során a felcserélt szavak szemantikáját elemeztem igei alaptagjukkal és a szintaktikai struktúrával összefüggésben.

1.1. Friederici neurokognitív modellje

A mondatfeldolgozás során a szavakat szószerkezetekké kapcsoljuk össze, a szerkezetekhez mondattani funkciót rendelünk, majd e szerkezeteket szemantikailag is értelmezzük (Gósy 2005).

A mondatmegértés modelljei annak alapján különítődnek el, hogy mely típusú információ mely fázisban válik elérhetővé a befogadó számára, valamint hogy ezek a fázisok elkülönülnek-e egymástól, vagy pedig információ-átáramlás zajlik közöttük. Ennek alapján különülnek el a moduláris és az interaktív modellek. A moduláris modellek szerint a mondatfeldolgozás egymástól különálló fázisokra tagolódik, amelyek között nincs visszacsatolás, vagy csupán minimális visszacsatolás van. A különböző típusú információk (pl. szintaktikai, szemantikai) külön szinteken, a többi szinttől többé-kevésbé elkülönülve kerülnek feldolgozásra. A későbbi fázisokban elért információk a korábbi fázisokon alapulnak. E modellek a szintaktikai információt jellemzően a szemantikai információt megelőző szintként kezelik (Frazier–Fodor 1978; Frazier 1987; Rayner–Carlson–Frazier 1983).

Az interaktív modellek szerint ellenben a különböző típusú információk egyszerre érhetőek el, s együttesen befolyásolják a mondat végső értelmezését. Egy-szerre több szintaktikai és szemantikai hipotézis fogalmazódhat meg, s az értelmezések párhuzamosan elérhetőek (Marslen-Wilson–Tyler 1980; McClelland et al 1989; Trueswell–Tanenhaus 1994).

A két modelltípus tulajdonságait egyesíti magában Angela D. Friederici (2002) neurokognitív modellje. A modell olyan neurofiziológiai kísérleteken alapul, melyekben a mondatfeldolgozás során működő agyi tevékenységeket vizsgálták (például PET vagy fMRI segítségével). A modell szerint a mondatfeldolgozás különböző folyamatai különböző agyi területekhez köthetők. A hallás utáni mondatértést elsősorban a bilaterális temporo-frontális hálózat segíti elő. Ugyanakkor míg a szintaktikai és a szemantikai információ főként a bal agyféltekében kerül feldolgozásra, addig a prozódia elsősorban a jobb agyféltekében. Továbbá elmondható, hogy a bal temporális területek segítik a fonetikai, lexikális és morfológiai elemek feldolgozását – azaz mindazon információkét, melyeket a mentális lexikonban tárolunk. A bal frontális kéreg a szintaktikai és a szemantikai kapcsolatok (tematikus szerepkijelölés) azonosításában játszik szerepet.

A neurokognitív modell a mondatfeldolgozás három fázisát különíti el:

- 1) a kezdeti szintaktikai struktúra megformálódása a szókategóriákról meglévő ismeretek alapján (100–300 ms);
- 2) szemantikai elemzés, tematikus szerepkijelölés (300–500 ms);
- 3) az információk integrációja (500–1000 ms).

A viszonylag elkülönülő, kezdeti szintaktikai fázis a moduláris modellekre jellemző, az információk interakciója pedig az interaktív modellekre. Bár a modell elsődlegesen a hallás utáni mondatértés folyamatával foglalkozik, feltételezhető, hogy a fázisok a vizuális bemenet esetén is megegyeznek.

1.2. A tematikus szerepkijelölés

Friederici (2002) szerint a tematikus szerepkijelölés a mondatfeldolgozás második fázisában megy végbe. A befogadó ekkor azonosítja a mondat által ábrázolt esemény szereplőinek viszonyait, s ez alapján a szereplőket szerepkategóriákba sorolja. A tematikus szerep az argumentumok által jelölt dolog fogalmi szerepe, azaz „olyan szemantikai magyarázat/kategória, mely pontosabban jelöli a nyelvi elem valóságra vonatkozását” (Hegedűs 2019: 38). A tematikus szerep kategóriájába a mondat által ábrázolt jelenet résztvevői sorolhatók, akiket a különböző viszonyragokkal vagy más nyelvtani eszközökkel (pl. névutók, szórend) ellátott mondatrészek jelölnek. A mondatban a tematikus szerepeket az adott mondat vagy szerkezet bővítményei jelölik ki – az igei alaptagú mondatokban az ige

bővítményei. A cselekvő igék esetében például megjelenik a mondatban az ige által jelölt esemény akaratlagos végrehajtója (ágens). A *mond, ad, hajít, összehajít, megcsókol* stb. igék esetében ez a szereplő alanyként jelenik meg. A szenvedő igék esetében ugyanakkor egy *által* ragos határozó jelöli az ágens szerepét (pl. *a trónus vitetik a szolgák által*). Az elméleti (főként a generatív nyelvészeti) szakirodalom számos tematikus szerepet számon tart. Ezek többek között a következők (Kiefer 2007; Komlósy 2015):

- Ágens: élő, akaratlagosan képes az ige által jelölt cselekvés végrehajtására, képes mozogni, érzékelni;
- Patiens: kihat rá az ige által jelölt cselekvés, nem vesz részt az esemény alakításában, állapotváltozáson megy keresztül az esemény hatására;
- Experiens: pszichikai folyamat átélője, azaz van elméje és/vagy érzékszervei;
- Természeti erő: öntudatlanul vesz részt valamely folyamatban, nincsenek szükségyszerűen érzékszervei, elméje, mozgásszervei;
- Jellemzett: nem fejt ki hatást az eseményben, s az esemény nem hat rá, például egy másik szereplő érzékeli, gondol rá stb.;
- Lokális: az esemény végbemenetelének hely- és időviszonyait jelöli;
- Direkcionális: a régens mozgásának befejező pontja;
- Eredmény: változás záró állapota;
- Kedvezményezett: akinek a javára történik az esemény;
- Instrumentum: hatást közvetít két szereplő közt.

Kérdéses, hogy a tematikus szerepek pszichológiai, percepción alapuló kategóriák-e, továbbá, hogy léteznek-e az elménkben olyan univerzális szerepkategóriák, amelyekbe az általunk látott, tapasztalt események szereplőit automatikusan besoroljuk? Az összes esemény összes szereplője természetesen nem sorolható be egyértelműen valamely fent felsorolt tematikus szerepbe, ugyanakkor bizonyos szemantikai jegyek (pl. élő, tudatos, érzékszervekkel rendelkező, fizikai kiterjedéssel rendelkező, képes a mozgásra stb.) jellemzőek lehetnek az egyes tematikus szerepekre (Rissmann–Majid 2019). Az egyes tematikus szerepek kategóriáinak léteznek tipikus és atipikus elemei. A tipikus ágens szemantikai jegyei például: érző, élő, mozgásra képes, szándékos cselekvő, cselekvése kihat egy másik szereplőre stb. A tipikus patiens szemantikai jegyei: valami más kihat rá, nem önszántából szenved el az eseményt, állapotváltozáson megy át stb. (Dowty 1991).

1.3. Az ige jelentése mint a tematikus szerepkijelölés tényezője

A tagolt mondat minimális struktúráját az állítmány és annak kötelező bővítményei alkotják (Lengyel 2000: 399–409), igei állítmány esetében az ige és az igei vonzatok. Tesnière szintaxisában az igeek valenciaszáma a vonzataik számát jelöli (Károly 1963; Keszler 2000: 360). Az alanytalan igeeknek jellemzően nincsenek vonzataik – ezek az igeek általában természeti folyamatokat jelölnek (pl. *hajnalodik, virrad, esteledik, alkonyul, havazik* stb.). Bizonyos igeek csupán egyetlen vonzattal rendelkeznek, amely legtöbbször az alany. Az egyetlen igei vonzatként megjelenő alany tematikus szerepe a cselekvő igeek esetében ágens, mediális igeek esetében lehet patiens, experiens, vagy természeti erő, szenvedő igeek esetében pedig lehet patiens vagy jellemzett. Jelölheti tehát azt a szereplőt, aki végrehajtja, elszenvedi vagy tapasztalja az eseményt (pl. *Kati táncol, a dészsa felborult, a rántotta elkészült, a kislány fázik, a panasz meghallgattatott* stb.). A kétvonzatos igeek többek között lehetnek érzelmeket jelentő igeek, amelyek esetében a vonzatok azokat a szereplőket jelölhetik, aki érez, illetve akire vagy amire az érzés irányul (pl. *János szereti/gyűlöli/irigylő Angélat*). Az „adás” igei legtöbbször háromvonzatosak: például a *János virágot ajándékoz Zsuzsinak* mondat esetében egy alany, egy tárgy és egy részeshatározó jelenik meg igei vonzatként, amelyek az ágens, a patiens és a kedvezményezett tematikus szerepeit dolgozzák ki.

A tematikus szerepek azon szereplőknek a szerepkategóriái, amelyeket a mondatban vonzatok dolgoznak ki. Ezeket az ige jelentése sematikus figurákként tartalmazza (vö. Tolcsvai Nagy 2015), azaz az ige jelentésszerkezete előirányozza a kidolgozás módját: azt, hogy mi a vonzatok mondatrészi szerepe, elhagyhatók-e a vonzatok, továbbá bizonyos mértékig a vonzat jelentését is előirányozza az ige jelentése.

Kersten és Billmann (1995) szerint az ige egy eseménykategóriát (event category) jelöl, ami azt jelenti, hogy több, hasonlóan végbemenő esemény megnevezésére alkalmazhatjuk ugyanazon ige-t. Például a *dob* ige esetében a dobás cselekvője (ágens) és elszenvedője (patiens) is számos élőlény és dolog lehet, ezekre a különböző megvalósulásokra mégis ugyanazt az ige-t alkalmazzuk. A dobó (ágens) és az eldobott dolog (patiens) szükségszerűen megjelennek a mondatban (kötelező vonzatok), az elkapó (kedvezményezett) ugyanakkor elmaradhat (fakultatív vonzat). Lényeges továbbá, hogy a metaforizáció általi jelentésváltozás eredményeképpen ugyanazon ige-t használhatjuk különböző folyamatok megjelölésére (vö. Tolcsvai Nagy 2012). A *dob* ige ’szakít, párkapcsolatot felbont’ jelentése esetében például a szemantikai kapcsolat van a *dob* ige elsődleges

jelentésével, bár ez az ige egy elvontabb használata (*Angéla dobta Jánost*). Az ige 'hajít' jelentésének esetében valaki egy fizikai térben létező tárgyat dob el magától egy konkrét kézmozdulat által. A 'párkapcsolatot felbont' jelentés ebből metaforikus jelentéskiterjesztéssel alakult ki. Ami a két ige által jelölt folyamatban közös, az az, hogy az alanyként álló szereplő egy másik szereplőt eltávolít önmagától. Az elsődleges jelentés esetében azonban ez egy konkrét, térbeli távolítást jelent, míg a 'párkapcsolatot felbont' jelentés esetében egy elvontabb, elsősorban érzelmi, vagy a társas szerepek szintjén bekövetkező távolodást.

Mindezen felül elmondható, hogy a többjelentésű igék esetében a különböző jelentésekhez tipikus esetben különböző vonzatstruktúrák tartoznak (H. Molnár 1969, 1973), pl. *valaki szorít* ('markol') *valamit*; *valaki szorít* ('drukkol') *valakinek*.

A fentiekből megállapítható, hogy az ige jelentése információt tartalmaz a vonzatok tematikus szerepéről (Tanenhaus et al. 1989; McRae–Ferretti–Amyote 1997), és meghatározza ezek mondatrészi szerepét. Ugyanakkor egy kontextusból kiragadott poliszém ige esetében a vonzatok hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy az adott ige egy konkrét mondatban megvalósulva mely jelentésében lesz értendő. A *szakít* ige esetében például egy tárgyi (valamit) vagy egy társhatározói (valakivel) vonzat szükségeltetik a diskurzusbeli megértéshez, a két szintaktikai struktúra pedig az ige két elkülönülő jelentéséhez tartozik. A többjelentésű igék valamely jelentését a vonzat megléte, hiánya, mondatrészi szerepe, kötelezőségének mértéke (kötelező vonzat, fakultatív vonzat) egyértelműsíti. A tematikus szerepekre az ige és a vonzatstruktúra egyaránt utal.

Az ige jelentése meghatározza vonzatainak mondatrészi szerepét is. Az igei jelentés és a vonzat viszonyragja közötti kapcsolat jellemzően átlátható, kivéve például az állandó szókapcsolatokat vagy az aszemantikus határozói vonzatokat (pl. *valaki irigykedik valakire*).

1.4. A szintaktikai struktúra szerepe a tematikus szerepkijelölésben

A mondatrészi szerepet a magyarban leggyakrabban a viszonyragok és egyes viszonyszók jelölik (tárgyrag, határozóragok, birtokos jelző ragja, névutó, határozóvá tevő mint stb.), az alanyesetet a zéró morféma, illetve esetenként a szórend is jelölheti a mondatrészi szerepet (pl. a ragtalan birtokos jelző esetében). A mondatmegértés csecsemőkori fejlődését vizsgáló pszicholingvisztikai kutatások eredményei alapján hároméves kortól az esetragok a legmeghatározóbb tényezők a mondatértésben (Pléh 1989). A szavakhoz hasonlóan a viszonyragok is poliszémek, azaz ugyanazon viszonyrag többféle viszonyt kifejezhet. Egy

szóalak esetében az ige és a vonzatstruktúra hiányában nem állapítható meg a viszonyrag által jelölt mondatrészi szerep. A *testben* szóalak például egyaránt lehet helyhatározó (*testben található szervek*) és tekintethatározó (*testben és lélekben megerősödött*). Összhangban azzal, hogy ugyanazon viszonyrag többféle mondatrészi szerepet betölthet, többféle tematikus szerepre is utalhat. Egy *-nak/nek* ragos szó lehet többek között kedvezményezett (*csokit ad valakinek*), lokális (*falnak rohan*) vagy eredmény (*tanárnak készül*).

Összességében megállapítható, hogy valamely ige vonzata sematikusán, kidolgozatlanul benne van az ige jelentésében, a mondat által leírt jelenetben pedig az esemény valamely szereplőjét dolgozza ki. E szituációbeli szereplők szerepkategóriái a tematikus szerepek. Ezek a szerepek nem szükségszerűen valós, a percepció során élesen elkülönülő kategóriák, illetve a szintaktikai-szemantikai kontextus nélkül nem azonosíthatók egyértelműen, csupán valószínűsíthetők bizonyos szemantikai jegyek alapján.

A mondatfeldolgozás során előfordul, hogy a tematikus szerepek újraértelmezésére lehet szükség. Ennek szemléletes példái az úgynevezett „kerti ösvény” mondatok (*garden-path sentences*). Ezek olyan mondatok, amelyek felkínálnak egy feldolgozási ösvényt, amelynek mentén helytelen értelmezéshez vezetik az olvasót, amit valamely mondatvégi szó tesz egyértelművé, így végül a befogadó újraértelmezi a szerkezetet (vö. Pinker 2006: 212). A szintaktikailag kétértelmű mondatok meghallgatásakor vagy olvasásakor ugyanis egy hipotézis fogalmazódik meg a befogadóban a mondatszemantikára vonatkozóan, azaz azzal kapcsolatban, hogy az egyes mondatrészek a mondat által leírt esemény szereplői közül melyiket jelölik. A mondatok utolsó néhány szava azonban jellemzően egyértelművé teszi az értelmezést (Carlson–Tanenhaus 1988; Frazier–Rayner 1982; Gósy 2005: 131). Az (1) mondat esetében kezdetben az *anyját* szó a befogadó hipotézise szerint a *megkérdezte* ige *patiens*e, majd a mondat átértelmeződése után egyértelművé válik, hogy a *találja* ige jellemzettje.¹

- (1) A madagaszkári turista tegnap megkérdezte az anyját merre találja.

Végül szükséges kitérni a szinonímia jelenségére, a nyelvben ugyanis nem szavak, hanem szavak meghatározott jelentései állnak egymással szinonim

¹ Megemlítendő, hogy a „kerti ösvény” mondatokkal végzett vizsgálatok az intonáció, a szórend, írásban pedig a központozás egyértelműsítő hatásának figyelmen kívül hagyása miatt ezek a mondatok gyakran laboratóriumi, az élőbeszédtől távol álló mondatoknak hatnak.

viszonyban. A *csúszik* igének például van a *siklik*, illetve a *késik* igével szinonim jelentése is. Az adott kontextusban való felcserélhetőség egy fontos szempont annak megállapításában, hogy mit tekintünk egy adott kifejezés szinonimájának (Ruzsiczky 1985: 221).

1.5. Kutatási cél és hipotézisek

Amennyiben az ige jelentése, a szintaktikai struktúra, és az adott bővítmény viszonyragja együttesen határozzák meg a bővítmény mondatrészi szerepét és tematikus szerepét, úgy ezen tényezőknek a bővítmények szemantikájában meg kell jelenniük. Kutatásom célja a tematikus szerepkijelölés, valamint az igei jelentés és a szintaktikai struktúra összefüggéseinek vizsgálata különböző igei állítmányú és szintaktikai szerkezetű mondatok esetén. A kutatás hipotézisei a következők:

- 1) A tematikus szerepkijelölés során az adatközlők a szintaxis és az ige jelentése által meghatározott szemantikai kategóriákba sorolják az ige melletti bővítményeket.
- 2) A nem létrehozható mondat szerkezetek esetében az adatközlők átértelmezik a szintaktikai szerkezetet.
- 3) Poliszém igeik esetében meghatározó lehet a szintaktikai struktúra, amennyiben valamely vonzat megléte az ige egy másik jelentésében jellemző.
- 4) Szinonim igeik esetében ugyanazon mondatrészi szerepek hasonló szemantikai szerepben jelennek meg.

2. Módszer

A kutatás során 80 adatközlővel végeztem el egy online tesztlapot (Google kérdőív). Az adatközlők 20 és 30 év közöttiek voltak, mindegyikük minimum középfokú végzettséggel rendelkező, magyar anyanyelvű felnőtt, ép hallású, ép beszédű adatközlők, 53 nő és 27 férfi.

A tesztlap összesen 30 mondatból állt. A mondatok egy értelmes igét (pl. *készül, tanul, hazudik*), valamint egy, kettő vagy három értelmetlen bővítményt tartalmaztak (i) viszonyrag nélkül, (ii) alanyi pozícióban (pl. *csori, pocska, benegula*), (iii) tárgyraggal ellátva (*pánilkót, feregőt*), valamint (iv) *-nak/nek* raggal

ellátva (pl. *regeznek*, *zarátnéknak*). Értelmetlen szavakról lévén szó, a bővítmények viszonyragalakú végződéseit az adatközlők esetlegesen értelmezhették a szótő részeként is, a szóalakot pedig egyetlen lexémaként. A feladatleírás nem tartalmazott ezzel kapcsolatos instrukciót. A 30 mondat összesen 13 különböző igéhez tartozott. 12 mondat olyan többjelentésű igét tartalmazott, amelyeknek jelentését a tárgyi vagy a *-nak/nek* ragos vonzat egyértelműsítette. Ez a 12 mondat összesen 5 igéhez tartozott. Az anyag tartalmazott egy olyan mondatot, amely tárgyatlan ige mellett tárgyat szerepeltetett, így adott szerkezet létrehozása a megadott mondatrészi szerepekkel nem volt lehetséges (utóbbit l. a (2) példában). A tesztben alkalmazott mondatok a 3.1. részben kerülnek felsorolásra.

(2) A fortisza hercét bóklának készül.

Az adatközlők feladata értelmes mondatok alkotása volt azáltal, hogy az értelmetlen szavakat értelmes szavakra cserélték fel. A (2) példa alapján: *A fokla pircnek tartja a párgót* → *A tanár okosnak tartja a tanulót*. A kitöltésnek nem volt időbeli korlátja.

1. táblázat. A vizsgálat mondatainak felépítése

Ige (értelmes szó)	Viszonyrag nélküli bővítmény, alanyi pozíció; jele (zéró morféma): Ø	Tárgyrag-alakú végződés; Jele: T	<i>-nak/nek</i> rag alakú végződés; jele: NAK	Forrásmondat	Példák létrehozott mondatra
<i>készül</i>	<i>csori</i>	–	<i>regeznek</i>	<i>A csori regeznek készül.</i>	<i>A fiú orvosnak készül.</i>
<i>gondol</i>	<i>pargula</i>	<i>vacsolkot</i>	–	<i>A pargula vacsolkot gondol.</i>	<i>Az anyós rosszat gondol.</i>
<i>készít</i>	<i>mácsa</i>	<i>zingát</i>	<i>csicsotának</i>	<i>A mácsa zingát készít a csicsotának.</i>	<i>A szakács ebédet készít a vendégseregnek.</i>
<i>készül</i>	<i>fortisza</i>	<i>hercét</i>	<i>bóklának</i>	<i>A fortisza hercét bóklának készül.</i>	<i>A lány traumatológus orvosnak készül.</i>

Az eredmények elemzése során a létrehozott mondatok szavainak jelentését vettem figyelembe. Mindebből mondatszemantikai következtetéseket vontam le, valamint összefüggéseket kerestem a mondat szintaxis és a szemantika közt.

3. Eredmények

3.1. A szintaktikai átértelmezések aránya

Az adatközlők a mondatokat 87%-ban értelmezték a megadott viszonyragokkal.² Az egyes mondatok esetében ez a következő arányokban fordult elő: *A vorgó tanul* (100%); *A magóc veremicet használ* (99%); *A pakonya horgót lát* (99%); *A petyemkő a porkát palkonyának gondolja* (99%); *A sempenő pepimát használ* (98%); *A lerga a pancsikot zárátnéknak használja* (98%); *A vakolc pámulának számít* (98%); *A benengula készül* (96%); *A pirkó zanécot készít* (96%); *A póri zakatát ad* (96%); *A mácsa zingát készít a csicsotának* (95%); *A zsegecse pébacit tart* (95%); *A fokla pircnek tartja a párgót* (95%); *A posztaga nekimegy a fergecnek* (95%); *A becse acsalónak látja a tokit* (94%); *A pocsoló vérgesnek hazudja a vakát* (94%); *A csori regeznek készül* (93%); *A zergő hazudik a szébának* (93%); *A pocska fermegnek tanul* (91%); *A szenege zénust ad a pártalónak* (91%); *A folmok páncsikót vár* (90%); *A piszkó pánilkót tanul* (88%); *A vunka a pálkónak szorít* (88%); *A szereg formatát számít* (79%); *A zsirga percét hazudik a pántlának* (79%); *A pósik feregőt szorít a széngének* (74%); *A pargula vacsolkot gondol* (70%); *A permeg zanócnak várja a vivimcsokot* (69%); *A pokor vembegit számít a zanerácnak* (58%); *A fortisza hercét bóklának készül* (0%).

A fortisza hercét bóklának készül szerkezetet tehát az adatközlők 0%-a értelmezte a megadott viszonyragokkal. A szerkezet esetében a legjellemzőbbek a következő átértelmezések voltak. Az adatközlők 61%-a a *fortisza* szóalakot ragtalan melléknévként, a *hercét* szóalakot pedig ragtalan főnévként értelmezte (pl. *A sajtszósos tészta vacsorának készül*). Az adatközlők 10%-a a *fortisza* szóalakot ragtalan főnévként, a *hercét* szóalakot pedig birtokos személyjeles főnévként értelmezte (pl. *A süti teteje apának készül*). Az adatközlők 11%-a nem válaszolt vagy jelezte, hogy a szerkezet létrehozhatatlan. 1% kihagyta valamely mondatrészt, ugyancsak 1% egy vagy több értelmetlen szót hagyott a szerkezetben. Ugyanakkor az adatközlők 81%-a értelmezte a *hercét* szóalakot viszonyrag nélküli szóként.

² A 3.2. ponttól kezdődő elemzések során ezt az arányt tekintem 100%-nak.

3.2. A mondatok összevetése igei jelentés és szintaktikai struktúra szempontjából

A mondatokat egymással összevetésben elemzem, két változó szerint kategorizálva: az igei állítmány és a szintaktikai szerkezet szempontjai szerint. Összevetem azon mondatokat, amelyek esetében különböző igehez azonos szintaktikai struktúra tartozik; azon mondatokat, melyekben azonos ige mellett azonos szintaktikai struktúra szerepel; azon mondatokat, melyek esetében azonos ige mellett különböző szintaktikai struktúra szerepel (ezen esetekben kapnak szerepet azok a poliszém igék, amelyeknek valamely jelentését egy bizonyos vonzat megléte vagy hiánya egyértelműsíti); végül pedig olyan mondatokat vetek össze, melyek esetében két szinonim jelentésű ige mellett szerepel azonos szintaxis.

A mondatokat a szószemantika alapján vetem össze egymással, azaz azt vizsgálom, hogy az egyes értelmetlen szavakat milyen szemantikai kategóriákba tartozó értelmes szavakra cserélték fel az adatközlők.

3.2.1. Különböző ige – ugyanazon szintaktikai struktúra: az igei jelentés jelentősége a bővítmény esetében

3.2.1.1. *A piszkó pánilkót tanul, a pirkó zanécot készít, a zsegecse pébacit tart*
Elsőként azon szerkezeteket hasonlítom össze, amelyekben különböző (nem szinonim) igékhez azonos szintaktikai struktúra tartozik. Az elemzések során a megadott viszonyragokkal létrehozott mondatokhoz viszonyítom a további százalékarányokat. *A piszkó pánilkót tanul, A pirkó zanécot készít és A zsegecse pébacit tart* mondatok igéi egyaránt egy alanyi és egy tárgyi bővítménnyel rendelkeztek. Szórendjük azonos: valaki valamit *tanul/készít/tart*. Az adatközlői válaszok alapján mindhárom ige alanyi pozíciójú mondatrésze az esetek többségében 'ember' jelentésű kifejezésként nyert értelmezést (97%). Az alanyi pozíciójú mondatrészt mindhárom kategóriában az esetek több mint egyharmadában helyettesítették foglalkozásnevekkel, leggyakrabban a *készít* ige esetében (65%). A *tanul* ige esetében a leggyakrabban előforduló foglalkozásnevek 'tanuló' jelentésben szerepeltek (*tanuló, diák, gimnazista, hallgató*). Ez a *készít* és a *tart* igék esetében nem volt jellemző.

A tárgyragos mondatrészt a *tanul* ige esetében elvont, a *készít* ige esetében konkrét jelentésű főnevekkel cserélték fel. A *tart* ige esetében a válaszok megoszlottak a két kategória közt. A *tanul* ige mellett ezt a mondatrészt tipikusan 'tárgy, nyelv' jelentésű szavakra cserélték fel (78%), például: *A kislány matematikát*

tanul; az orvostanhallgató anatómiát tanul. A *készít* ige mellett tárgyként jellemző volt az 'étel' jelentés (41%), valamint az esetek több, mint felében az alanyi szerepű foglalkozásnév fogalomköréhez tartozó tipikus fizikai tárgy, pl. *A séf pudingot készít, a kovács páncélt készít.* A *tart* ige mellett a leggyakoribb konkrét tárgyragos köznevek 'háziállat, haszonállat' jelentésűek voltak (32%). Az elvont főnevek közül pedig jellemző volt az időbeli kezdő és végponttal rendelkező 'esemény, alkalom' jelentés, az összes eset több, mint a felében (54%). Ezek a megoldások 29%-ában az alanyi szerepű foglalkozásnévhez köthető tevékenységet, általa levezényelt alkalmat jelöltek, pl. *A pap misét tart, a tanár órát tart. A piszkó pánilkót tanul* mondat esetében az esetek 29%-ában az alanyi szerepű mondatrész 'tanuló', a tárgyi mondatrész pedig 'tantárgy' vagy 'nyelv' jelentésben értelmeződött, azonban megemlítendő, hogy a nyelvet megnevező főnév legtöbbször természetesen valamely nép megnevezéseként is értelmezhető.

2. táblázat. A *tanul*, a *készít* és a *tart* ige alanyi és tárgyi mondatrészekkel

	<i>A piszkó pánilkót tanul.</i>	<i>A pirkó zanécot készít.</i>	<i>A zsegecse pébacit tart.</i>
Ø ember	97%	97%	97%
Ø foglalkozásnév	37%	65%	39%
Ø tanuló	34%	1%	0%
T konkrét főnév	0%	99%	45%
T elvont főnév	99%	1%	55%
T étel	0%	41%	0%
T tantárgy, nyelv	78%	0%	0%
T háziállat, haszonállat	0%	1%	32%
T esemény, alkalom	0%	0%	54%
T = Ø foglalkozásnév tipikus produktuma	0%	57%	29%

3.2.1.2. *A pokor vembegit számít a zanerácnak; A szenege zénust ad a pártalónak; A pósik feregőt szorít a széngének*

A három ige (*számít*, *ad*, *szorít*) szintaktikai struktúrája egyaránt megegyezett, mind a bővítmények mondatrészi szerepe, mind a szórend tekintetében (valaki valamit *számít/ad/szorít* valakinek). A *szorít* ige alanyi szerepű bővítményét csaknem minden esetben 'ember' jelentésű főnévvel cserélték fel az adatközlők (95%). A *számít* ige mellett ugyanakkor jellemzőek voltak az elvont főnevek (24%): *A becsület fikarcnyit számít az ellenségnek.* Minden ilyen esetben a tárgyi mondatrészt mennyiség jelentésű melléknévre cserélték fel (*sokat, rengeteget*). Ugyanezen ige alanyi pozíciójú mondatrésze esetében jellemző volt a

'pénzügyi dolgozó, intézmény' jelentés (22%), míg a *szorít* ige mellett az esetek negyedében bűnöző jelentésű szóra cserélték fel (25%).

A tárgyi bővítményt a *számít* ige mellett az esetek kb. felében cserélték fel melléknévvel (főként mennyiség jelentésű), felében főnévvel. Az *ad* és a *szorít* igék esetében a főnév volt jellemző, *ad* ige esetében gyakrabban konkrét (74%), *szorít* ige esetében hasonló arányban konkrét (45%) és elvont (53%).

A *-nak/nek* ragos bővítményt a *számít* és az *ad* igék mellett az esetek több, mint 90%-ában cserélték fel 'ember' jelentésű szóra. Ez a *szorít* ige mellett az eseteknek kb. felében volt jellemző, míg 31%-ban testrészt jelentő szóra cserélték fel. Amennyiben a tárgyragos bővítményt a *helyet* szóra cserélték fel, annak mind az alanya, mind a *-nak/nek* ragos bővítménye élőlény volt (53%). Hasonló összefüggések voltak a 'bűnöző' (alany), 'fegyver' (tárgy) és a 'testrész' (*-nak/nek*) bővítmények között: az esetek 20%-ában fordult elő ezen szemantikai jegyek együttállása. Az esetek 25%-ában pusztán a 'fegyver' és a 'testrész' kategóriák jelentek meg együtt.

3. táblázat. Az *ad*, a *számít* és a *szorít* igés mondatok alanyi, tárgyas és *-nak/nek* ragos bővítményekkel

	<i>A pokor vembegit számít a zanerácnak.</i>	<i>A szenege zénust ad a pártalónak.</i>	<i>A pósik feregőt szorít a széngének.</i>
Ø élőlény	65%	85%	97%
Ø ember	65%	79%	95%
Ø elvont főnév	24%	7%	0%
Ø foglalkozásnév	33%	26%	8%
Ø pénzügyi dolgozó, intézmény	22%	3%	0%
Ø bűnöző jelentés	2%	0%	25%
T konkrét főnév	20%	74%	45%
T elvont főnév	33%	26%	53%
T minőségjelentésű melléknév	2%	0%	2%
T mennyiség jelentésű melléknév	43%	0%	0%
T élőlény	0%	0%	0%
T ember	0%	0%	0%
T fegyver	0%	0%	34%
T helyet szó	0%	0%	53%
T étel	0%	29%	0%
T pénz	35%	19%	0%
NAK élőlény	96%	93%	54%
NAK ember	96%	91%	49%
NAK testrész	0%	0%	31%

3.2.2. Ugyanazon ige – ugyanazon szintaktikai struktúra

3.2.2.1. A magóc veremiket használ és A sempenő pepimát használ

A magóc veremiket használ és *A sempenő pepimát használ* mondatok esetében az alanyi pozíciójú mondatrészt az esetek több, mint 90%-ában 'ember' jelentésű főnevekre cserélték fel, jellemzően foglalkozásnevekre (68% és 58%). A tárgyi szerepű mondatrészt pedig mindkét szerkezet esetében 'használati tárgy' jelentésű főnevekre (87% és 96%), valamint az esetek több mint felében az alanyi szerepű foglalkozás tipikus eszközt jelölő főnévre (67% és 55%), pl. *A szakács olajat használ.*

4. táblázat. A használ ige alanyi és tárgyi bővítményekkel

	<i>A magóc veremiket használ.</i>	<i>A sempenő pepimát használ.</i>
Ø élőlény	96%	92%
Ø ember	94%	92%
Ø élettelen tárgy	1%	6%
Ø foglalkozásnév	68%	58%
Ø tanár szó	13%	3%
Ø diák szó	5%	4%
Ø szakács/séf szó	10%	8%
T élőlény	0%	0%
T ember	0%	0%
T használati tárgy	87%	96%
T A foglalkozásnév tipikus eszköze	67%	55%

3.2.3. Ugyanazon ige – különböző szintaktikai struktúra: a poliszémia jelensége

3.2.3.1. A készül ige: A benengula készül és A csori regeznek készül

A készül ige -nak/nek ragos vonzattal ellátva a *készülődik* és a *tanul* igékkel áll szinonim jelentésviszonyban. A -nak/nek ragos vonzat nélkül ugyanakkor a *lét-rejön* igével áll szinonim viszonyban. A bővítmény nélkül használt (*A benengula készül*) szerkezet esetében az adatközlők 1%-a cserélte fel az alanyi pozícióban álló mondatrészt 'élőlény' jelentésű szóra (*A menyasszony készül*). Helyette sokkal jellemzőbb volt, hogy az adatközlők 'étel' jelentésű szavakra cserélték fel az alanyi szerepű értelmetlen kifejezést (88%), pl. *A leves készül.*

A csori regeznek készül mondat esetében az alanyi mondatrész jellemzően élőlény (76%) és ember (72%) volt, étel pedig mindössze az esetek 12%-ában. A -nek ragos vonzatot pedig jellemzően foglalkozásnevekkel cserélték fel.

5. táblázat. *A készül* ige alanyi, valamint alanyi és *-nek* ragos bővítménnyel

	<i>A benengula készül.</i>	<i>A csori regeznek készül.</i>
Ø élőlény	1%	77%
Ø ember	1%	76%
Ø étel	88%	12%
NAK foglalkozásnév	0%	78%
NAK lehet Ø későbbi állapota	0%	84%

3.2.3.2. *A szorít* ige: *A vunka a pálkónak szorít*; *A pósik feregőt szorít a széngének*
A tárgyas szerkezetben az alanyi mondatrész csaknem minden esetben élőlény, azon belül ember (97% és 95%). Ez az esetek több, mint felében igaz a tárgyi bővítmény nélküli mondatra is (70% és 67%). A tárgy nélküli mondatban az alanyi szerepű értelmetlen szóalakot 23%-ban 'szurkoló' jelentésű szóval cserélték fel. A *-nak* ragos bővítmény mindkét mondat esetében az esetek több, mint felében 'ember' jelentésű szó volt. *A vunka a pálkónak szorít* mondat esetében 43%-ban sportolót, sportcsapatot jelentett, ugyanakkor az adatközlők 11%-ban cserélték fel a *falnak* szóalakkal (*A rendőr a falnak szorít*). 11%-ban fordult elő a 'szurkoló' (alany) és a 'sportoló, sportcsapat' (*-nak*) szemantikai kategóriák együttállása, pl. *A szurkoló a Fradinak szorít*. *A pósik feregőt szorít a széngének* szerkezet esetében ez 7%-ban történt meg. Itt ugyanakkor 31%-ban testrész jelölt a *-nak* ragos mondatrész (*A gyilkos kést szorít a nyakának*).³

6. táblázat. *A szorít* ige alanyi és *-nak/nek* ragos, valamint alanyi, tárgyas és *-nak/nek* ragos bővítményekkel

	<i>A vunka a pálkónak szorít</i>	<i>A pósik feregőt szorít a széngének</i>
Ø élőlény	70%	97%
Ø ember	67%	95%
Ø szurkoló	23%	2%
NAK ember	66%	54%
NAK sportoló, sportcsapat	43%	0%
NAK testrész	0%	31%
NAK = falnak szó	11%	7%

³ Ezen a ponton megemlítendő, hogy az elemzés során a szórendi variációt nem vettem külön figyelembe.

3.2.4. Szinonim igék – azonos vonzatstruktúra: a szinonímia jelensége

A kísérlet anyagában előfordultak olyan igék, amelyeknek volt egymással szinonim jelentésük, és ezen szinonim jelentésekhez ugyanolyan mondatrészi szerepű vonzatok tartoztak, azaz felcserélhetőek voltak egymással.

3.2.4.1. Készül és tanul: *A csori regeznek készül és A pocska fermegnek tanul*

A rész címében szereplő mindkét szerkezet esetében az adatközlők legtöbbször 'ember' jelentésű szavakra cserélték fel az alanyi pozíciójú mondatrészt (*készül*: 72%; *tanul*: 91%). Az esetek kb. felében ez 'tanuló' vagy 'gyerek' jelentésű szó volt (*készül*: 52%; *tanul*: 60%). *A csori regeznek készül* szerkezet esetében jellemző volt az 'étel, ital' jelentés (11%) az alanyi szerepű szóalak tekintetében. A *tanul* ige mellett ez a szemantikai kategória nem jelent meg. A *-nak/-nek* ragos bővítmény mindkét esetben az esetek több, mint háromnegyed részében foglalkozásnév volt (*készül*: 78%; *tanul*: 89%). A *-nak/-nek* ragos mondatrész az esetek csaknem 90%-ában jelölte az alanyi mondatrész jövőbeli lehetséges állapotát egy valóságbeli szituációban (*készül*: 84%; *tanul*: 88%), pl. *A kislány festőnek készül; A hallgató mérnöknek tanul.*

7. táblázat. A *készül* és a *tanul* ige alanyi és *-nak/-nek* ragos bővítményekkel

	<i>A csori regeznek készül.</i>	<i>A pocska fermegnek tanul.</i>
Ø ember	72%	90%
Ø tanuló	9%	15%
Ø gyerek	43%	45%
Ø étel, ital	11%	0%
NAK foglalkozásnév	78%	89%
NAK válhat Ø-ből egy valóságbeli szituációban	84%	88%

3.2.4.2. Lát, gondol, tart: *A fokla pircnek tartja a párgót; A becse acsalónak látja a tokit; A petyemkő a porkát palkonyának gondolja*

A címben szereplő mindhárom mondatra jellemző, hogy alanyukat csaknem minden esetben élőlényre (e kategórián belül csak 'állat' és 'ember' jelentésű szavak fordultak elő), az esetek 80%-ában 'ember' jelentésű főnévre cserélték fel az adatközlők. A *-nak/-nek* ragos mondatrészt főnevekkel és melléknévekkel egyaránt felcserélték: a *tart* ige mellett nagyobb arányban melléknév (61%), a *gondol* ige mellett főnév (70%). A tárgy az esetek több, mint 87%-ában konkrét főnév volt, pl. *A barátom butának tartja a testvérét; Az öreg locsolónak látja a kígyót; A kutya a farkát játéknak gondolja.*

8. táblázat. A *tart*, a *lát* és a *gondol* igék alanyi, tárgyas és *-nak/nek* ragos bővítményekkel

	<i>A fokla pircnek tartja a párgót</i>	<i>A becse acsalónak látja a tokit</i>	<i>A petyemkő a porkát palkonyának gondolja</i>
Ø élőlény	98%	100%	100%
Ø ember	82%	85%	78%
T konkrét főnév	87%	88%	94%
T elvont főnév	9%	8%	5%
T melléknév	4%	4%	1%
NAK főnév	39%	52%	70%
NAK melléknév	61%	48%	30%

4. Következtetések

A kutatás során az első hipotézis bizonyítást nyert: az adatközlők jellemzően átértelmezték a létrehozhatatlan szintaktikai struktúrát, és nem alkottak nyelvtanilag hibás szintaxist. A *fortisza hercét bóklának készül* mondat *hercét* szavát többnyire tőszavakkal cserélték fel. A *fortisza* szó főként melléknévként vagy birtokos jelzős főnévként jelent meg, azaz a minőségjelző vagy a birtokos jelző szerepében. Az adatközlők egy része ugyanakkor hibásnak értékelte a szerkezetet, amit azzal jeleztek, hogy nem írtak megoldást, vagy reflektáltak rá, hogy a szerkezet létrehozhatatlan.

Különböző igei állítmányú, de azonos szintaktikai szerkezetű mondatok esetében a bővítmények jelentése nagymértékben eltért, gyakran szófaji szempontból is. Ez az eredmény csupán prezentálja a bevezetésben írottakat, nevezetesen azt, hogy az ige jelentése meghatározza a bővítmények jelentését és mondatrészi szerepét. Ezen eredmények továbbá összevethetők a szinonímia jelenségének vizsgálatával, ahol szűkebb szemantikai kategóriák is nagy arányban egybevágtak a különböző igék esetében. A mondatok összevetéséből levonható a következtetés, hogy az adatközlők szívesebben választották a gyakoribb, valószínűsíthető megoldásokat: a *tart* ige mellett a tárgyi mondatrész jellemzően 'háziállat, haszonállat', vagy 'esemény, alkalom' jelentésű volt. A *készít* ige mellett ugyanezen mondatrész 'étel', a *tanul* mellett pedig 'tantárgy' vagy 'nyelv' jelentésben szerepelt.

Szintén a későbbi elemzésekkel való összevetést szolgálta az a szempont, amikor ugyanazon ige mellett ugyanazon mondatrészek jelentek meg. A bővítményeket az adatközlők hasonló jelentésekkel cserélték fel. A *magóc veremicet használ* és A *sempenő pepimát használ* mondatok esetében például az alanyi szerepben álló mondatrész több mint 90%-ban 'ember' jelentésű, a tárgyi mondatrész pedig a mondatok több, mint négyötödében 'használati tárgy' jelentésű.

A többjelentésű igék esetében a szintaktikai struktúra egyértelműsített. Ugyanazon ige különböző jelentéseinek esetében az adatközlők más-más szemantikai kategóriákba sorolható bővítményeket használtak. A *készül* + alany (*A benengula készül*) szerkezet esetében az alanyi pozíciójú mondatrészt nagy arányban 'élettelen dolog', főleg 'étel' jelentésű főnevekkel cserélték fel, melyek jellemzően nem töltik be az ágens tematikus szerepét. Az igét feltehetően mediális igeiként értelmezték. A *készül* + alany + *-nak/nek* (*a csori regeznek készül*) szerkezet alanyai ugyanakkor jellemzően élőlények, ezen belül főként emberek. A *készül* igét az adatközlők cselekvő igeiként értelmezték. A vonzat megléte vagy hiánya tehát egyértelműsítette az ige jelentését: az adatközlők a mondat szintaxis alapján következtettek arra, hogy az ige mely jelentésben áll az adott szerkezetben.

A szinonim igék összevetésekor ugyanazon bővítmények hasonló szemantikai kategóriákba tartoztak. Az értelmezés során az adatközlők képesek voltak adott igét a megadott szintaktikai struktúrának megfelelő jelentésben értelmezni.

A mondatelemzés eredménye arra is rávilágított, hogy nem csupán az ige és annak bővítményei között vannak szemantikai összefüggések, de az egyes igei bővítmények is kölcsönösen meghatározzák egymást. Az egyes mondatok esetében jellemző volt bizonyos szemantikai kategóriák együttállása: *A zsegecse pébacit tart*: Ø 'foglalkozásnév' + T 'esemény, alkalom' jelentés (*a tanár órát tart, a pap misét tart*); *a magóc veremiket használ* és *a sempenő pepimát használ*: Ø 'foglalkozásnév' + T 'a foglalkozás tipikus eszköze'.

A tematikus szerepekkel kapcsolatban csupán korlátozott megállapítások tehetők. A szószemantikára alapozva nem állapítható meg valamely bővítmény által jelölt tematikus szerep. Csupán arra következtethetünk, hogy az egyes szavak szemantikai jegyei mely tematikus szerepre lehetnek jellemzőek. *A benengula készül* (valamint *A fortisza hercét bóklának készül*) mondat kivételével az alanyi pozíciójú mondatrész általában 'élőlény' jelentésben szerepelt, amely mindig állatot vagy embert jelölt, de sosem növényt, gombát, mikroorganizmust stb. Azaz az alanyi pozíciójú mondatrész betöltheti az ágens, experiens, recipiens stb. szerepét (ugyanakkor nem zárja ki azt sem, hogy patiens legyen). *A benengula készül* mondat esetében viszont az alanyi pozíciójú mondatrész jellemzően élettelen dolgokat, főként ételt jelölt. Azaz nem tudatos, mozgásra és érzékelésre képes élőlényt. Ez tehát jelölhet többek között patientst vagy eredményt, de természetesen instrumentumot is. Az ige feltehetően mediális igeiként értelmezhető. Ha azonban ugyanezen ige mellett a *-nak/nek* ragos bővítmény szerepelt, akkor annak az alanyai már jellemzően élőlények voltak. Ekkor az igét cselekvő igeiként értelmezték, az alanya pedig ismét az ágens tipikus jegyeivel rendelkezett.

A *-nak/nek* ragos vonzat a legtöbb esetben úgyszintén több tematikus szerepet jelölhetett. Szerepére a szószemantikából kiindulva nehéz következtetni. Következtetések vonhatók le azonban a bővítmények egymáshoz való szemantikai viszonya alapján. *A csori regeznek készül* és *A pocska fermegnek tanul* mondatok alanyi mondatrészét legtöbbször foglalkozásnevekkel cserélték fel (amely tekinthető élőlénynek, de státusznak, állapotnak is), ugyanakkor jelölhette az alany egy lehetséges, későbbi állapotát, azaz az eredmény tematikus szerepe áll hozzá közelebb. *A pokor vembegit számít a zanerácnak* mondat esetében az alanyi pozíciójú mondatrész a válaszok 65%-ában jelent meg élőlényként, és megállapítható, hogy ez esetben a *-nak/nek* ragos mondatrész is élőlény volt, azaz alkalmas az agens, experiens, recipiens stb. szerepek betöltésére. A mondatsemantika alapján azonban leginkább a recipiens szerepe tűnik valószínűnek.

A tárgyi szerepű mondatrész esetében az iránytárgy (amelyre az ige által jelölt cselekvés irányul) és az eredménytárgy (a cselekvés eredménye) kategóriáival kapcsolatban vonhatók le következtetések. Előbbi esetben a *patients*, utóbbi esetben az eredmény tematikus szerep volt a jellemző. *A pirkó zanécot készít* mondat esetében a *zanécot* kifejezés a *pirkó* foglalkozásnév tipikus produktuma, azaz itt eredménytárgyat jelölt. *A magóc veremíct használ* és *a sempenő pepimát használ* mondatok esetében ugyanakkor jellemző volt, hogy az alanyi foglalkozásnév tipikus eszközét jelölte, azaz iránytárgy volt az adatközlők értelemezésében.

5. Összegzés és kitekintés

A kutatás eredményei segíthetnek mélyebben megérteni a tematikus szerepkijelölés folyamatát, valamint a mondatrészek egymáshoz való szemantikai viszonyát. A vizsgálat igazolta a szintaktikai szerkezet és az igei jelentés szerepét a tematikusszerep-kijelölésében. A poliszémia esetében megállapítható, hogy a vonzatnak pusztán szintaktikai tulajdonságai is elegendőek ahhoz, hogy egyértelműsítsék az igei alaptag jelentését.

A vizsgálatot több lehetséges irányban is folytathatónak látom: ugyanezen módszertan alkalmazásával lehetne alaposabban vizsgálni a szintaktikai szerkezet átértelmezését. Ehhez egy újabb teszt összeállítására lenne szükség, mely több „lehetetlen” mondatot tartalmazna, ahol adott ige mellett olyan értelmetlen szavak szerepelnének, amelyeknek mondatrészi szerepe az ige mellett nem fordulhat elő. Szintén lehetséges irány továbbá a különböző igenemű igék bővítményeinek vizsgálata. Ez esetben a különböző igenemű igék mellett azonos mondatrészi szerepben előforduló bővítményeit lehetne vizsgálni.

Irodalom

- Carlson, Greg N.–Tanenhaus, Michael K. 1988. Thematic roles and language comprehension. In: Wilkins, Wendy (ed.): *Thematic Relations*. New York: Academic Press. 263–288.
- Dowty, David 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67: 547–619.
- Friederici, Angela D. 2002. Towards a neural basis of auditory sentence processing. *Trends in Cognitive Sciences* 6: 78–84.
- Frazier, Lyn–Fodor, Janet Dean 1978. The sausage machine: A new two-stage parsing model. *Cognition* 6: 291–325.
- Frazier, Lyn 1987. *Sentence processing: A tutorial review*. In: Coltheart, M. (ed.): *Attention and performance 12: The psychology of reading*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 559–586.
- Frazier, Lyn–Rayner, Keith 1982. Making and correcting errors during sentence comprehension: Eye movements in the analysis of structurally ambiguous sentences. *Cognitive Psychology* 14: 178–210.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hegedűs Rita 2019. *Élő magyar grammatika*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- H. Molnár Ilona 1969. Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* VI: 231–272.
- H. Molnár Ilona 1973. A vonzat problémái és a nyelv közlési funkciója. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* IX: 123–146.
- Károly Sándor 1963. Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* I: 161–186.
- Kersten, Alan W.–Billmann, Dorrit 1995. The roles of motions and moving parts in noun and verb meanings. In: Moore, J. D.–Lehman, J. F. (eds.): *Proceedings of the Seventeenth Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Inc. 498–503.
- Keszler Borbála 2000. A szintagmák. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 351–370.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Komlósy András 2015. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 299–527.
- Lengyel Klára 2000. Az állítmány. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 399–409.

- Marslen-Wilson, William–Tyler, Lorraine Komisarjevsky 1980. The temporal structure of spoken language understanding. *Cognition* 8: 1–71.
- McClelland, David C.–Koestner, Richard–Weinberger, Joel. 1989. How do self-attributed and implicit motives differ? *Psychological Review*, 96: 690–702.
- McRae, Ken–Ferretti, Todd R.–Amyote, Liane 1997. Thematic roles as verb-specific concepts. *Language and Cognitive Processes* 12: 137–176.
- Pinker, Steven 2006. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Budapest: Typotex Kiadó.
- Pléh Csaba 1989. A mondatmegértés és a nyelvi szerkezet összefüggése a magyarban. A magyar nyelv néhány pszicholingvisztikailag érdekes jellemzője. In: Honti László–Sz. Bakró-Nagy Marianne (szerk.): *Nyelvtudományi Közlemények* 90: 1–46.
- Rayner, Keith–Carlson, Marcia–Frazier, Lyn 1983. The interaction of syntax and semantics during sentence processing: Eye movements in the analysis of semantically biased sentences. *Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior* 22: 358–374.
- Rissmann, Lilia–Majid, Asifa 2019. Thematic roles: Core knowledge or linguistic construct? *Psychonomic Bulletin & Review* 26: 1–20.
- Ruzsiczky Éva 1985. A fölcserélhetőség szempontja a szinonímia értelmezésében. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVI: 209–228.
- Tanenhaus, Michael K.–Carlson, Greg–Trueswell, John C. 1989. The role of thematic structures in interpretation and parsing. *Language and cognitive processes* 4: 211–234.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A poliszémia hálózatmodellje. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 287–344.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Trueswell, John C.–Tanenhaus, Michael K. 1994. Toward a lexicalist framework of constraint-based syntactic ambiguity resolution. In: Clifton, Charles Jr.–Frazier, Lyn–Rayner, Keith (eds.): *Perspectives on sentence processing.* Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 155–179.

Pankovics Bálint Gergely

pankovics.gergo@gmail.com

Eötvös Loránd Tudományegyetem

PAPP MIKLÓS

Az ősmagyar veláris *j* a korai jövevényszavak tükrében

Absztrakt

A nyelvtörténetben a legutóbbi évekig közel általánosan elterjedt volt az a nézet, amely szerint a kései ősmagyar vagy a korai ómagyar korban a magyar hangrendszernek része volt az ún. veláris *j* hang (IPA: *u*; a szlavisztikában: *y*; a turkológiában: *i*). Dolgozatom célja, hogy összevesse a veláris *j*-t támogató nézet érveit egyrészt a legfrissebb kutatási adatokkal, másrészt a veláris *j*-t elutasító nézet (pl. Kis 2005) ellenérveivel. Bemutatom, hogy a hagyományos érvek közül némelyik valóban nem tartható, de mások bizonyító erejűek; ez utóbbi érveket – az elérhető etimológiai munkák alapján – megkísérlem pontosítani. Ezek alapján dolgozatom amellet érvel, hogy az említett korszakban létezett veláris *j* hang.

Szükségesnek látom a szakirodalomban eddig elegendő hangsúlyt nem kapott érvek bevonását: a hangváltozásokból levonható következtetéseket dolgozatom 2. részében vizsgálom meg; az első szótagjukban *i* vagy *j* hangot tartalmazó alapnyelvi, törökségi és szláv eredetű tövek részletesebb vizsgálatát a 3. részben. A vizsgált szempontoknak megfelelő – célkitűzésem szerint – összesítő felsorolását és csoportosítását a függelék tartalmazza.

Abban ugyanakkor konszenzus van, hogy a magyarból az egyes szláv nyelvekbe átkerült kölcsönszavak jelentős részének átvételekor, azaz a középmagyar és az újmagyar korban a magyar nyelv hangrendszerének már nem volt része a veláris *j*. Ennek ellenére nem érdektelen megvizsgálni, hogy ezekben a szavakban milyen hanggal helyettesítették az átvevő oldalon a magyar *i* hangot. Ezt tekinti át dolgozatom 4. része.

Kulcsszavak: veláris *j*, hangtörténet, hangváltozás, kontaktus, nyugati ótörök, pannóniai szláv, északi óbolgár

1. Bevezetés

Dolgozatom fő célja választ keresni arra a kérdésre, hogy a legintenzívebb török és szláv nyelvi hatások korában a magyar nyelv hangrendszerének része volt-e a veláris *j* (IPA: *u*; a szlavisztikában: *y*; a turkológiában: *i*).

A magyar nyelvtörténet korszakolását és az említett kontaktusok kronológiáját részletesen tárgyalja többek közt Bárczi–Benkő–Berrár (1967/1980: 17–20), Kiss (2003: 16) és Kiss (2017: 131) is. Ezen kézikönyvek és cikkek szerint a szóban forgó intenzív nyelvi kontaktusok időszaka a kései ősmagyar és a korai ősmagyar korra esett.

A Simonyi (1909) és Gombocz (1920) munkáin alapuló, hagyományos és általánosan elfogadott nézet szerint a kései ősm., illetve korai őm. **j* elsősorban azokban a szótövekben rekonstruálható, amelyekben [+zárt][–kerek] magánhangzót feltételezhetünk, és +B harmonikus viselkedést mutatnak.¹ Ezeknek a töveknek a mai magyar reflexei jórészt a vegyes és az antiharmonikus tövek közül kerülnek ki,² például: korai őm. **bjká* (vö. mai m. *bikával*); korai őm. **fjy* (vö. mai m. *fiúval*, *fiam*); korai őm. **jy* (vö. mai m. *íjat*, de *ívet*); korai őm. **nyilš* (vö. mai m. *nyilam*); korai őm. **kjns* (vö. mai m. *kínos*).³ A bevett magyarázat szerint a korai őm. **i* és **j* harmonikus magánhangzókként (F, ill. B) viselkedtek. Az említett csoportba tartozó etimonok némelyikénél a korai őm. **j* öröklött szókincs esetén rokon nyelvi adatokkal, átvételek esetén pedig az átadó alakkal is alátámasztható.

Mindezekkel szemben Papp (1972: 49) a fenti hagyományos nézetet cáfolva tagadja, hogy a magyarban vagy annak bármely korábbi állapotában lett volna **j*. Az **j* meglétét elutasító, újabb nézet ellenérveit Kis (2005) gyűjti össze és fejti ki. Ezen újabb nézet szerint a fentebb felsorolt és az azokhoz hasonló kései ősm., ill. korai őm. etimonokban palatális **i* szerepelt, amely semleges magánhangzóként (N) viselkedett. Ezen tövek viselkedése nem mondott ellen a palatoveláris harmóniának, mivel vagy az NB+B mintának felelt meg (többszótagú tövek esetén, ahol az első magánhangzó **i* volt, pl. ko. őm. **biká*, **nyilš*,

¹ Itt és a továbbiakban az elülső hangrendet az F, a hátsó hangrendet a B, a semleges hangrendet az N rövidítéssel jelölöm.

² Nádasdy–Siptár (1994: 109) felosztása szerint ezek a mai magyar tövek tartoznak az IA-h, ill. a IIA-h típusba; Hayes et al. (2009: 829) szerint ezek követik az NB+B, ill. az N+B mintákat; valamint Kornai (1987: 150) szerint ezek alkotják a Class I-t, ill. a Class II-t.

³ A második szótagbeli őm. **j* labializálódott, pl. **árijks* > *árok* (de vö. Szentgyörgyi 2011: 194), tehát ezen tövek mai magyar reflexe az IA-h csoportba tartozik ugyan, de BB+B mintát követ.

**kins*), vagy a BNB+B > BBB+B mintának (többszótagú tövek esetén, ahol a második magánhangzó **i* volt, pl. ko. óm. **árik* > **áruk*), vagy az N+B min-tának (egyszótagú tövek esetén, pl. ko. óm. **fiγ*, **iγ*).

Ezen ellenérv és más ellenérvek alapján Kis (2005) azt a következtetést vonja le, hogy mivel a hagyományos nézet érvei nem elegendőek az óm. **j* igazolásá-
ra, óm. **j* nem létezett.

2. Az *I*-t érintő hangváltozások

Benkő (1957: 73), E. Abaffy (2003: 323–324) és Dudás (2003) szerint függetlenül attól, hogy elfogadjuk-e a korai óm. **i* meglétét támogató érveket, az első szótagbeli korai óm. **I* háromféle hangváltozásban vett részt: korai óm. **I* > mai m. *i* (semmi változás, eltekintve az esetleges palatalizációtól) ~ *ē* (UPA, IPA *e*; nyíltabbá válás) ~ *u*, *ü* (labializáció).⁴ Az, hogy az adott etimonban az első szótagbeli korai óm. **I* milyen reflexet adott, nem környezetfüggő. Ez alapján az első szótagbeli **I*-nek két változatát különböztethetjük meg: **i₁*-gyel jelölhetjük azt, amelyik később nyíltabbá vált és/vagy labializálódott, **i₂*-vel azt, amely megmaradt zártnak és illabiálisnak. Például: mai m. *gyēplő* < óm. **dźsi₁pliγ*; mai m. *gyümölcs* < óm. **dźsi₁milcs*-; mai m. *tők* < óm. **ti₁k*-; mai m. *szűnyog* < óm. **szi₁ny3g*-; de: mai m. *sík* < óm. **si₂k*-; mai m. *kín* < óm. **ki₂n*- < **ki₂jin*-; mai m. *bika* < óm. **bi₂ká*; mai m. *tíz* < óm. **ti₂z*-; mai m. *csíz* < óm. **csi₂z*-.⁵ Egyes töveknél több típusú hangváltozás is lezajlott, dubletteket hozva létre, pl. mai m. *visz* ~ *vész* < óm. **βi₁₂sz*-.

Az érintett etimonok körében összefüggés figyelhető meg a *tő* harmonikus viselkedése és az **I* mai magyar reflexe között: a +F toldalékolású tövekben vagy **i₁* vagy **i₂* található (ótörök átvételeknél az esetek túlnyomó többségében **i₁*), míg a +B toldalékolásúakban elsősorban **i₂*. Minden bizonnyal volt valamilyen akusztikai különbség az **i₁* és az **i₂* között. Észszerűnek tűnik azt feltételeznünk, hogy ez a különbség a [±hátsó] jegy volt – tehát az **i₁* [–hátsó] volt, míg az **i₂* [+hátsó] –; ezt a feltételezést azonban egyéb érvekkel is alá kell támasztanunk.

⁴ Dolgozatomban itt és alább **I*-vel jelölöm a zárt illabiális magánhangzót (hangértékét tekintve **i*, esetleg **j*).

⁵ A felsorolt etimonok már megvoltak a korai óm. korban. Ezt többségükénél az etimológiájuk valószínűsíti (alapnyelvi, ill. ótörök), a *csíz* etimonnál pedig az a körülmény, hogy az átadó oldali **ž*-t a magyar *z*-ként adaptálta.

A fenti érvelést gyengítendő, Kis (2005: 6) felsorol olyan etimonokat, amelyek +B toldalékolásúak bár, de a korai óm. **I* nyíltabbá vált bennük; ezek azonban (a *běkyó* kivételével) mind nyelvjárásiak, és létezik mai m. *i*-t tartalmazó változatuk is.⁶

Kis (2005: 6) szerint azokban a veláris hangrendű átvételekben, amelyekben az első szótagban **I* szerepelt, csupán a rendszerkényszer miatt nem zajlott le az **I* labializációja: el kellett kerülni az eltérő hangrendű harmonikus magánhangzókat tartalmazó (*parfūm*-típusú) kimeneteket, amelyek az óm. korban rosszul formáltaknak számítottak. Ekkor az ősm. **biká* alakban átvett etimon a labializálódással a tiltott ***büká* alakot eredményezte volna. Szerinte tehát nem volt olyan hangváltozás, ami alapján akusztikai különbséget feltételezhetnénk az **i₁* és az **i₂* között. Valójában a rendszerkényszer megengedte volna a labializálódást (vö. lat. *Martinus* > óm. **Mártin* > **Mártun* > mai m. *Márton*), egy ***büká* > ***büké* változással együtt jólformált alakot hozva létre (vö. latin *angelus* > óm. *angel* [ándžsel] > mai m. *angyal*), tehát a rendszerkényszer helyett valami más okot kell keresnünk a labializáció elmaradására.

3. Az *I*-t tartalmazó tövek harmonikus viselkedése

Ebben a részben azokat az etimonokat vizsgálom, amelyek a kései ősm., ill. korai óm. korban első szótagbeli **i*-t (illetve **j*-t) tartalmaztak.

3.1. Ismeretlen eredetű, első szótagbeli **I*-t tartalmazó tövek

Ide olyan etimonok tartoznak, mint a mai m. *ír(ja)* 'kenőcs', *dísz(és)* stb. A hagyományos nézet szerint ezek közül az antiharmonikus viselkedésű tövek előzményében a veláris **j* egyetlen bizonyítéka az N+B toldalékolás. A veláris *j*-t elutasító nézet (Kis 2005: 14–17) teljes joggal mutat rá, hogy az N+B toldalékolásra – ahogy a mai magyarban, úgy az óm. korban is – elegendő magyarázat az óm. kori palatális **i* feltételezett semleges volta. Nincs sem szükség, sem ok ezekben a tövekben csupán N+B toldalékolásuk alapján veláris **j*-t feltételezni.

⁶ Itt és a továbbiakban az egyértelműség érdekében Chelimszki (1988: 353)-at követve az ún. zárt *e* hangot (egyezm. hangjelölés szerint: *ě*, de IPA, UPA: *e*) az *ě* grafémával, az ún. nyílt *e* hangot (egyezm.: *e*) az *ε* grafémával, a meg nem határozott nyelvállású *e* hangot (egyezm.: szintén *e*) az *e* grafémával fogom jelölni. Hasonlóan, a hosszú zárt *e* hangot (vagy az arra visszamenő mai *é* hangot; egyezm.: *ě₂*) az *ě* grafémával, a hosszú nyílt *e* hangot (egyezm. *ē*) vagy az arra visszamenő mai *é* hangot (egyezm.: *é₁*) az *é* grafémával, a meg nem határozott nyelvállású vagy eredetű hosszú *e* hangot (egyezm.: *ē*) az *ē* grafémával jelölöm.

3.2. Alapnyelvi eredetű tövek

A finnugrisztikában konszenzusos nézetnek számít, hogy a PU/PFU tövek egy része nyílt magánhangzóra végződött (ezek az ún. nyílt magánhangzós tövek, másképpen *a/ä*-tövek vagy *A*-tövek), más részük zárt(abb)ra (ezek az ún. zárt magánhangzós tövek). Az *A*-tövek második, képzett szavaknál harmadik magánhangzója a *tő* hangrendjétől függően **a* vagy **ä* volt. A zárt véghangzójú tövek második (képzettekénél harmadik) magánhangzójának konkrét hangértékéről viszont nincs szakmai konszenzus. Itkonen (1961) szerint a *tő* hangrendjétől függetlenül ez egy semleges **e* volt. Janhunen (1981: 230) úgy vélekedik, hogy ebben a helyzetben a PFU korban egy semleges **i*-vel számolhatunk, ami egy PU harmonikus **ə/ə*-re megy vissza. Őt követve szokás ezeket a töveket *I*-töveknek, ill. *Ə*-töveknek említeni; a frissebb szakirodalomban (SSA; Sammallahti 1988; Korhonen 1988; Kallio 2012: 164; Aikio 2015: 39) már elsősorban ez a nézet terjedt el.

Az első szótag vokalizmusát tekintve pedig újabban (pl. Korhonen 1988-nál és Sammallahti 1988-nál, Steinitz 1944 és Itkonen 1961 véleményével ellentétben) feltesznek PU/PFU kori szóbelseji **j*-t is, pl. SSA. PU **ñili* (UEW. PU **ñöle*) > m. *nyíl* ~ tundrai nyenyec *my-hu*. (Ezzel kapcsolatban l. még Zhivlov–Reshetnikov [2011] ezt árnyaló álláspontját is.)⁷ Nyirkos (2011: 179) szerint azonban később lezajlott egy PU **j* > PFU **i* változás; míg Róna-Tas–Berta (2011: II, 1042) szerint a PUG korra az **i* allofónjaként feltehetünk egy veláris **j*-t is.

3.2.1. Alapnyelvi nyílt magánhangzós tövek és mai m. vegyes hangrendű tövek

A mai m. *szil* *tő* N+F típusú, de helynevek és nyelvemlékek tanúsága szerint korábban veláris toldalékolású volt: 1600: *az zilba(n) ... ket hold zoleo* (SzT.); mai m. *Szilas* (helynév). A hagyományos magyarázat szerint ez óm. **szilə* alakra megy vissza, veláris **j*-vel. A veláris toldalékolást az első szótagbeli veláris magánhangzó okozza: mai m. *szil* : *sziles* < km. *szil* : *szilas* < óm. **szilə* : **sziləsə* < PFU **šala* : **šala-ész*. Ezzel szemben a veláris *j*-t elutasító magyarázat (Kis 2005: 22) teljes joggal hivatkozik arra, hogy a középmagyar toldalék veláris

⁷ Zhivlov–Reshetnikov (2011) tagadják a PU **j*-t, helyette **a*-t rekonstruálnak. Egy példán keresztül: az SSA. PU **ñili* 'nyíl' etimont a cikkükben (2011: 101) PU **ñali* alakban rekonstruálják, és szerintük a szamojéd alakokban szereplő magánhangzó azért záródott, mert a tövéghangzó addigra már lekopott. A magyar szóban található magánhangzó zártságára azonban nem adnak magyarázatot.

labiális *-a-* hangja közvetlen szabályos folytatója lehet a PFU alak második szótagbeli veláris illabiális *-a-* hangjának, függetlenül az első szótag hangrendjétől. Így nincs szükség arra, hogy az óm. kori töben veláris **j*-t feltételezzünk: mai m. *szil* : *sziles* < km. *szil* : *szilas* < óm. **szilɜ* : **szilásɜ* < PFU **śala* : **śala-ész*. Hasonlóan, az *A*-tövű alapnyelvi alakokra visszamenő mai m. antiharmonikus tövek (a teljes listát l. a 6.1. függelék (A) pontjában) esetén az alapnyelvi veláris töbelseji magánhangzó és a mai m. N+B típusú toldalékolás együttesen sem bizonyítja a veláris **j* létét.

A bármilyen etimológiájú, első szótagjukban *i*-t tartalmazó, vegyes hangrendű mai m. tövek esetén (pl. *bika*, *hiba*, *mintá*) a fentihez hasonló érveléssel magyarázhatjuk a veláris toldalékolást. Az ótörökből átvett *bika*, illetve a szlávól átvett *hiba* esetében az átadó oldalon veláris **i*-t/**y*-t valószínűsíthetünk ugyan, de a toldalék hangrendjét (akárcsak a nyelvújítás korabeli, palatális *i*-re visszamenő, számiból átvett *mintá* esetében) az utolsó szótag veláris *a* hangja szabja meg, függetlenül az első szótag hangrendjétől, tehát itt sincs szükség ősm./óm. kori veláris **j* rekonstruálására.

Mindezek miatt a továbbiakban csak mai m. antiharmonikus töveket vizsgálunk, valamint olyan töveket, amelyeknek az óm. kori előzménye (a sorvadóktól eltekintve) kizárólag **I*-t tartalmazott.

3.2.2. Alapnyelvi zárt magánhangzós tövek

A mai m. *nyíl* tö N+B típusú és alapnyelvi zárt véghangzójú, veláris hangrendű töre (UEW. PU **ñōle* ~ SSA. PU **ñili*) megy vissza.

A hagyományos magyarázat szerint a toldalék hangrendjét az alapnyelvben is és később is (a korai óm. korig) a töbelseji magánhangzó hangrendje szabta meg: az UEW. rekonstrukciója szerint PU **ñōle* : **ñōle-m3* > ko. óm. **nyil3* : **nyilám3* > mai m. *nyíl* : *nyilam*; az SSA. rekonstrukciója szerint PU **ñili* : **ñili-m3* > ko. óm. **nyil3* : **nyilám3* > mai m. *nyíl* : *nyilam*. Mivel itt az alapnyelvi alak második szótagbeli magánhangzója (**e*, ill. **i*) nem veláris, ezért a veláris *j*-t elutasító nézet nem hivatkozhat arra, hogy a mai m. toldalék veláris *a* hangja erre menne vissza. Az alapnyelvi tövéghangzó folytatója korai óm. **j* rekonstruálása nélkül mai m. ***e* lenne: UEW. PU **ñōle* : **ñōle-m3* (SSA. PU **ñili* : **ñili-m3*) > ko. óm. **nyil3* : **nyilem3* > mai m. *nyíl* : ***nyilem*.

Ezenkívül Kis (2005: 7–8) a korábbi szakirodalomra (pl. Lakó 1965; Décsy 1969; UEW.) hivatkozva tagadja az alapnyelvi zárt veláris illabiális létét; de az újabb kutatások (SSA.; Sammallahti 1988; Korhonen 1988; Kallio 2012: 164; Aikio 2015: 39), legalábbis a PU korra, ezt már elfogadják.

Hasonlóan, a zárt tövű alapnyelvi alakokra visszamenő, mai m. alakjukban csak *i* (*i*) magánhangzót tartalmazó tövek (a teljes listát l. a 6.1. függelék (B) pontjában) esetén az a tény, hogy az alapnyelvi veláris többelseji magánhangzó előfordulása együtt jár a mai m. N+B típusú toldalékolással, már bizonyítja az ősm./óm. veláris **j* létét.⁸

Hipotézisem tehát az, hogy van együttjárás az alapnyelvi alakban előforduló első szótagbeli magánhangzó minősége ([±hátsó]) és a mai magyar alak toldalékolása (F vagy B) között. Alapsokaságnak tekintem az ősm. kori alakjukban első szótagbeli *I* magánhangzót tartalmazó, alapnyelvi eredetű zárt töveket. Mintául azok a tövek szolgálnak, amelyek az ősm. kor óta sem vesztek ki a nyelvből. Ezeket az UEW.-ből (W1) gyűjtöttem ki. A mintában az (alapnyelvi [+hátsó]; m. B) értékpárral jellemzett töveket l. a 6.1. függelék (B) részének (i) pontjában; a számuk: $n_{11} = 5$. Az (alapnyelvi [+hátsó]; m. F) értékpárral jellemezhető töveket nem találunk; $n_{12} = 0$. Ugyanakkor (alapnyelvi [−hátsó]; m. B) értékpárral jellemzett tövet l. a 6.1. függelék (B) részének (ii) pontjában; $n_{21} = 1$. Az (alapnyelvi [−hátsó]; m. F) értékpárral jellemzett töveket l. a 6.1. függelék (B) részének (iii) pontjában; a számuk: $n_{22} = 11$. A kontingenciátáblát az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. Alapnyelvi ún. zárt magánhangzós tövek

mai magyar reflex toldalékolása	elülső	hátsó	Σ
alapnyelvi alak többelseji magánhangzója			
elülső	5	0	5
hátsó	1	11	12
Σ	6	11	17

Elvégezve a kétoldalú Fisher-egzakt próbát (W2) azt kapjuk, hogy annak a valószínűsége, hogy a mintában megfigyelt megoszlás csupán a véletlen ingadozás eredménye: $p = 0,0010$, emiatt ezt elvethetjük. A mai magyar alakok toldalékolása és alapnyelvi előzményüké tehát szignifikáns összefüggést mutat. A kis elemszám ($N = 17$) miatt ugyanakkor az eredmény önmagában nem perdöntő; további vizsgálatok szükségesek lehetnek (l. dolgozatom 5. része).

⁸ Az etimonokat az Uráli Etimológiai Adatbázisból (W1) gyűjtöttem ki; a keresőkifejezések megadása (Minősítés: „biztos”; Nyelvek: „magyar”; Szóalak: „i%”, ill. „_i%”, ill. „_i%”; Nyelv: „magyar”) után a találatok közül ki kellett szűrni a bizonytalan véghangzójú és az ún. nyílt töveket, valamint azokat, amiknek a magyar megfelelőjük odatarozása kérdéses. Mivel az Uráli Etimológiai Adatbázis alapjául szolgáló szótár, az UEW. kiadása óta az alapnyelvi rekonstrukciók is és egyes etimológiák is változtak, ezért további kutatási terveim között szerepel ezen lista összevetése az SSA. adataival.

Ezt az összefüggést azzal magyarázhatjuk, ha feltesszük, hogy legalábbis valamikor az ugor egységből történő kiválás kora és a kései óm. kor között létezett a magyarban veláris **j*, és ez szabta meg a toldalékok hangrendjét.

3.3. Korai török átvételek

A magyarban található korai törökségi átvételek több nyugati ótörök (WOT) nyelvjárás jellegzetességeit tükrözik: elsősorban az ún. *r*-török jellegű (másképpen csuvasos típusú, *lir*-török, bulgár-török) ogurét. Vannak azonban olyan korai török átvételek is, amelyek köztörök jellegűek, illetve nem mutatnak sem csuvasos, sem köztörök kritériumokat (vö. Róna-Tas–Berta 2011: II, 1071; Agyagási 2013: 170–171). A magyarra gyakorolt intenzív ótörök hatás kora az V–IX. század (kései ősm. kor).

Az ekkor lezajlott ótörök hatás többek, így Ligeti (1986: 185) és Sándor (2011: 278) szerint is (de vö. Gugán 2013: 216 ellentétes véleményével) elég intenzív volt ahhoz, hogy hangtanban is éreztethesse a hatását, és konzerválja, illetve önálló fonéma rangjára emelje az ősm. veláris **j* hangot. Kis (2005: 9) szerint ennek ellentmond, hogy az **j* pozíciója épp az ősm. korban gyengült volna meg, miközben az intenzív törökségi hatás (a betelepülő besenyők, kunok stb. révén) folytatódott volna az óm. korban is. Valójában egyrészt az **j* valószínűleg még a korai szláv kontaktus idején, a korai óm. korban is része volt a magyar hangrendszernek (vö. 3.4. rész); ⁹ másrészt az ekkoriban betelepülő török népek viszont már nem gyakoroltak intenzív nyelvi hatást a magyarra.

A korai török jövevényszavakat vizsgálva azt láthatjuk, hogy az átadó oldalon (a WOT-ban) az etimonok sok esetben mássalhangzóra végződtek. Az átvevő oldalon (a kései ősmagyarban) viszont az etimonok csak magánhangzóra vagy nem-érdes réshangra (*β*, *j*, *γ*) végződhetek, ezért ezekben az esetekben az adaptáció során a tövek végére inetimologikus rövid zárt véghangzó (sorvadó) került. Pl.: WOT **burč* 'bors' > óm. *Borsu* (helynévként és személynévként is); WOT **ürük* 'örök' > óm. *erecu* [ērēkü ~ örökü]. Tehát a sorvadónak nem volt megfelelője az átadó oldalon, de hangrendjét a *tő* hangrendje szabta meg.

Róna-Tas–Berta (2011: II, 1119) közel teljes listát ad arról a 16 ótörök átvételről, amelyek az első szótagjukban *I*-t tartalmaznak a mai magyar alakjukban és az átadó alakjukban is. Ebből a listából és a szótár további tüzetes (kézi)

⁹ A zárt illabiális veláris magánhangzó a magyarra intenzív hatást gyakorló kései ősszláv dialektusokban szintén megközelítőleg ennek az időszaknak a végén palatalizálódott.

vizsgálatából kiindulva kigyűjtöttem az összes olyan etimont, amely az átvétel idején nem tartalmazott más magánhangzót. (Azokban a WOT etimonokban, amelyek nem csak **I*-t tartalmaztak, a második szótagbeli egyéb magánhangzó befolyásolhatta mind az első szótagbeli magánhangzó minőségét, mind a szó hangrendjét, ezért ezeket ki kell zárunk.)

Hipotézisem az, hogy van kapcsolat az átadó alakban előforduló zárt illabiális magánhangzó (*I*) minősége (*i* vagy *ĩ*) és az átvevő alak toldalékolása (F vagy B) között. Alapsokaságnak tekintem az átadó (WOT) alakjukban kizárólag *I* magánhangzót tartalmazó kölcsönszavakat. Mintául azok a tövek szolgálnak, amelyek az ősm., illetve az óm. korban ezek közül meghonosodtak, és azóta sem vesztek ki a nyelvből. Ezeket Róna-Tas–Berta (2011: I, II) szótárából gyűjtöttem ki.¹⁰ A mintában a (WOT **ĩ*; m. B) értékpárral jellemzett töveket l. a 6.2. függelék (i) pontjában; a számuk: $n_{11} = 5$. Azonban (WOT **ĩ*; m. B) értékpárral jellemezhető töveket nem találunk; $n_{12} = 0$. A (WOT **ĩ*; m. F) értékpárral jellemzett tövet l. a 6.2. függelék (ii) pontjában; $n_{21} = 1$. A (WOT **ĩ*; m. F) értékpárral jellemzett töveket l. a 6.2. függelék (iii) pontjában; a számuk: $n_{22} = 4$. A kontingenciátáblát a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat. Ótörök átvételek

mai magyar reflex toldalékolása	elülső	hátsó	Σ
átadó alak többelseji magánhangzója			
elülső	5	0	5
hátsó	1	4	5
Σ	6	4	10

Elvégezve a kétoldalú Fisher-egzakt próbát (W2) azt kapjuk, hogy annak a valószínűsége, hogy a mintában megfigyelt megoszlás csupán a véletlen ingadozás eredménye: $p = 0,0476$, emiatt ezt elvethetjük. Az átadó és az átvevő oldali alakok toldalékolása között tehát együttjárás figyelhető meg. A kis elemszám ($N = 10$) miatt ugyanakkor az eredmény önmagában nem perdöntő; további vizsgálatok szükségesek lehetnek (l. dolgozatom 5. része).

A fenti együttjárást nem magyarázhatjuk sem az *i* semlegességével (vö. Kis 2005: 17), sem analógiás hatással (vö. Kis 2005: 20), sem az átadó alak

¹⁰ Ehhez a szótár (i.m.: II, 1119) vonatkozó részében megadott listából indultam ki, majd ezt egészítettem ki a szótár címszavainak kézi leválogatásával. Maga a szótár – célkitűzése szerint (i.m.: I, VII – VIII; i.m.: II, 1489) is és ismertetések szerint (pl. Agyagási–Csúcs 2012: 460–461) is – teljességre törekszik, az aktuálisan elérhető szakirodalom megbízható feldolgozásával.

véghangzójával (az átadó alak mássalhangzóra végződött; vö. Kis 2005: 22), tehát itt az egyetlen magyarázat az lehet, ha feltesszük, hogy az ótörök **i* hang a kései ősmagyarban veláris **j*-ként adaptálódott.

A magyarázatot nem gyengíti Kis (2005: 10–11) az ótörök **i* pontos hangértékével kapcsolatos ellenérve sem. Az átadó alak **i* fonémájának a fonetikai értéke valóban lehetett IPA [*u*] vagy [*i*] is.¹¹ Kis (2005: 11) ellenérvével szemben azonban mind az [*u*], mind az [*i*] hangot az ősmagyar realizálhatta az **j* hanggal.

A fenti következtetés összhangban áll Róna-Tas–Berta (2011: II, 1069 és II, 1119) megállapításaival, miszerint a kései ősmagyar a korai török átvételekben a WOT **i* fonémáját elsősorban (az akkor már önálló fonémaként létezett) **j* hangként adaptálta.

3.4. Korai szláv átvételek

A legkorábbi intenzív szláv-magyar nyelvi kontaktusok ideje a korai ómagyar kor. A két fő kései ősszláv nyelvjárás, amely ebben az időszakban hatást gyakorolt a magyarra, a pannóniai szláv (leírását l. Chelimskij 1988, rövidítve p. szl.) és az a szláv idióma, amit itt és alább északi óbolgárnak fogok nevezni (leírását l. Zoltán 2017, rövidítve é. óbg.).

Ezeknek a nyelvjárásoknak a jellegzetességei közé tartozik az ún. jerek (rövid zárt magánhangzók, a szlavisztikában *ь, ъ*, IPA *ɨ, ʊ*) és az ún. teljes képzésű zárt magánhangzók (a szlavisztikában *i, y, u*, IPA *i, u, u*) változatlan megőrzése. Bizonyos ősszláv dialektusokban később lezajlott az *y* palatalizációja (ősszl. **y > nyj. *i*): a p. szl.-hoz közeli nyelvjárásokban ugyan már a IX. századtól, azonban az é. óbg.-hoz közeli nyelvjárásokban csak a XIII. századtól (vö. Zoltán 2016: 40).

Kniezsa (1955), Nyirkos (1993: 56), Zoltán (1999) és Róna-Tas–Berta (2011) műveiből kigyűjtöttem az összes olyan szláv átvételt, amelyekben az átadó oldalon (p. szl., é. óbg., esetleg egyéb kései ősszláv dialektusok) csak zárt illabiális magánhangzó található, illetve az egyéb magánhangzók az átvevő oldalon lekoptak (az ómagyarban sorvadóként adaptálódtak vagy képzőként értelmeződtek újra).

Hipotézisem az, hogy van együttjárás az átadó alakban előforduló első szótagbeli zárt illabiális magánhangzó minősége (*ь, i* vagy *y*) és az átvevő alak toldalékolása (F vagy B) között. Alapsokaságnak tekintem a fentebb leírt feltételek

¹¹ Ugyanakkor a csuvasban lejátszódott, Kis (2005: 11) által említett (IPA) **u > ə* változás valószínűleg későbbi (vö. középcsuvas *هير* [hu:r] > mai csuvas *xəp* 'lány'; középcsuvas *الطي* [altu] > mai csuvas *yimmä* 'hat').

alapján kigyűjtött kölcsönszavakat.¹² Mintául azok a tövek szolgálnak, amelyek az óm. korban ezek közül meghonosodtak, és azóta sem vesztek ki a nyelvből. A mintában az (összl. *y; m. B) értékpárral jellemzett tövet l. a 6.3. függelék (i) pontjában; $n_{11} = 1$. Az (összl. *i, *b; m. B) értékpárral jellemzett töveket l. a 6.3. függelék (ii) pontjában; a számuk: $n_{12} = 3$. Az (összl. *y; m. F) értékpárral jellemzett tövet l. a 6.3. függelék (iii) pontjában; $n_{21} = 2$. Az (összl. *i, *b; m. F) értékpárral jellemzett töveket l. a 6.3. függelék (iv) pontjában; a számuk: $n_{22} = 9$. A kontingenciatáblát a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat. Korai szláv átvételek

mai magyar reflex toldalékolása	elülső	hátsó	Σ
átadó alak többelseji magánhangzója			
elülső	1	3	4
hátsó	1	9	10
Σ	2	12	14

Elvégezve a kétoldalú Fisher-egzakt próbát (W2) azt kapjuk, hogy annak a valószínűsége, hogy a mintában megfigyelt megoszlás a véletlen ingadozás eredménye: $p = 0,5055$. Tehát ezen minta alapján nem mutatható ki összefüggés az átadó alak többelseji magánhangzója és az átvevő alak toldalékolása között; ezek a tövek önmagukban, csupán ezen próba elvégzésével, nem alkalmasak az ősm. *j alátámasztására.

A *zsír*, *bírság* és *csín* +B toldalékolását ugyanakkor megmagyarázhatja, ha feltesszük, hogy az átadó oldalon meglévő szóvégi *b az ómagyarban *u-ként adaptálódott, és megszabta a toldalék hangrendjét is (tehát az óm. *csinu, *biru, *zsiru vegyes hangrendű tőként viselkedett).¹³ A *tök* +F toldalékolását megmagyarázhatja, ha feltesszük, hogy a összsl. *tyky magánhangzói már az átadó oldalon palatalizálódtak (összl. *tyky > p. szl. *tiki > óm. *tiki). Ha ezeket a lehetséges magyarázatokat elfogadjuk, akkor – feltételesen – a korai szláv átvételek is a veláris *j melletti érvként szolgálhatnak.

¹² Ehhez kiindulásképpen kézzel leválogattam Kniezsa szótárának (i.m.) a megfelelő címszavait, majd – mivel a szótár megjelenése óta számottevő módszertani változások zajlottak le és új eredmények jelentek meg a szakirodalomban – a listát kiegészítettem a fenti munkákban tárgyalt tövekkel.

¹³ Róna-Tas–Berta (2011: I, 115–118) és Balázs (1980: 350–362) szerint, az EWUng véleményével ellentétben, a m. *bírság* töve korai szláv átvétel, és független a *bír*- ige és a *bíró* főnév etimológiájától. (Balázs (uo.) ez utóbbiakat is összekapcsolja a *bírság* főnévvel is és az összsl. *bbrati igével is, de ezt Róna-Tas–Berta (2011: I, 130–133) meggyőzően cáfolja.)

4. Magyar eredetű átvételek egyes szláv nyelvekben

Azon szláv nyelvek közül, amelyek a XIII. századtól kezdve kontaktusba kerültek a magyarral, az ősszláv *y a csehben, a szlovákban, a lengyelben, a kárpáti ruszinban és az ukránban maradt meg. Később, a XIV–XV. században a csehben, a szlovákban és az ukránban is egybeesett az *y és az *i. A lengyelben ez a két hang komplementáris disztribúcióban található, tehát ugyanannak a fonémának az allofónjai.

Wołosz (1989) és Rocchi (1999) műveiből kigyűjtöttem néhány olyan, a lengyelben és a szlovákban található, magyar eredetű átvételt, amelyekben y vagy i szerepelt. Pl. le. *bizun* < m. *bizony*; le. *papryka* < m. *paprika*; le. *szyszak* < m. *sisak*; szlk. *bičak* < m. *bicsak*; szlk. *chýr* < m. *hír*.

Azt láthatjuk, hogy az ún. kötelezően kemény (csak palatalizálatlan változatban előforduló) mássalhangzók (a lengyelben pl. *r*, *sz*, IPA ɣ , a szlovákban pl. *ch*, IPA x) után csak y állhat, akár *i, akár *j állt az átadó oldali töben vagy annak előzményében. Egyéb mássalhangzók után elvileg i is és y is előfordulhat, de gyakoribb az i. Tehát az átvevő oldalon csak az adott nyelv fonotaktikai tendenciái határozták meg az i és y közötti választást. Mivel a legkorábbi átvételek a XV. századra adatolhatóak, és mivel addigra már lezajlott a magyarban az *j > *i változás, ezért ezekből az adatokból nem következtethetünk az óm. *j meglétére vagy hiányára.

5. Összegzés és további kutatási tervek

Dolgozatomban megkíséreltem cáfolni azokat az érveket, amelyek alapján Kis (2005) tagadja az *j hang ősmagyar kori meglétét. Ennek a hangnak a meglétét igazoló, korábbi kutatásokban előforduló érvek közül az alábbiak tarthatatlanságára (Kis (2005)-t követve) jelen dolgozat is felhívja a figyelmet: az antiharmonikus tövek közül az ismeretlen eredetűek és az alapnyelvi A-tövekre visszamenőik önmagukban nem bizonyítják az *j meglétét (vö. Kis 2005: 22). Más, szintén az *j hangot igazoló érveket azonban megpróbáltam újabb példákkal támogatni és pontosítani.

Ezenkívül – elsősorban a korai szláv és törökségi jövevényszavak alapján, valamint az ún. zárt tövű alapnyelvi etimonok alapján – újabb érveket hoztam fel a veláris j megléte mellett. Ezen etimonoknak jelentős hányadában ugyanis összefüggést találhatunk (az átadó oldalon, ill. az alapnyelvben) az illabiális

veláris magánhangzó megléte, valamint (a mai magyarban) az N+B toldalékolás között.

A lengyelben és a szlovákban található magyar eredetű átvételeket megvizsgálva viszont azt találtam, hogy az átvevő oldalon az *i* és *y* eloszlása csak a fonotaktikai viszonyoktól függ. Mivel a legkorábbi átvételek arra az időszakra adathozhatók, amikor a magyarban már lezajlott az **j* palatalizációja, ezért ezen adatok nem alkalmasak az **j* korábbi meglétének eldöntésére.

További kutatási terveim között szerepel a 6.1. függelékben felsorolt tövek összevetése az SSA. adataival és egyéb, az említett töveket tárgyaló etimológiai munkákkal és szótárakkal; valamint a lista kibővítése az UEW. „bizonytalan” minősítésű etimológiáival. Tervezem továbbá Kis (2005: 14–19) fonológiai jellegű, a „hangrend” fogalmát tárgyaló érveinek és a magyar palatoveláris harmóniát leíró főbb fonológiai elméleteknek az áttekintését. Ezenkívül előremutatónak látom az *i*-t tartalmazó tövek hangrendjének másodlagos (középmagyar kori vagy annál későbbi) változásainak, valamint nyelvjárásonként eltérő viselkedésének a vizsgálatát is – vö. R. *szirt(ok)*, *sír(ben)*; nyj. *csíp(ok)* stb.

6. Függelék

6. 1. Alapnyelvi eredetű, a kései ősm., ill. korai óm. korban első szótagbeli **I*-t tartalmazó tövek (az UEW. alapján; biztos etimológiák)

(A) Alapnyelvi nyílt tövek

PU **icä* > m. *ős* (R. *is-*); PU **e* > m. *ide*; PFU **jakka* > m. *ik-tat*; PFU **koja* > m. *héj* (nyj. *hijj*); PFU **likkä-* > m. *lök-* (nyj. *lik-*); PFU **peljä* > m. *fül* ~ *figy-él*; PFU **pojka* > m. *fiú*; PFU **śala* > m. *szil*; PFU **wića* > m. *vigy-áz*.

(B) Alapnyelvi zárt tövek

- (i) PFU **appe* > m. *ip-a* ~ *ap-a*; PFU **juje* > m. *i-szik*; PU **hōle* > m. *nyíl*; PU **sōne* > m. *ín*; PFU **woje-* > m. *ví-*.
- (ii) PU **kije* > m. *kígy-ó*.
- (iii) PFU **eje* (**üje*) > m. *ēj* (R. *i*); PFU **ike-hé* > m. *íny*; PFU **ise* > m. nyj. *isz*; PU **jānte* > m. *id-eg*; PFU **ke* > m. *ki*; PFU **lewe* > m. *lő-* (nyj. *li-*); PFU **mekše* > m. *méh* (nyj. *míhe*); PU **mš-ŋ* > m. *mi*; PU **tš-ŋ* > m. *ti*; PU **wete* > m. *víz*; PU **wiye-* > m. *vi-sz* ~ *vě-sz*.

(C) Alapnyelvi tövek, bizonytalan nyelvállású véghangzóval

PFU **čer3* > m. *szűr*; PFU **čij3-* > m. *si-et*; PUg **ęk3-r3-* > m. *ígér*; PFU **ewkk3* > m. *ük* (R. *ik*); PU **ip3-š3* > m. *íz*; PFU **iš3* > m. *üsző* (nyj. *iszó*); PU **joŋs3* > m. *ij ~ iv*; PUg **ju* > m. nyj. *i-h*; PUg **kat3-* > m. *híz*; PUg **keć3-* > m. *kís-ér*; PUg **ki-m3* > m. *ki*; PU **koj-m3* > m. *hím*; PUg **kšn3* > m. *könnnyű* (nyj. *kinyid*); PFU **lewl3* > m. *lél-ék* (nyj. *líl-ék*); PU **lšpp3* > m. *löp-ke* (nyj. *lip-ε*); PUg **mel3* > m. *mély* (nyj. *mil*); PU **m3* > m. *mi*; PUg **pim3* > m. *fű* (nyj. *fiv*); PU **pšn3* > m. *fin-g*; PU **šur3-* > m. *ir-t*; PUg **taj3-tt3* > m. *tit-ok*.

6. 2. Az ótörökben és az ősmagyarban is (a véghangzótól eltekintve) csak I-t tartalmazó ótörök átvételek

- (i) m. *ír-* < WOT **ir-*; m. *izz-* < WOT **isi-*; m. *sík* < WOT **šik*; m. *kín* < WOT **kiiŋ*; m. *imád* < WOT **vim-* ~ *um-* (az *-ád* képző az átvevő oldalon került a tőhöz).
- (ii) m. *szirt* < WOT **sirt* (NB. a *szirt* a régiségben +B toldalékokat kapott).
- (iii) m. *ill-* < WOT **il-*; m. *kis ~ kicsi* < WOT **kičiy*; m. *kicsiny* < WOT *kičin*; m. *szín* < WOT **sin*.

6. 3. Az átadó oldalon csak zárt illabiális magánhangzót (*ɒ, i, y*) tartalmazó szláv átvételek

- (i) ősszl. **styd-iti* > m. *szid-*.
- (ii) ősszl. **činɔ* > m. *csín*; ősszl. **žirɔ* > m. *zsir*; ősszl. **birɔ* > m. *bír-ság*.
- (iii) ősszl. **tyky* > m. *tök*.
- (iv) ősszl. **činɔ* > *csíny*; ősszl. **čižɔ* > m. *csíz*; ősszl. **nit'a* > é. óbg. NPI **ništi* > m. *nyüst*; ősszl. **čbstɔ* > m. *tiszt*; ősszl. **tɔmɔnic-a* > m. *tömlöc*; ősszl. **tɔr-ėti* > m. *tör ~ töröl*; ősszl. **grɔkɔ* > m. *görög*; ősszl. **krɔstɔ* > m. *kérészt*; ősszl. **šib-ati* > m. *seb*.

Internetes források

W1 = az Uráli Etimológiai Adatbázis keresőfelülete: <http://www.uralonet.nytud.hu/search.cgi> (2022. 04. 08.)

W2 = a GraphPad kalkulátora: <https://www.graphpad.com/quickcalcs/contingency1.cfm> (2022. 04. 8.)

Irodalom

- Agyagási Klára. 2013. Nyugati ótörök és magyar kapcsolatok: tanulságok az ogur hangtörténet számára. In: Agyagási Klára–Hegedűs Attila–É. Kiss Katalin (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. Piliscsaba: PPKE BTK, 155–172.
- Agyagási Klára–Csúcs Sándor. 2012. Róna-Tas, András–Berta, Árpád: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part I–II. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 443–470.
- Aikio, Ante (Luobbal Sámmol Sámmol Ánte). 2015. The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne* 95: 25–66.
- Balázs János 1980. *Magyar deákság*. Budapest: Magvető.
- Bárcki Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán. 1967/1980. *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd. 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Chelimszkij, Evgenij = Хелимский, Е. 1988. Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: *Славянское языкознание: X Международный съезд славистов*. Москва: Наука, 347–68.
- Décsy, Gyula. 1969. Finnougrische Lautforschung. *Ural-Altaische Jahrbücher* 41: 33–75.
- Dudás Györgyi. 2003. Az ómagyar kori *i* > *ü* labializációról. *Magyar Nyelvjárások* 41: 117–128.
- E. Abaffy Erzsébet. 2003. Hangtörténet. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris. 301–351.
- EWUng = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. (Hrsg.): Loránd Benkő. Budapest: Akadémiai, 1993–1995.
- Gombocz Zoltán. 1920. A magyar mélyhangú *i* kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 16: 2–9.
- Gugán Katalin. 2013. A honfoglalás előtti török–magyar érintkezésekről a Thomason–Kaufmann féle kölcsönzési skála tükrében. In: Agyagási Klára–Hegedűs Attila–É. Kiss Katalin (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. Piliscsaba: PPKE BTK, 206–226.
- Hayes, Bruce–Siptár, Péter–Zuraw, Kie–Londe, Zsuzsa. 2009. Natural and unnatural constraints in Hungarian vowel harmony. *Language* 85: 822–863.
- Itkonen, Erkki. 1961: *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*. (Tietolipas 20.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Janhunen, Juha. 1981. Uralilaisen kantakielen sanastosta. *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja. Journal de la société finno-ougrienne* 77: 219–274.
- Kallio, Petri. 2012. The non-initial-syllable vowel reductions from Proto-Uralic to Proto-Finnic. In: *Per Urales ad Orientem. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 264. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 163–175.
- Kis Tamás. 2005. A veláris *i* a magyarban. *Magyar Nyelvjárások* 43: 5–26.
- Kiss Jenő. 2017. A magyar nyelvtörténeti korszakolás kérdésköréhez. *Magyar Nyelv* 113: 129–145.
- Kiss Jenő. 2003. Bevezetés. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris. 13–22.
- Kniezsa István. 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1–2*. Budapest: Akadémiai.
- Korhonen, Mikko. 1988. Uralilaisten kielten jälkitavujen vokaaliston historiaa. In: *Virittäjä*, 92: 8–25.
- Kornai, András. 1987. Hungarian Vowel Harmony. In: Crowhurst, Megan (ed.): *Proceedings of the 6th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford Linguistics Association, 147–161.
- Lakó György. 1965. *A magyar hangállomány finnugor előzményei*. Nyelvtudományi Értekezések 47. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ligeti Lajos. 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest: Akadémiai.
- Nádasdy Ádám–Siptár Péter. 1994. A magánhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Budapest: Akadémiai. 42–182.
- Nyirkos István. 1993. *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen: KLTE.
- Nyirkos István. 2011. A magyar hangrend a toldalékok felől nézve. In: Bakró-Nagy Marianne–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Szeged: SZTE, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 177–180.
- Papp Ferenc. 1972. A nyelvtörténeti oktatás módszertanához. *Magyar Nyelvjárások* 18: 41–52.
- Rocchi, L. 1999. *Hungarian loanwords in the Slovak language*. I–III. Trieste: Scuola superiore di lingue moderne per interpreti e traduttori.
- Róna-Tas, András–Berta, Árpád. 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. I–II. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Sammallahti, Pekka. 1988. Historical phonology of the Uralic languages, with special reference to Samoyed, Ugric and Permic. In: Sinor, Denis (ed.): *The Uralic languages*. Leiden: Brill, 478–554.
- Sándor Klára. 2011. *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Budapest: Typotex.
- Simonyi Zsigmond. 1909. Egy elveszett magyar hangról. *Magyar Nyelvőr* 38: 289–98.
- SSA. = Itkonen, Erkki–Kulonen, Ulla-Maija. 1992–2000. *Suomen sanojen alkuperä. 1–3*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Steinitz, Wolfgang. 1944. *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus*. Stockholm: Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis.
- Szentgyörgyi Rudolf. 2011. Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *Magyar Nyelv* 107: 193–198.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. (Főszerk.): Szabó T. Attila. București–Budapest–Cluj: Kriterion Könyvkiadó, 1975.
- UEW. = *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. (Hrsg.): Rédei, Károly. Wiesbaden: Harrassowitz. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986–1989.
- Wołosz, Robert. 1989. Wyrazy węgierskie w języku polskim I. *Studia Slavica Hungarica* 35: 215–317.
- Wołosz, Robert. 1991–1992. Wyrazy węgierskie w języku polskim II. *Studia Slavica Hungarica* 37: 3–27.
- Zhivlov, Mikhail–Reshetnikov, Kirill. 2011. Studies in Uralic vocalism II: Reflexes of Proto-Uralic *a in Samoyed, Mansi and Permic. *Journal of Language Relationship* 5: 96–109.
- Zoltán András. 1999. „Lappangó” szláv eredetű szavaink: *szid, szégyen*. *Magyar Nyelv* 95: 54–59.
- Zoltán András. 2012. Kiss Lajos, a szlavista. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 418–426.
- Zoltán András. 2016. A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában. In: É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila, Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 3*. Budapest–Piliscsaba: Szent István Társulat, 33–45.
- Zoltán András. 2017. Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. *Magyar Nyelv* 113: 1–9.

Papp Miklós

miklos.papp@gmail.com

Eötvös Loránd Tudományegyetem

VARGA-SEBESTYÉN ESZTER

Integrációs szemléletű mondattan a tanórai gyakorlatban

Absztrakt

A tanulmány a mellérendelő összetett mondatok jeleneinek szimmetrikus konstrukciójában vizsgálja az integráció természetét. A dolgozatban bemutatni kívánt elemzésben a hagyományosan elnevezett kapcsolatos, és kötőszót tartalmazó konstrukciótípust értelmezem újra a tagmondatok közötti kapcsolatnak és az összefonódás természetének megfelelően. A tanulmány további részében egy tanórai iskolai kísérlet eredményeit vázoló. A közölt feladatok lényege az integráció műveletének megfigyeltetése, az integráltságra reflektáló formai megoldások azonosítása. Az általános iskola 8. évfolyamára alkalmazott integráció-központú gyakorlatok tanórai kísérletének célja túllépni azon a közoktatásban megjelenő tárgyalásmódon, hogy 1) az összetett mondat az egyszerű mondatból levezethető; 2) mind az egyszerű, mind az összetett mondat nyelvi elemzése alapvetően formai jegyek azonosításával történik.

Kulcsszavak: integráció, anyanyelv-pedagógia, funkcionális kiindulópont, mellérendelő összetett mondat, emergencia, sztrátum, blend

1. Bevezetés

A funkcionális kognitív nyelvészet napjaink egyik meghatározó nyelvészeti irányzata mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásokban. Ennek a nyelvészeti szemléletmódnak az elemei azonban még csak kismértékben kerültek be a közoktatásba (vö. Kugler 2017a). Tantárgyi attitűdvizsgálatokból tudjuk, hogy a tanulók nagy hányada nem szereti a nyelvtanórákat (Csapó 2015; Csíkos 2012; Takács 2001), ennek egyik feltehető oka az, hogy az anyanyelvi oktatás nem épít kellő mértékben a tanulók nyelvre vonatkozó tudására és tevékenységére, az ismeretanyag bemutatása elidegenítő (Kugler 2015: 31; Tolcsvai Nagy 2015). A Kerettantervnek az 5–8. évfolyamra készített változatában megjelenik az anyanyelvi nevelés céljaként a tanulók tudatos nyelvhasználatának fejlesztése, a dokumentum ír a funkcionális elemzések fontosságáról is, viszont nem ad módszereket a pedagógusok kezébe a funkcionális szemléletű tanórai feldolgozáshoz (Kerettanterv 2012, 2020). Nem áll rendelkezésre kidolgozott pedagógiai grammatika sem, és egy-két kezdeményezéstől eltekintve (vö. Kugler 2015; Kugler – Tolcsvai Nagy 2015; Kádár 2017, 2018) nincsen kidolgozott módszertan sem. Feltehető a kérdés, miként is lehetne közelíteni a nyelvtudomány eredményeit az iskolai nyelvtanórához. Hogyan lehetne megszerettetni a nyelvtanórákat a diákokkal?

A tanulmány célkitűzése az, hogy egy olyan funkcionális kognitív keretből kiinduló mondattani megközelítést vázoljon, amellyel a közoktatásban eredményesen lehet a tanulóknak leíró grammatikát tanítani. Amennyiben az integrációs elemzésekben felfedezhetők közös pontok a szimbolikus szerkezetek és a fogalmi alapú megközelítések között, akkor ezek a csomópontok rávilágíthatnak egy olyan mentális művelet működésére (integráció), amely kiterjesztett értelemben képes magyarázni, ezáltal modellálni nemcsak szimbolikus (grammatikai) és fogalmi (metafora, metonímia, mentális tér, blend), hanem akár az összetett mondatok létrejöttére kiterjedő konstruálási műveleteket is. Így a mondattan integrációs megközelítése révén lehetőség nyílik a két főbb funkcionális irányzat összehangolására, ezáltal több közoktatásban is megjelenő témakör funkcionális szemléletmódú átdolgozásához, egy jövőbeli pedagógiai grammatika születéséhez is hozzájárulhat.

A dolgozat a mellérendelő összetett mondatok jeleneinek tipikusan szimmetrikus konstrukciójában vizsgálja az integráció természetét. Az elméleti keretben egy mintaelemzés révén egy és kötőszót tartalmazó konstrukciótípust értelmezek újra a tagmondatok közötti kapcsolat, valamint az összefonódás természetének megfelelően, ezáltal világítva meg az integrációs szemléletű mondattan főbb alapelveit (l. 2.2., 2.3.). A következőkben kifejtett vizsgálat középpontjában egy

tanórai kísérlet áll. A választott elméleti keretben bemutatott integrációs szemléletű mondatban gyakorlati hozadékát ismerteti a 3. rész. Itt tárgyalásra kerül egy nyolcadik évfolyamon tanítandó témakör, a mellérendelő összetett mondat integrációs alapú kidolgozott tematikus terve (l. 3.1.), majd egy-egy tanórai gyakorlat (l. 3.2.). A feladatok lényege az integráció műveletének megfigyeltetése, az integráltságra reflektáló formai megoldások azonosítása. Végezetül a tanulmány egy eredményességet mérő résszel zárul (l. 3.4.), amelynek célja bemutatni a funkcionális keretben tartott órák pozitív hatását a tanulási eredményre.

2. Az összetett mondat értelmezése integrációs modell segítségével

2.1. Az integráció műveletének elméleti megközelítései

A funkcionális kognitív nyelvészetben nagyjából két fő irány mentén körvonalazódik az integráció műveletének fogalma. Az első irány a langackeriánus grammatika által körvonalazható szimbolikus integrációs felfogás, a másik pedig a Fauconnier–Turner által vizsgált fogalmi integráció, azaz a blending művelete (vö. Fauconnier–Turner 1998, változatai Ruiz de Mendoza Ibáñez 2009). A következőkben a két irány rövid bemutatása után a két megközelítés közös pontjaira kívánok rámutatni, amelyek hozzájárulhatnak a mellérendelő összetett mondat integrációalapú megközelítéséhez.

Langacker a nyelvi kifejezés mint szimbolikus szerkezet leírásához egy bipoláris modellt hoz létre grammatikájában. A modell szerint a nyelvi egységek szemantikai és fonológiai részből állnak, e két pólus konvencionálódott összekapcsolódásából jönnek létre (Langacker 2008). A szimbolikus struktúrák kombinálódnak egymással bonyolultabb szimbolikus struktúrákat létrehozva, amelyek ezáltal még összetettebb szimbolikus egységeket alkotnak, amelyek újból kombinálódhatnak és létrehozhatnak újabb struktúrákat. A szimbolikus bonyolultság fokozatosan összeállítható: szavak, kifejezések, mondatrészek, mondatok, sőt diskurzusok is létrehozhatók ezáltal (Langacker 2008: 161). A komponensek az integráció folyamatában kapcsolódnak egymáshoz, tehát nem építőkockaszerűen. Az integrálódó komponensek alkotják meg a kompozitumot, vagyis hozzák létre az összetett struktúrákat (Langacker 2008: 162). Az integrációt mindkét póluson (fonológiai és szemantikai), tehát bipolárisan is megfelelések (correspondences) teszik lehetővé (Langacker 2009: 10). A langackeri grammatikában az integráció művelete az összetett nyelvi struktúrák létrehozásához

szükséges olyan mentális műveletként jelenik meg, amely összevethetőnek látszik a későbbiekben tárgyalandó fogalmiintegráció-alapú elemzésekkel.

A magyar nyelvre kidolgozott funkcionális kognitív nyelvtan (Tolcsvai Nagy szerk. 2017) meghatározása az évtizedek óta fennálló fogalmi integráció leírások közös pontjait veszi sorra. Vagyis a fogalmi integráció műveletét az összetett jelentésszerkezetek közé sorolja. Ezek a szerkezetek „a beszélők által is felismerhető nyelvi részből vagy komponensből állnak, amelyek között szemantikai kapcsolat (is) van” (Tolcsvai Nagy 2017: 246).

„A fogalmi integráció (blend) dinamikus, aktuálisan kialakuló fogalmi szerkezet a beszélő két azonos hierarchiájú fogalom mindegyikének egyes szemantikai összetevőiből, az összetevők vegyítésével egy nagyobb nyelvi szerkezetben (mondatban, szövegrészletben) az adott kontextusban, összetett és új, harmadik jelentést hoz létre” (Tolcsvai Nagy 2017: 246).

Vagyis a meghatározásban a fogalmak egymáshoz rendelését olvashatjuk, de a vegyítés maga elképzelhető nagyobb nyelvi szerkezetben, akár szövegben is. A fogalmi integrációs magyarázatok kulcsa mindenképpen a vegyítés, elegyítés, amely egy harmadik, ám minőségileg más és előre nem megjósolható (emergens) szerkezet kialakításához vezet. Mivel az új jelentés lehet alkalmi, de akár konvencionálódhat is (Tolcsvai Nagy 2017: 252), a beszélő általában a szaliens jelenségeket értelmezi, és bontja alkotóelemeikre. A fogalmi integrációs modell két bemeneti mentális téren alapszik (Fauconnier–Turner 2002: 30–31; Kövecses–Benczes 2010: 159–173; Sólyom 2014: 49–50; Tolcsvai Nagy 2013: 216), amelynek elemei egy harmadik térbe képeződnek le, és ebben a térben hoznak létre egy új és emergens jelentést (Fauconnier 1997: 149). Az integrációnak a Langacker által alkalmazott értelme abban tér el a fogalmi integráció (blending) standard modelljeitől (vö. Fauconnier–Turner 1998, 2002), hogy a szemantikai pólus mint mentális tér nem értelmeződik függetlenül a szimbolikus egységtől, hanem annak szemantikai pólusaként jelentkezik. Langacker nem fogalmi alapról indítja az elemzést, hanem konstrukciós szemléletmóddal (Goldberg 1995; Langacker 2009) szimbolikus viszonyokat tárgyal (vö. Langacker 2008: 14–26).

Az előbbi két rövid bemutatást követően máris felfedezhetők a közös pontok a két elméleti irány magyarázataiban. Ezek a következők: (1) a bemeneti komponensek megléte; (2) megfelelések (akár részleges) a bemeneti komponensek között; (3) emergens struktúra létrejötte; (4) a kidolgozottság nagyobb foka jön létre (l. a befőttesüveg-tető példáját, Langacker 2008: 170).

A további közös pontokat, vagyis a két modell összefésülhetőségének lehetőségét egy példaelemzésen keresztül mutatom be, amely a mellérendelő összetett mondatok integrációalapú értelmezéséhez nyújt további fogódzót. Mindazonáltal az elemzés, modellalkotás és további következtetések levonása folytatható és kiterjeszthető lehet.

A funkcionális-kognitív nyelvelírás az összetett mondatot több jelenet integrációjaként ragadja meg (Kugler 2018: 45). A kezdetben jelentésviszonyban álló szavak hálózata alkotja az elemi mondatokat, ezek pedig integráció, azaz „egymásba ágyazódás, vegyítés” révén összetett mondatokat hoznak létre (Imrényi 2017: 665). Fontos hangsúlyozni, hogy az elemi mondatok (illetve az egyszerű mondatok) olyan nyelvi tevékenységekből alakulnak ki, amelyek – egy köznap metaforával élve – egy színpadi előadáshoz, azaz jelenetekhez hasonlatosak. Egy elemi mondat egyszerre egy jelentettel járul hozzá a diskurzusteremtéshez (Imrényi 2017: 666). Ezzel szemben az összetett mondat már több jelenet összefűzése, jelenetek integrációjának eredménye (Kugler 2018: 45). A létrejött összetett szerkezet tagmondatai az integráció (itt ’kidolgozottság’) bizonyos fokon kapcsolódnak (Kugler 2017b: 806). A következő részben a célom az, hogy a korábban vázolt integráció műveletét egy példán keresztül mutassam be, és ezáltal olyan további lehetséges nézőpontokat villantsak fel, amelyek hozzájárulhatnak a mellérendelő összetett mondat integrációs szemléletű értelmezéséhez.

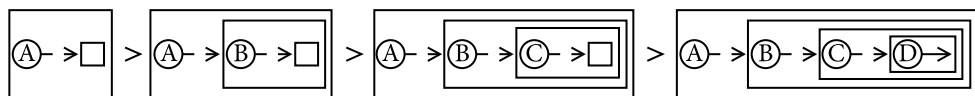
2.2. Mintaelemzés

Az elemezni kívánt összetett mondat egy szalagcímszerű közleményként kezdődik, amelyet maga a hír követ. Az elemzés során a kiemelt részt vizsgálom.

- (i) [A multik megjelenése óta Vácott több a munkahely.] Mintegy tizenöt-ezer munkahelyével Vác a régió legnagyobb foglalkoztató központja és a fejlesztéseknek lassan már a munkaerőhiány a gátja. (MNSz2)

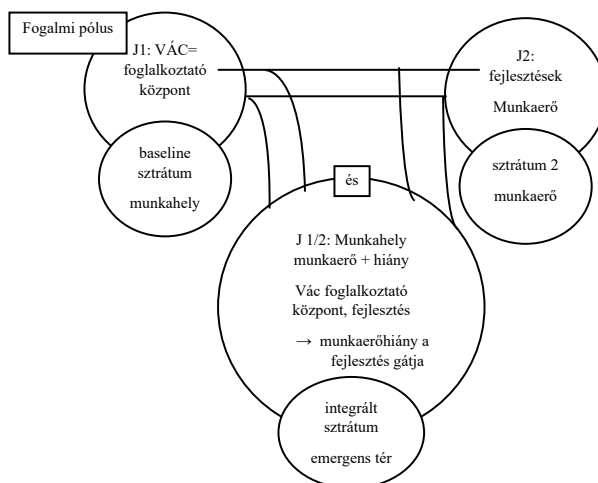
A nyelvi kifejezések Langacker konceptuális szubsztrátumokkal operáló magyarázatában nem önállóak (Langacker 2008, vö. még Langacker 1996: 334). Langacker szerint a fogalmi szinten meglévő egymásba ágyazódások, következtetések nem a nyelvtani konstituenciával, hanem sokkal inkább a mentális terek rétegzésével modellálhatók (Fauconnier 1998). Ahogy azt az 1. ábra is mutatja, fogalmi szinten újabb és újabb mentális terek nyílnak, amelyeket az egymást követő kijelentések tartalmaznak. Ez a diskurzuson belüli struktúraépítés (structure

building), vagyis az egymást kidolgozó sztrátumok kiépülése (vö. Kugler 2018: 47) következtében feldolgozásra kerülnek (Langacker 2012: 5).

1. ábra. A struktúraépítés folyamata (Langacker 2012: 5)

Langacker elemzésében többszereplős alárendelő összetett mondatokat vonultat fel példaként. Mindazonáltal az elemzésének megállapításai kiterjeszthetők a mellérendelő összetett mondatokra is, hiszen az előrehaladó aktiváció révén a hallgató és a beszélő a nyelvi reprezentációban az egymás után következő nyelvi kifejezéseket összetartozónak érzi (Kugler 2017b: 807). Ezeket a kapcsolatokat az egyszerű megszokástól az egyre komplexebb műveleteket is alkalmazva együttesen értelmezzük (Kugler 2017b: 811). Tehát nem feltétlenül kell alárendelő összetett mondatok tagmondatairól, vagy klasszikus mentális terek meglétéről beszélnünk, hogy befogadóként érezzük az összekapcsolódást. Ennek a fogalmi építésnek a művelete az integráció folyamata,¹⁴ amelyre vonatkozóan a jelen tanulmány értelmezése táplálkozik mind a langackeriánus integráció felfogásból, mind a fogalmi integrációs tárgyalásmódból. A következő ábra ezeknek az elméleteknek az összehangolási lehetőségét mutatja be egy általam alkotott modell segítségével.

2. ábra. A mintaelemzés sztrátumalapú modellje

¹⁴ „Az összetett mondat annak a megnyilatkozási szándéknak megfelelő komplex szerkezet, amely több lehorgonyzott folyamatot egy mondatban, tehát összefűzve, integráltan kíván megjeleníteni” (Kugler 2017b: 809).

A szerkezet fogalmi pólusának ábrázolása az integráció eszközeivel feltárható. A modell lényegében a fogalmi integrációs ábrák mintájára készült. A két bemeneti teret itt a Jelenet 1 (J1) és a Jelenet 2 (J2) jelenti, de ebben az esetben ezek már maguk is összetett struktúrák. A J1-ben VÁC mint FOGLALKOZTATÓ KÖZPONT baseline sztrátumként jelenik meg, amely kapcsolódik a második tagmondatban megfigyelhető második jelenetben (J2) leírt fejlesztések megjelenésével.¹⁵ A két tagmondat között ugyan a befogadó felfedez részleges megfeleléseket, de ebben az esetben nem lehet őket egymásnak szisztematikusan megfeleltetni, mert a tagmondatok közötti reláció nem analógián alapul. Az ábrán nincsen tényleges (fogalmi integrációs elmélet szerinti) integrált tér, viszont van egy emergens tér, amelyet az ábra integrált sztrátumnak nevez. A munkahelyek megléte a munkaerőt vonzza (J1 és J2 közötti kapcsolat). Egy idő után ezek a munkahelyek fejlesztésre szorulnak (J2). Közben feltehetően lassan kialakult egy foglalkoztató központ Vácott, ahol már nincs elegendő munkaerő a létrehozott munkahelyek számára. Ezáltal kialakult a munkaerőhiány (integrált sztrátum), amely már a fejlesztések metaforikus gátjává válik. A fogalmi integrációs modelltől eltérően itt az integrált emergens térbe nem leképeződés révén kerülnek a bemeneti terek elemei, hanem részleges megfelelések összekapcsolásával a befogadó összekapcsolja a két jelenet elemeit és előzetes ismeretei révén értelmezi azokat. Ez a viszony a fogalmi oldalon mentális csomagok integrálása révén kapcsolódik össze.

A tanulmányban vázolt integrációs felfogás legfontosabb elemei a következők. 1) A tagmondatok jelenetekként (J1 és J2) bemeneti konceptuális komponensként működnek, ahol a mellérendelő összetett mondat első tagmondatában kifejezett elsődleges jelenet elemei aktiválják a befogadó előzetes ismereteit (ezért szerepel a baseline sztrátum elnevezés a modellben), majd ezáltal válik elérhetővé a J2, amely a második bemeneti komponenst jeleníti meg. 2) A két jelenet között részleges megfelelések vannak, amelyeket a beszélő/hallgató teremt meg. 3) A két jelenet integrációjának eredménye az emergens tér. Az itt szereplő integrált sztrátum minőségileg más, mintha a két tagmondatot külön-külön egyszerű mondatokként értelmeznénk. 4) A kidolgozottság nagyobb foka jön létre a formai oldalon a nem specifikus, de főként a kapcsolatos mellérendelő viszonytal asszociálódó és kötőszó használatával.

¹⁵ A modellált mondatban felfedezhető a *munkaerőhiány gátja* metaforikus nyelvi kifejezés, amely önmaga is modellálható lenne a blendig modellben, de az átláthatóság érdekében ez a modellálás most nem történik meg.

3. Az integrációs szemléletű mondattan a tanórai gyakorlatban

3.1. A tanórai alkalmazás lehetősége

A mellérendelő összetett mondat integrációs szemléletű megközelítése hozzájárulhat egy funkcionális kognitív pedagógiai grammatika létrehozásához, amely segíthetné a gyakorló pedagógusok munkáját a mindennapokban. Jelen tanulmány amellettt érvel, hogy a jelenlegi, főként leíró szemléletű anyanyelvoktatást (vö. Gonda 2018; Varga-Sebestyén megjelenés alatt) érdemes lenne funkcionális nyelvelméleti alapokra helyezni, illetőleg funkcionális gyakorlatokat beépíteni a tanórákba.¹⁶ Ennek egyik első lépéseként a tanulmány egy részfejezet, a mellérendelő összetett mondat funkcionális alapú tárgyalásának módjait villantja fel. A dolgozat előző része tartalmazza a témakör integrációs szemléletű megközelítésének indoklását, az elképzelés elméleti hozadékait. Ez a rész a korábbiakban tárgyaltak alapján kidolgozott témakör tematikus tervét, óraterveinek főbb elemeit mutatja be.

A dolgozatban a 2020–2021-es tanév során kidolgozott, majd gyakorlatban is kipróbált, nyolcadikosoknak szánt tananyagot mutatok be, amely a mellérendelő összetett mondat témakörét dolgozta fel funkcionális megközelítésben, elsősorban az integrációs személetben. A következőkben az elkészült tematikus terv (l. 3.2.) főbb csomópontjait mutatom be (teljes tematikus terv: l. Mellékletek). Ezután a terjedelmi korlátok miatt a tematikus tervből csupán egy tanórát kiválasztva számolok be tapasztalataimról (l. 3.3.).

3.2 Az integrációs szemléletű mondattan témakör felépítése. A tematikus terv

A témakör tematikus terve a Kerettanterv alapján előírt ismeretanyag tankönyvszerű (Széplaki 8.) felosztását követi. A tankönyvhöz készült tanmenettől eltérően (Széplaki Tanmenet 8.), ahol a tankönyvszerző a témakörre csupán négy órát szentel, én kilenc tanórában dolgoztam ki azt. Ennek az oka az, hogy a témakör során kell a tanulóknak megérteniük az egyszerű (elemi) és összetett mondatok közötti különbségeket, valamint itt részletezzük jobban a mellérendelés és az alárendelés viszonyait, mivel a hetedikes tananyagban ez csak említés

¹⁶ A jelen hatályos Nemzeti Alaptanterv és Kerettantervek fogalomkészlete és előírt ismeretanyaga nem funkcionális alapú, tehát a közoktatásban teljes funkcionális kognitív váltás egyelőre nem lehetséges, így csupán funkcionális elemek beillesztéséről, az elvárt ismeretanyag funkcionális megközelítéséről lehet szó.

szintjén kerül szóba. Valamint a témakörön belül egy órát szántam egy formatív értékelő dolgozat megírására, egyrészt hogy felmérhessem azt, hogy a tanulók valóban megértették-e az addig tárgyaltakat, másrészt milyen szempontokat használnak elemzéseikben (ennek részletes bemutatását l. a 3.4.1. részben). Eltérés továbbá az is, hogy a részt egy szummatív értékelés zárta. Ezt gyakorlati megfontolásból szerveztem így, hiszen a teljes témakör, az összetett mondat tárgyalása már túlságosan hosszúra nyúlt volna egy témazáró dolgozat megírásához. A magasabb óraszámú tárgyalásmódra lehetőség nyílt más tananyagokra szánt óraszámok átalakításával (l. Tematikus terv, Mellékletek).

A tematikus tervben a didaktikai feladatok, fejlesztési területek, módszerek, munkaformák és eszközök megjelenítése mellett fontosnak tartottam, hogy kiderüljön az is, hogy mennyiben tér el az integrációs szemléletű tárgyalásmód a hagyományos megközelítéstől. Ezért a táblázat tartalmaz egy „Ismeretanyag” (NAT, Kerettanterv), egy „Funkcionális szemlélet elemei” és egy „Integrációs szemlélet elemei” elnevezésű oszlopot is. Az ismeretanyag alatt olyan fogalmakat értek, amelyeket a tervezési dokumentumok explicit módon előírnak,¹⁷ megtanításuk tehát a pedagógustól elvárt feladat.

A tematikus terv „Funkcionális szemlélet elemei” oszlopa azokat az ismereteket tartalmazza, amelyek a funkcionális kognitív nyelvészetben általában központi szerepbe kerülnek, ezekről már magyar nyelvű ismertető kötetek is alapelveként beszélnek (vö. Kövecses–Benczes 2010; Tolcsvai Nagy 2013; Tolcsvai Nagy szerk. 2017). Mivel az általam készített dokumentum elsősorban a gyakorló pedagógusokat célozza, ezért ezekben a cellákban található főbb fogalmakat igyekszem nemcsak megjeleníteni, hanem egyszerű lábjegyzetek formájában meg is magyarázni, további szakirodalmat rendelni az egyes pontok mellé. Fontos megjegyezni, hogy nem célom a funkcionális kognitív nyelvészet fogalomkészletét megtanítani a tanulóknak, ezeket a fogalmakat implicit módon használom fel a tanórákon, mivel ezek megértésének gyakorlati hozadéka az anyanyelv tudatosabb használatában kamatoztatható. Viszont a pedagógust mindenképpen segíti az, ha utána tud nézni egy-egy főbb fogalomnak. A témakör során így előkerült az általános nyelvelméleti összefoglalókban szereplő forma és funkció egyensúlyának fontossága, a kategorizáció, a prototípuselmélet, a mentális tér, az okozás IKM fogalma (vö. Tematikus terv). De szerepet kaptak itt a

¹⁷ A 2012-es Kerettantervek még a mellérendelő összetett mondat fajtáit nem tartalmazzák, de a 2020-as Kerettanterv már előírja azok ismeretét is. Ugyan a tematikus terv még a 2012-es NAT és Kerettantervek alapján készült, de ezeket a fogalmakat a jelen forgalomban lévő tankönyvek is tartalmazzák (Széplaki 8.; Antalné–Raátz 8.; OFI 8.).

funkcionális leíró nyelvtan fogalmai is, mint az elemi mondat, jelenet, Halliday-féle épületmetafora-modell, igekonstrukció értelmezése (vö. Tematikus terv). A funkcionális szemléletű grammatikatanításnak hozadéka, hogy a nyelvhasználat és az arról alkotott vélemény előtérbe kerül, a diákok olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek a nyelvi normativitáshoz kapcsolódnak és lehetőséget adnak a szociolingvisztikai szemlélet érvényesítésére. Ilyen például a *de* és *viszont* kötőszavak használatának kérdése.

Bár a „Funkcionális szemlélet elemei” oszlopban szerepelhettek volna az integrációs szemlélet elemei is, az utóbbiaknak külön helyet szenteltem, mivel itt kerülnek elő a jelen tanulmány 2. részében tárgyalt megközelítés gyakorlati elemei. Fontosnak tartom kiemelni azt a fokozatosságot, amely alapján felépíthetők az egyes tanórák, hiszen elsőként a tanulók úgy értik meg az integráció fogalmát, hogy jelenetekből hoznak létre nagyobb mondatkonstrukciókat, összetett mondatokat az első tanórán. Majd ezután figyelnek meg mintázatot, főbb típusokat a második tanórán, majd ezt tovább részletezhetik a későbbi tanórákon az egyes altípusok tárgyalása közben. Ez alatt lehetőség nyílik a megfelelések feltárására, saját szempontrendszer kialakítása révén pedig saját egyénre szabott elemzési modellt alakíthatnak ki.

3.3. A tanórai gyakorlatok és tapasztalatok

A tematikus tervhez hét részletes óraterv, valamint két számonkérés kapcsolódik. A terjedelmi korlátok miatt itt csak egy óra tervét elemzem részletesen, más tanórák tapasztalataira csak röviden utalok. Mivel az első tanóra volt az, amikor a diákok számára is bevezetésre került az integrációs alapú tárgyalásmód a témakör bevezetése mellett, ezért ezt a tanórát választottam ismertetésre.

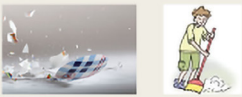
A tanórák az RJR (ráhangolódás, jelentésteremtés és reflektálás) modellnek felelnek meg, és több választható feladatot is tartalmaznak (Pethőné Nagy 2005). A felkínált feladatváltozatokkal egyrészt megvalósítható a differenciálás, másrészt akár csoportra is szabhatók a gyakorlatok. Az óratervek időbeosztást, konkrét feladatutasításokat (tanári-tanulói tevékenységek), célokat, módszereket, munkaformákat, eszközöket és megjegyzéseket tartalmaznak. A célok főként azokat a kompetenciákat és képességeket jelölik, amelyek fejleszthetők a feladatok által. Ezek leginkább az analitikus, kognitív és problémamegoldó képességek fejlesztésére irányulnak. Az óratervek főként induktív módszereket, ritkábban heurisztikus feladatmegoldást alkalmaznak. A változatos munkaformákkal a szociális készségek és a figyelem fejlesztése is elérhető minden

tanórán. A „Megjegyzések” rovat tartalmazza azokat a magyarázatokat, amelyek a konkrét feladatok funkcionális, illetve integrációs szemléletmód jegyeit mutatják meg, magyarázva azok működését. Ez az oszlop összekapcsolható a tematikus terv már említett két oszlopával, de ebben a rovatban részletesebben fejthető ki, hogy a gyakorlatok miként járulnak hozzá az integrációs szemléletmód fokozatos kialakításához.

A témakör bevezetéséhez egy csoportmunkában megoldható heurisztikus feladatot alkalmaztam, amely során a tanulók feladata az volt, hogy kapott képek alapján írjanak csoportonként egy mondatot. A 3. ábra mutatja a kért feladatot és a kiosztott képeket.

- Csoportokban fogtok dolgozni a következő feladatok megoldásához.
- Minden csoport képeket fog kapni. Figyeljétek meg őket!
- A feladatokat az lesz, hogy a kapott képek alapján alkossatok egy mondatot! Bármivel bővíthetitek a mondatokat! Minden képet használjátok fel!
- Jegyezzétek le a füzetetekbe!

1. csoport

2. csoport

3. csoport

4. csoport

3. ábra. A bevezető óra első csoportfeladata

A tanulók a kártyákat véletlenszerű sorrendben kapták meg. Mivel az osztályban tehetséges és sajátos nevelési igényű tanulók is tanulnak, a 4. képcsoportot a történelem iránt érdeklődő tehetséges tanulók kapták, míg a 2. képhalmazt a gyengébb képességűek. A diákok a következő mondatokat alkották:

- (1) Összetört a tányér, fel kellene söpörni.
- (2) A kék inges férfi egy fűnyíróval legvágta a fűvet.
- (3) Béla arra ébredt, hogy csak egy banán van a hűtőjében, ezért elment bevásárolni.
- (4) Churchill egy beszédében felhívta a figyelmet a vasfüggönyre, ettől kezdve a kelet és a nyugat versengett egymással.

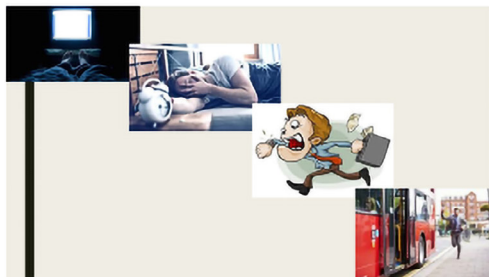
A diákok több jelenetet láttak a képeken, ezeket általában úgy kapcsolták össze, hogy mindegyik jelenetet egy-egy információcsomagként kezelték. Ez alól csak

a (2)-es példa volt kivétel.¹⁸ A másik három példában az igék köré szervezték ezeket a jeleneteket, mivel az ige jelöli a fogalmilag feldolgozott folyamatot. A jelenetek között a tanulók megféleléseket dolgoztak ki, és úgy kapcsolták össze ezeket az eseményeket. Itt már a tanulók az integráció műveletének segítségével oldották meg a feladatot. A feladat célja az volt, hogy a diákok felismerjék azt, hogy egy összetett mondathoz minimum két jelenetet kell összefüggésükben megalkotniuk. Az első három mondat az ok-okozati típusú mellérendelésekre irányította a figyelmet, mivel a képek ilyen fogalmi és nyelvi feldolgozásra készíthetők a diákokat. Ezáltal lehet a leginkább felfedezni a tartalmi, logikai kapcsolatot a két tagmondat között. A bevezető órának még nem volt célja, hogy a diákok megismerjék a következtető vagy magyarázó mellérendelő mondat-típusokat. A negyedik képcsoportnál várható lett volna, hogy a tanulók alárendelő típust is belefűznek, vagy többszörösen összetett mondatokat hozzanak létre, de a diákok számára – úgy tűnik – természetesebb volt ok-okozati mellérendelő összetett mondatot alkotni.

Miután minden csoport szóvivője felolvasta a csoport mondatát, ezek rögzítésre kerültek. Ezután megkértem őket, hogy figyeljék meg a mondatokat, milyen azonosságokat és különbséget fedeznek fel a hetedik évfolyamon tanult egyszerű mondatok és a most létrehozottak között. A (2)-es példát az egyszerű mondat egy prototipikus példányának használtuk fel. A tanulók maguk fogalmazták meg, hogy több ige, állítmány, szereplő (alany) szerepel a mondatokban, van (logikai) kapcsolat a mondatok között. Megfigyelték továbbá, hogy általában kötőszóval illesztjük őket össze, de az első példamondat nem tartalmazott kötőszót, tehát anélkül is létrehozható. A jelenetek önmagukban egyszerű mondatok is lehetnek. A jelenetek sorrendje ugyan felcserélhető, de természetesebb, ha ok-okozati sorrendben követik egymást. Az elmondottak után összegeztük a tudnivalókat, és közösen határoztuk meg az összetett mondat fogalmát.

A következő feladatban szintén mondatalkotást kértem a diákoktól. A gyakorlat az integráció (vagyis összetartozás) mértékére irányította a figyelmet. Egy jelenetsort figyeltek meg a tanulók. Elsőként minden képhez írniuk kellett egy-egy mondatot, majd össze kellett fűzniük az első két és az utolsó két jelenetet, végül a négy képet felhasználva kellett egy mondatot írniuk. Mivel számítottam rá, hogy ez az utolsó egy többszörösen összetett mondat lesz, így ennek a fogalomnak a tisztázására is lehetőség nyílt.

¹⁸ Ennek kiküszöbölésére érdemesebb lett volna olyan képeket adni, amelyek szereplőazonosságot tartalmaznak, illetve külön cselekvéseket jelenítenek meg.

- Figyeljünk meg egy újabb jelenetsort!
Elsőként írjatok minden kártyához egy-egy mondatot!
- Majd az első kettő és az utolsó kettő jelenetet felhasználva írjatok összesen két mondatot!
- Írjatok mind a 4 képet felhasználva egy mondatot! Szerkezetileg milyen mondatokat alkottatok?
- Most próbáljátok meg egy egyszerű mondattal kifejezni mind a négy jelenetet!

4. ábra. A bevezető óra második feladata

A megoldások közül egy kiemelve:

- (5) Jani este sokig nézte a tévét.
Reggel nem tudott felkelni.
Nagyon sietett reggel.
Sajnos lekészte a buszt.
- (6) Jani este sokig nézte a tévét, ezért nem tudott reggel felkelni.
Nagyon sietett reggel, de lekészte a buszt.
- (7) Jani este sokig nézte a tévét, ezért nem tudott reggel felkelni, nagyon sietett, de lekészte a buszt.

A feladat célja az volt, hogy a tanulók integrálási műveleteket végezzenek, és reflektáljanak nyelvi tevékenységükre. A tanulók felfedezhették azt, hogy két külön elemi mondatot is viszonyban értünk meg, ha azok például egymás után állnak, de a formai oldal egyre sűrítettebb jelentést jelez, ha egy mondatban van a két jelenet. Integráció mindig működik, csak a kohezivitás (összetartozás) eltérő fokán.

A tanóra következő feladatában megfeleléseket kellett keresniük az egyes példákban, megfigyelhették, hogy mi a közös az egyes jelenetekben. Majd további példák segítségével alkalmazhatták a tanórán elsajátított ismereteket, mondatokat elemeztek aszerint, hogy egyszerűeknek vagy összetetteknek minősítik őket, valamint válaszaikat indokolniuk kellett. Az utolsó, levezető feladatban a tanóra értékelését kértem befejezetlen mondatok segítségével, ahol elmondták, hogy nagyon jól szórakoztak egymás megoldásain, játékosnak ítélték a feladatokat, de néha kellett nekik a tanári rávezetés, maguktól nem mindig

tudtak megfelelő szempontot találni egy-egy elemző kérdéshez. Minden tanuló azt fogalmazta meg, hogy kíváncsian várja a következő órákat, hogy vajon milyen további részleteket fogunk még tárgyalni ilyen jelenetek segítségével.

A témakör végén a tanulók azt fogalmazták meg, hogy örültek annak, hogy játszhattak, többen úgy értékelték, hogy megértették a témakört. Elsősorban az tetszett nekik, hogy hétköznapi tapasztalatokból indultunk ki, főként az épület-metaforák tárgyalásánál (mellérendelő és alárendelő mondatípusok elkülönítése a 2. óratervben), mert így ők is könnyebben el tudták képzelni a gyakran idegennek tűnő nyelvtani kategóriákat.

3.4. A témakör tanításának értékelése

A következőkben a témakör során alkalmazott számonkérések, értékelések eredményeit veszem sorba. Az eredményesség megítéléséhez több értékelési módot is választottam. A kilenc óra során a tanulók nemcsak szóban adtak számot ismereteikről, hanem egy formatív értékelő eljárás keretében papírra is vethették gondolataikat. A dolgozat eredményeinek rövid bemutatását a 3.4.1. rész tartalmazza. Ezenkívül a diákoknak egy szokásos szummatív értékelő feladatsorban kellett bizonyítaniuk azt, hogy sikerült elsajátítaniuk a hat ismeretszerző tanórán tárgyaltaakat. Végül egy összehasonlító vizsgálat bemutatásával zárom dolgozatomat, a párhuzamos osztály eredményeit vetem össze a jelen csoportéival. Ennek oka az volt, hogy bár az mindenképpen előny, hogy a diákok élvezik a tanórát, kreatívan működnek közre, de nem szabad elfelejteni, hogy egy pedagógus számára ugyanolyan fontos az is, hogy tanulói eredményesen szerepeljenek a központi standard vizsgákon (mint a központi írásbeli felvételi és az érettségi vizsga). A magyarnyelv-oktatásban ráadásul pontosan a központi írásbeli felvételi követelményei miatt is az anyanyelvi ismeretek nagyobb hangsúlyt kapnak az általános iskolai, mint a középiskolai tanulmányok során. Hipotézisem az, hogy a funkcionális megközelítésben tanult tananyag elsajátítása a standard felmérők alapján is legalább annyira eredményes, mint a hagyományos keretek között oktatott tanulók eredményei.

3.4.1. A témakör során alkalmazott mérések eredményeinek bemutatása

A formatív értékelő dolgozat kérdései a hagyományos szemléletmódot követve azt várták el a tanulóktól, hogy döntsék el, hogy egyszerű vagy összetett mondatról van-e dolguk, ha összetett mondatról találkoztak, akkor mellérendelő vagy alárendelő, ha mellérendelő mondatról találkoznak, akkor annak melyik alfajába

sorolható az adott példány. Úgy gondolom, hogy mivel a kimeneti követelmények standardizáltak, és legfőképpen a leíró grammatikai szemléletmódot követik, mindenképpen érdemes ilyen dolgozatot is írniuk a tanulóknak, akkor is, ha funkcionális szemléletmódban tanulnak, és abban a műveletek állnak előtérben a szerkezettel összefüggésben, nem pedig a kategorizáció (mint eljárás és eredmény). Azonban a számonkérés kérdései meghaladták a formális kategóriákba sorolás feladattípusát, mert minden példánál rákérdeztem arra, hogy miért gondolják az általuk leírt válaszokat helyesnek. Ebből felfedezhetővé vált az, hogy a tanulók milyen szempontokat követnek annak eldöntése érdekében, hogy mely kategóriákba sorolják a példamondatokat, hogy képesek reflektálni a kategorizáció eljárására is. Fontos megjegyezni, hogy egy tanuló akár több szempontot is írhatott indoklasként. Ennek eredményei a következők voltak. Az összes válaszlehetőséghez viszonyítva az egyszerű vagy összetett mondat elkülönítésére vonatkozó kérdésnél 64%-ban azzal feleltek, hogy egy vagy több jelenetet tartalmaz-e a mondat, további 5% ezeket a jeleneteket még értelmezte is, 30%-uk írt helyesírási szempontot (vesszőhasználat), 3%-uk a kötőszó meglétét is szempontnak tekintette. Vagyis ebből kitűnik, hogy funkcionális, jelentésviszonyon alapuló szempontot a válaszadók 69%-a alkalmazott. Azokban a feladatokban, ahol el kellett dönteniük, hogy mellérendelő vagy alárendelő mondatról van-e szó; a tanulók 48%-a alakította át egyszerű mondatokká a tagmondatokat, 8%-uk a kötőszó elhagyhatóságát figyelte, 6%-uk fejtette ki a logikai viszonyt a két tagmondat között. A harmadik feladatban kellett megállapítani, hogy milyen fajta mellérendelő összetett mondatról találkoztak, itt fordult meg egyedül a formális és a funkcionális válaszok aránya, ugyanis a tanulók 21%-a a kötőszó meglétét vizsgálta, és a válaszok 19%-ában értelmezték a tanulók a logikai viszonyt a két tagmondat között. Ennek oka feltehetően az, hogy tipikus kötőszóval rendelkező példamondatokat kaptak, továbbá az alkategorizáció esetében specifikus jellemzőket kerestek az alapvető jelentésviszonyok megállapításán túl. A feladat megmutatta azt, hogy a tanulók az első öt tanórán tanultak után kisebb mértékben használtak formális szempontokat válaszaik indoklásához, mint az egy hagyományos szemléletű oktatás esetén várható lett volna. A diákok főleg több funkcionális szempont együttes használatával találták meg a helyes választ. Mindenesetre további vizsgálatokra lenne szükség annak érdekében, hogy más esetekben, kevésbé tipikus példamondatok elemzésekor vajon milyen szempontok szerint dolgoznának.

A szummatív értékelő dolgozat eredményei felülmúlták a tanulók év eleji (diagnosztikus) felmérésének eredményét, illetve saját korábbi teljesítményükhöz

képest is jobb jegyet tudtak szerezni. Az értékelés osztályátlaga a „Tanított csoport 1”-ben 4,06, a „Tanított csoport 2”-ben¹⁹ 4,38 lett. Ez a dolgozat főként kompetenciaalapú és funkcionális szemléletű volt, a feladatok mondatátalakításra, ezek szövegben való elhelyezésére (szövegalkotás), megfelelő szerkezetű mondatok keresésére és szövegértésre kérték a tanulókat. Az értékelés révén megállapítást nyert, hogy amennyiben a tanulók hasonló műveleteket végeznek, mint amilyen gyakorlatok az integrációs szempontú órákon előkerülnek (például az integráció nagyobb foka, megfelelések keresése a tagmondatok között, nagyobb egységben való elhelyezés) eredményesebben szerepelnek, mint a hagyományos kategorizáló feladattípusoknál.

Utolsóként hipotézisemet a párhuzamos osztály standard felméréskön elért eredményeivel kívánom igazolni. A párhuzamos osztályban egy kolleganőm oktat, a tanulók nem integrációs és nem funkcionális szemléletben tanulták a mondattant. A viszonyítási alapot a két osztály előző tanév végi tanulmányi átlaga és a tanév elején írt év eleji felmérés (Széplaki Felmérők 8.) szolgáltatta. A következő táblázat foglalja össze a két csoport fontosabb eredményeit.

1. táblázat. A mérési csoportok főbb eredményei

Csoport	7. év végi nyelvtan osz- tályátlag	Év eleji fel- mérés érdem- jegyek átlaga	Félévi felmé- rés érdemje- gyek átlaga	Félévi felmérés mondattani részé- nek pontszámát- laga százalékban kifejezve
Tanított csoport 1	4	3,94	3,07	73,67%
Tanított csoport 2	4,17	4,08	3,58	82,42%
Párhuzamos csoport	4,1	3,94	3,93	81,71%

¹⁹ Az általam tanított osztályban három olyan SNI-s tanuló is van, akik gyengébb képességűek, differenciáltan tanulnak, ketten a helyesírás értékelése alól fel vannak mentve, sok esetben minimumszintes dolgozatot írnak, előmenetelüket fejlesztőpedagógus is segíti, míg a párhuzamos osztályban ilyen tanulók nincsenek. A kontrollcsoporttal (hagyományos szemlélettel és módszertannal tanított osztállyal) való összehasonlíthatóság érdekében választottam szét a csoportot ennek megfelelően további két mérési alcsoportra. A „Tanított csoport 1”-ben a teljes osztály eredményei láthatók, a „Tanított csoport 2” elnevezés alatt a három SNI-s tanuló eredménye nélküli számadatok kerülnek elemzésre.

A táblázat második oszlopában máris megfigyelhető, hogy nagy különbség tanulmányi tekintetben nincsen az elsődlegesen vizsgált csoportok között. Az évi eleji felmérés diagnosztizáló méréseit (Széplaki Felmérők 8.) összevetve sem találhatunk jelentős különbségeket, bár a „Tanított csoport 2” eredménye nagyobb mértékben tér el a párhuzamos osztályétól. A félévi felmérés eredményeinek átlagában már nagyobb különbségek fedezhetők fel, ennek oka feltehetően az, hogy a két csoport más feladatsort írt meg. Az általam tanított csoportok a standard felmérőt, a párhuzamos csoport pedig annak mintájára összeállított, a kolleganőm által készített változatot. Tehát a táblázat „Félévi felmérés érdemjegyeinek átlaga” nem vethető össze a különböző tanulócsoporthoz tartozó értékek tekintetében. A táblázat utolsó oszlopában a félévi felmérésnek a mondattani feladatok pontszámát mutathat összevethető eredményeket, mivel ez a feladat azonos volt mind a két csoport számára, illetve azonos idő alatt is kellett megírniuk a felmérést. Ebből már kiderül, hogy a „Tanított csoport 2” néhány százalékkal jobb eredményeket ért el, mint a párhuzamos csoport, de ha a teljes osztályt vizsgáljuk („Tanított csoport 1”), akkor az eredmény rosszabb, mint a párhuzamos osztály esetében. Mivel azonban jócskán 50% feletti, nem jelenthető ki az sem, hogy a „Tanított csoport 1” ne szerepelt volna eredményesen a felmérésen.

Az eredményekből megállapítható, hogy a funkcionális keretben oktatott tanulók eredményei nem maradnak el a hagyományosabb szemléletben tanított társaikhoz képest a standard felmérőkön sem, de ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket lehessen levonni, a vizsgálatot más tanulócsoporttal, más körülmények között is meg kellene ismételni. Azt is feltételezhetjük, hogy a funkcionális szemlélet pozitív hatása nem feltétlenül jelentkezik azonnal, illetve nem fejeződik ki osztályzatban a standard mérések tükrében. Arra a kérdésre sem lehet választ adni, hogy ha az SNI-s tanulók más keretben tanulták volna a tananyagot, esetleg szerepelhettek volna eredményesebben, mivel itt a vizsgálat során nem volt kontrollcsoport. Mindenesre az megállapítható, hogy a tanulók az integrációs szemléletű oktatásnak köszönhetően már nemcsak formális jegyeket figyelnek meg az összetett mondatoknál (l. Formatív értékelés), valamint a funkcionális alapú dolgozat esetén kifejezetten jól teljesítenek. A szemléletmód és a módszertan előnye tehát ezeknek a kompetenciafejlesztéssel való összhangja, illetve a kompetenciafejlesztő tevékenység könnyű adaptálhatósága a tanítási-tanulási folyamatba. Ezekon kívül további előny, hogy a tanulók nagy része pozitívabban viszonyult a nyelvtanórákhoz.

5. Összefoglalás

A tanulmány célkitűzése az volt, hogy egy újfajta, funkcionális kognitív keretből kiinduló mondattani megközelítést vázoljon, amelyet a 2. rész foglalt össze. Az elemzés során egy saját modell működését mutattam be annak érdekében, hogy felfedezhetők legyenek a közös pontok a langackeriánus integrációs felfogás és a fogalmi integráció (blending) elméleti megközelítései között. Amennyiben ezeket a modelleket sikerül összehangolni, illetve kialakítani egy, a pedagógusoknak szóló grammatikát, akkor nagyobb sikerrel lehetne funkcionális elemeket beemelni a közoktatásba. A dolgozat elméleti keretében bemutatott elemzés további példákkal és konstrukciótípusokkal bővíthető lehet. Maga a modell is átalakítható, részletezettebben is kidolgozható. Ezenkívül fontos lenne integrációs megközelítésből feltárni a mellérendelő és az alárendelő összetett mondatok konstruálási módjának viszonyát, konstrukciótípusait.

A dolgozat második része az elméleti keretben bemutatott alapvetéseket igyekszik a gyakorlati működésben is megmutatni a 3. részben. A vizsgálat a mellérendelő összetett mondat témakörét fedte le, de kiterjeszthető az alárendelő összetett mondatokra, a gyakorlati megvalósítás is jól működhet az összetett mondat, illetve más összetett nyelvi jelenségek téren is. Az összetett mondatok és a szóalkotás témaköre egyértelműen kedvez az integrációs megközelítésnek, mondhatnánk, ilyen szemléletet kíván. A funkcionális szemléletű tárgyalás más témaköröknél is jól alkalmazható.

A tanulmány harmadik lényeges pontja az eredményesség mérése volt a 3.4. részben, hiszen az itt bemutatott mérési eljárás felvillantotta, hogy miképpen is lehetne megállapítani az újító szemléletmód eredményességét, illetve működőképességét. Terjedelmi korlátok miatt nem volt lehetőség a vizsgálat részletes bemutatására, csak a legfontosabb eredmények közlésére. A mérési eljárás tovább bővíthető tanulói háttérelmzéssel, tanulók önmagukhoz mért fejlődési ívének megrajzolásával, más csoportok, esetleg más tanárok bevonásával, továbbá kiegészíthető attitűdvizsgálattal. A mérési eredmények rövid tárgyalását követően az biztonsággal kijelenthető, hogy az integrációs szemléletű funkcionális tárgyalásmód nem csak a tanórai aktivitást és a tantárgy iránti pozitív hozzáállást erősíti, de az ilyen szemléletben oktatott diákok eredményessége sem marad el a hagyományosabb keretben tanított társaikhoz képest a standard felméréskön végzett mérési eredmények tükrében.

Források

- Antalné–Raátz 8.= Antalné Szabó Ágnes–Raátz Judit 2016. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 8. évfolyam számára*. Eger: Eszterházy Károly Egyetem, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Kerettanterv 2012 = *Kerettanterv az általános iskola 5-8. évfolyamára Magyar nyelv és irodalom A változat* https://kerettanterv.oh.gov.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html (2021. 04. 15.)
- Kerettanterv 2020 = *Kerettanterv az általános iskola 5-8. évfolyamára Magyar nyelv és irodalom* https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8 (2021. 04. 15.)
- NAT 2012 = https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf (2020. 10. 29.)
- NAT 2020 = Nemzeti Alaptanterv. *Magyar Közlöny 2020/17*
- MNSz2 = *Magyar Nemzeti Szövegtár 2. v. 2.0.5.* <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev> (2022. 02. 20.)
- OFI 8. = 2017. *Magyar nyelv tankönyv 8.* Eszterházy Károly Egyetem. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Széplaki Erzsébet 2017. (1. kiadás) *Nyelvtan 8.* Eger: Eszterházy Károly Egyetem.
- Széplaki Tanmenet 8. = Tanmenetjavaslat a Nyelvtan 8. tankönyv a 8. évfolyam számára című tankönyvhöz. In: Széplaki Erzsébet é. n. *Kézikönyv a magyar nyelv tanításához. 8. évfolyam*. Celldömölk: Apáczai Kiadó. https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/080331_magyar_nyelv_8_kk.pdf (2022. 04. 05.)
- Széplaki Felmérők 8. = *Felmérések az anyanyelvi ismeret, a helyesírási készség, a nyelvhelyességi szint, a néma, szövegértő olvasás szintjének méréséhez 8. évfolyam*. A Széplaki Erzsébet 2016. *Nyelvtan munkafüzet a 8. évfolyam számára*. Oktatási Hivatal (Oktatókutató és Fejlesztő Intézet). kiadvány melléklete. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/AP-080305_teljes.pdf (2022. 04. 05.)

Irodalom

- Csapó Benő 2015. A magyar közoktatás problémái az adatok tükrében. *Iskolakultúra* 25: 4–17.
- Csíkos Csaba 2012. Melyik a kedvenc tantárgyad? Tantárgyi attitűdök vizsgálata a nyíltvégű írásbeli kikérdezés módszerével. *Iskolakultúra* 22: 3–16.
- Domonkosi Ágnes 2015. A szociolingvisztika szemlélete a kísérleti magyar nyelvi tankönyvekben. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának válogatott tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásaiból*. Eger: Líceum Kiadó. 23–35.
- Jánk István 2019. *Nyelvi előítélet és diszkrimináció a magyartanári értékelésben*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Imrényi András 2013. A magyar mondat viszonyhálózati modellje. *Nyelvtudományi Értekezések 164*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imrényi András–Kugler Nóra 2017. Mondattan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 663–895.
- Fauconnier, Gilles 1997. *Mappings in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22(2): 133–187.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Goldberg, Adele Eva 1995. *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: Chicago University Press.
- Gonda Zsuzsa 2018. A grammatikatanítás szemléletformái az anyanyelvi órákon. In: Balázs Géza–Lengyel Klára (szerk.): *Grammatika és oktatás – időszzerű kérdések*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Inter (IKU), Magyar Szemiotikai Társaság. 245–255.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood 1994. *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold. 215–273.
- Kádár Edit (szerk.) 2017. *Feladatbank anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban*. 1. kötet. Kolozsvár: Ábel Kiadó.
- Kádár Edit (szerk.) 2018. *Feladatbank anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban*. 2. kötet. Kolozsvár: Ábel Kiadó.
- Kövecses Zoltán–Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai.

- Kugler Nóra 2015. *Gyakorlatok a magyar nyelvtan funkcionális szemléletű tanításához*. Bölcsész- és Művészetpedagógiai Tananyagok 12. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kugler Nóra 2017a. A magyarországi magyar anyanyelvoktatás, az anyanyelv-pedagógia helyzete a közoktatásban. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 336–356.
- Kugler Nóra 2017b. Mondattan 3–4. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 761–895.
- Kugler Nóra 2018. *Az összetett mondat*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Magyar Nyelv*. Nyitra: Nyitrai Konsztantin Filozófus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Langacker, Ronald W. 1996. Conceptual grouping and pronominal anaphora. In: Fox, Barbara (ed.): *Studies in anaphora*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 333–378.
- Langacker, Ronald Wayne 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald Wayne 2009. *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald Wayne 2012. Substrate, system, and expression. Aspects of the functional organization of English finite clauses. In: Brdar, Mario–Raffaelli, Ida–Žic Fuchs, Milena (eds.) *Cognitive Linguistics between Universality and Variation*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 3–52.
- Oravecz Csaba–Váradi Tamás–Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta et al. (eds.): *Proceedings of the ninth international conference on language resources and evaluation (LREC-2014)*. Reykjavik: European Languages Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Pethőné Nagy Csilla 2005. Módszertani kézikönyv. Az Irodalomtankönyv 9–12. és az Irodalomtankönyv a szakközépiskolák számára 9–12. című tankönyv-családhoz. Budapest: Korona.
- Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco José 2009. Integración conceptual y modos de inferencia Quaderns de filología. *Estudis lingüístics*. 193–219.
- Sólyom Réka 2014. A mai magyar neologizmusok szemantikája. *Nyelvtudományi Értekezések 165*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Takács Viola 2001. Tantárgyi attitűdök struktúrája. *Magyar Pedagógia* 101(3): 301–318.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2015. Mi köze van a diáknak a nyelvtanhoz, avagy a tárggyá tett nyelv visszahumanizálása az oktatásban. *Iskolakultúra* 25: 18–27.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Varga-Sebestyén Eszter megjelenés alatt. Anyanyelvi tankönyvek nyelvészeti szemléletmódja. In: Kocsis Ágnes – Szlávich Eszter – Varga-Sebestyén Eszter (szerk.): *A 15. Félúton konferencia tanulmánykötete*.

Varga-Sebestyén Eszter

sebestyen.eszter05@gmail.com

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Melléklet

TEMATIKUS TERV – INTEGRÁCIÓS SZEMLELETŰ MONDATTAN I. A MELLÉRENDELŐ ÖSSZETETT MONDAT

Tanmenet összefoglaló óraszámai a 8. évfolyamra:

Témakörök	Óraszámok
Év eleji ismétlés és kommunikáció	14 óra
Mellérendelő összetett mondatok	9 óra
Alárendelő összetett mondatok	18 óra
Állandó és változó anyanyelvünk	8 óra
Szóalkotás módjai	15 óra
Szövegelünk: Az önéletrajz (a szövegértés és szövegalkotás fejlesztése folyamatosan történik)	4 óra
Év végi rendszerezés	4 óra
Összesen	72 óra

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
1.	Az összetett mondat fogalma Az egyszerű és az összetett mondat	motiválás, ráhangolódás (bevezető óra) ismeretbővítés, ismétlés, rendszerezés képességfejlesztés	Felismerés, tudatosítás: Az előző évben tanult elemi mondat (egyszerű mondat) elemzésének és jelentésének felhasználása és rendszerezése Szövegértés, tanulás tanulása: rendszerező és összegző ábrakészítés Felismerés, tudatosítás Szociális kompetencia: egymás segítése és meghallgatása	Az egyszerű és az összetett mondat Az egyszerű mondat szerkezet szerint Fogalmak: Az egyszerű és az összetett mondat. Az összetett mondat, a többszörösen összetett mondat	Az elemi mondat ²⁰ és az összetett mondat közötti különbség jelenetek ²¹ ismertetésével Összetett mondat alkotása jelentek összefűzésével	Összetett mondat alkotása jelenetekből, az integráció műveletének implicit megismerése Az integráció nagyobb fokának bemutatása Tagmondatok közötti megfelelések megfigyeltetése ²² A természetes konstruálási mód ²³ megfigyeltetése az eltérő szerkezetű mondatokban	induktív modell, heurisztikus feladatmegoldás, rendszerezés, kategorizálás, megbeszélés heterogén csoportmunka, frontális mondatalkotás képek alapján, szempontkeresés, megfigyelés, tudatosítás, rögzítés ppt képkártyák

²⁰ Az elemi mondat fogalma alatt a funkcionális nyelvészetben az egyszerű mondatot vagy tagmondatot értik, amely valamilyen elemi közlési aktust jelenít meg (vö. Imrényi 2013, 2018; Kugler 2018; Tolcsvai Nagy 2017).

²¹ Az elemi mondatok a nyelvi tevékenység természetes diszkurzív egységei, amelyek egy köznapi metaforával élve – egy színpadi előadáshoz, azaz jelenetekhez hasonlatosak. Egy elemi mondat egyszerre egy elemi jelentettel járul hozzá a diskurzusteremtetéshez (Imrényi 2017: 666).

²² Megfelelések (correpondenses): olyan nyelvi egységek, amelyek egymással kapcsolatba kerülve jelentésszerkezetükben azonos elemeket mutatnak fel (vö. Langacker 2008; Tolcsvai Nagy 2017).

²³ Természetes konstruálási mód: egy oksági viszonyban elsőként az okot tartalmazó tagmondatot, majd az okozatot tartalmazó tagmondatot említi a legtöbb nyelvhasználó (vö. Kugler 2017b: 819).

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
2.	A mellérendelő és alárendelő összetett mondatok	ismétlés ismeretbővítés új ismeretek rendszerezése szemléltetés, jelenségek elemzése, készségfejlesztés	Tanulási képesség és kognitív kompetencia: megfigyelőképesség és következtetések levonása Szociális kompetencia: egymás segítése és meghallgatása	A mellérendelő és az alárendelő mondat, és ezek elhatárolása egymástól. Jellemzők feltárása Ismétlés: szófajtani (főként kötőszó) és mondat szerkezeti kategóriák	Kategorizáció ²⁴ és prototípus-elmélet ²⁵ (a ház kategóriája) A Halliday-féle épületmetafora-modell ²⁶	Az integrációtípusok (mellérendelő és alárendelő) implicit tárgyalása, a múlt órán tanult megfelelések megfigyeltetése, az eltérő működési alapelvek (nem hierarchikus, vagyis grammatikai függés nélküli viszony és hierarchikus vagyis függőségi viszony) alapján	A szófajtani és mondat szerkezeti kategóriák átisméltése rendszerezés, kategorizálás, megbeszélés szemléltetés, kérdeve kifejtő, megbeszélés, rögzítés frontális ppt, munkafüzet füzet

²⁴ A kategorizáció kognitív művelet, amely segítségével a minket körülvevő világ dolgait és eseményeit a közös tulajdonságok alapján természetes csoportokba (kategóriákba) soroljuk. Ezek a kategóriák prototípusok mentén szerveződnek (vö. Kövecses–Benczes 2010; Tolcsvai Nagy 2011, 2013, 2017).

²⁵ A prototípus-elmélet szerint a kategóriákba sorolás fő elve a családi hasonlóság, a kategóriába sorolás fokozat kérdése, valamint a kategóriák körvonalai nem feltétlenül határozottak, egymást átfedhetik (vö. Kövecses–Benczes 2010; Tolcsvai Nagy 2011, 2013, 2017).

²⁶ A tagmondatok közötti jelentésviszony a Halliday (1994: 225) által azonosított művelettípusok szerint a következő módokon jöhet létre: (i) *elaborating* 'kifejtés/részletezés/pontosítás', amely – az épületmetaforával magyarázva – maga a megépítés folyamata. Egy házat felépítünk, az építményen belül kialakítunk, berendezünk egy helyiséget vagy átépítés történik; (ii) *extending* 'kiegészítés', amely – ismét az épületmetaforával magyarázva – egy a sorház vagy társasház hozzáépítését takarja, vagyis ebben az esetben a házak viszonylag önállóak, de szerkezetileg mégis egy nagyobb egységben működnek; (iii) *enhancing* 'kibővítés', amely – ugyancsak az épületmetaforát folytatva – a környezet részletezésében, az esemény körülményeinek (helyének, idejének, módjának, oksági viszonyainak, feltételének stb.) kifejtésében ragadható meg, amely művelet külön tagmondatban történik.

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
3.	Írásjelek az összetett mondatok végén	gyakorlás, ismeretbővítés, rendszerezés, készségfejlesztés rögzítés	Kognitív kompetencia: elemző és összehasonlító képesség, anyanyelvi tudatosság fejlesztése Anyanyelvi kommunikáció: összetett mondatok alkotása, majd típusuk meghatározása Gondolkodási kompetencia: kritikus és logikai gondolkodás Szövegértés Személyes kompetencia Véleménynyilvánítási képesség	Az egyszerű és az összetett mondat, a mellérendelő és az alárendelő mondat Mondatfajták a beszélő szándéka szerint A vonatkozó helyesírási szabályok ismerete	A mondatok mint jelenetek Igeközpontúság Igei konstrukció	Az integrációtípusok (mellérendelő és alárendelő) implicit tárgyalása, az előző órákon tanultak alkalmazása, az integráció főbb típusainak a felismerése	heurisztikus feladatmegoldás, szempontrendszer felállítása, csoportosítás érvelés, megbeszélés csoportmunka heterogén csoportokkal (minden csoportban van tehetséges tanuló és felzárkóztatásra szoruló diák is) ppt, feladatlap

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
4.	A mellérendelő összetett mondat fajtái A kapcsolatos és az ellentétes mondatok	ismétlés, ismeretbővítés, gyakorlás, készségfejlesztés	Kognitív kompetencia: elemző- és összehasonlító-képesség, anyanyelvi tudatosság fejlesztése Anyanyelvi kommunikáció Kognitív kompetencia: elemző- és összehasonlító-képesség, anyanyelvi tudatosság fejlesztése Gondolkodási kompetencia: kritikus és logikai gondolkodás számonkérése Szövegértési kompetenciafejlesztése	A kapcsolatos és az ellentétes mellérendelő összetett mondatok elkülönítése, kötőszavak megismerése A mellérendelő összetett mondatok elemzésének eljárása Nyelvi norma (a <i>de</i> és a <i>viszont</i> kötőszavak)	A forma és a funkció egyensúlya Nyelvi norma tárgyalásakor a <i>de-viszont</i> használatának és elterjedésének a megfigyelése az MNSz2-ből származó példák alapján ²⁷	Saját elemzési modell kialakítása megfelelések feltárásán keresztül (milyen kapcsolat van a tagmondatok között?) Jelenetintegráció Mellérendelő mondatok első két csoportjának felismerése közösen kialakított eljárás szerint	induktív feladatmegoldás, T-táblázat, mondatalkotás minta alapján önálló munka páros munka frontális munka füzet, tankönyv

²⁷ A nyelvi normativitás tárgyalásának nem stigmatizáló nyelvészeti megközelítéseit l. Domonkosi (2015) és Jánk (2019) vonatkozó tanulmányában.

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
5.	A mellérendelő összetett mondat fajtái: kapcsolatos, ellentétes és választó	értékelés, önkorekció, véleménynyilvánítás, ismételés, meglévő ismeretek elmélyítése és bővítése új ismeretek feldolgozása, fejlesztése, figyelem, koncentráció, motiválás, differenciálás, rögzítés, ellenőrzés, szövegértés	Kognitív és problémamegoldó kompetencia, ill. szociális kompetencia fejlesztése Szövegértési kompetencia Beszédkészség, anyanyelvi tudatosság, helyesírási készség fejlesztése	Kapcsolatos, ellentétes és választó mellérendelő összetett mondatok és kötőszavaik, ill. azok funkciója	A forma és a funkció egyensúlya A mentális terek ²⁸ működésének implicit megismerése, azok magyarázati lehetőségeivel	A tagmondatok közötti megfelelések megfigyelése	Induktív feladatmegoldás, kérdve kifejtő, rögzítés, vagy kötőszó. szócikkének értelmezése frontális, heterogén csoportmunka füzet, mf, tankönyv, ÉKsz.

²⁸ A mentális tér olyan fogalmi csomag, amelyet a beszélő és a hallgatóhoz létre a diskurzus során a pillanatnyi megértés céljából (vö. Kövecses–Benczes 2010; Tolcsvai Nagy 2017)

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
6.	A mellérendelő összetett mondat fajtái Formatív értékelés	ellenőrzés, számonkérés, érvelés, ismétlés, gyakorlás, önkorrekción, véleménynyilvánítás	Tanulás tanulása: önértékelés, számonkérés, a gondolkodás folyamatának rögzítése Érzelmi intelligencia, a tanulás tanulásának fejlesztése Problémamegoldó, anyanyelvi kommunikáció, és kognitív kompetenciafejlesztése	Az egyszerű és az összetett, valamint a mellérendelő és az alárendelő mondatok elkülönítése Kapcsolatos, el-lentétes és választó mellérendelő összetett mondat A vonatkozó helyesírási szabály alkalmazása	Az eddig tanultak mérése és értékelése	Az eddig tanultak mérése és értékelése	alkalmazó számonkérés, formatív értékelés véleményvonal vagy önértékelés, megbeszélés frontális páros munka feladatlap

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
7.	A mellérendelő összetett mondat fajtái: a következtető és a magyarázó	új ismeretek feldolgozása, figyelem, koncentráció, motiválás, szókincsfejlesztés, rögzítés, ellenőrzés, érvelés	Problémamegoldó, anyanyelvi kommunikációs és kognitív kompetenciafejlesztése	A következtető és a magyarázó mellérendelő összetett mondat	Az OKOZÁS IKM ²⁹	A két új összetett mondat-típus megismerése, megfelelések feltárása, a kapcsolat elemzése Oksági viszonyok feltérképezése Az OKOZÁS IKM integrációs vizsgálata Saját modell alkalmazása	ötletbörze, gondolattérkép, T-táblázat, kérdve kifejtő megbeszélés mondatalkotás, szempontkeresés frontális, páros munka

²⁹ Idealizált kognitív modell (rövidítve: IKM) vagy fogalmi keret. „Tapasztalataink idealizált reprezentációja, vagyis sematizációja: a keret nem a valóság pontos mása, hanem annak csupán egy idealizált – sematizált –, prototípusokra épülő változata” (Kövecses–Benczes 2010).

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
8.	A mellérendelő összetett mondat fajtáinak gyakorlása, összefoglalás	memóriajáték koncentrációfejlesztő gyakorlat motiválás rendszerezés ismétlés gyakorlás elemzés ellenőrzés önértékelés képességfejlesztés	Szociális kompetencia és gondolkodási kompetencia fejlesztése tanulás tanulása, anyanyelvi kommunikáció problémamegoldó képesség anyanyelvi tudatosság fejlesztése szövegalkotási kompetencia	A fejezet során tanult ismeretek	A fejezet során tanult ismeretek alkalmazása	A fejezet során tanult ismeretek alkalmazása	indiánbeszélgetés, játékos vetélkedő, „Keveredj, állj meg, csoportosulj!” Ablak, nyelvi játék, kérdező mátrix egy változata Képtárlátogatás, gondolatkövetés, kilépőkártya, kérdve kifejtő, megbeszélés frontális, kooperatív gyakorlatok, csoportmunka, egyéni munka A/3-as lap, filcek, tankönyv, munkafüzet, füzet, tábla, kréta

Óra	A téma órákra bontása	Didaktikai feladatok	Fejlesztési területek	Ismeretanyag (NAT, Kerettanterv)	Funkcionális szemlélet elemei	Integrációs szemlélet elemei	Módszerek, munkaformák, eszközök
9.	Számonkérés Szummatív értékelés	ismétlés, összefoglalás rendszerezés	A tanultak összefoglaló rendszerezése A kulcsfogalmak kiemelése, rögzítése Tanulás tanulása, problémamegoldó, helyesírási és elemző készség Szövegértő és szövegalkotó kompetencia	A fejezet során tárgyalt ismeretek Alkalmazás	A fejezet során tárgyalt ismeretek Alkalmazás	A fejezet során tárgyalt ismeretek Alkalmazás	Felmérő

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., 6–8.
Központi telefonszám: +36 1 411 6500

Tördelőszerkesztő: Szondi Bence

ISBN 978-963-489-494-0